

Val Sinestra

Ineke van Pelt

Voor Mees

Lieve Josefien,

Sorry dat ik zo lang niets van me heb laten horen. Zoals je weet ben ik al twee jaar bezig met het onderzoek naar het raadsel rondom mijn ouders. De laatste maanden ben ik er zo ingedoken, dat ik voor niets anders tijd heb gehad. Je zult je wel afvragen waarom ik tussentijds niet even gebeld heb. Maar voor mijn gevoel moet ik eerst alles op een rijtje zetten en verwerken. Als het afgerond is, laat ik natuurlijk iets van me horen.

Ik heb het je weleens verteld: mijn moeder was anders. Niet zoals de meeste moeders zijn. Ze ontmoette mijn vader in de zomer van 1969 in hotel Val Sinestra in Zwitserland. Je weet wel, het hotel waarover ik je verteld heb. Alhoewel ze nog kinderen waren, werd mijn moeder meteen verliefd op mijn vader.

Daarna hebben ze elkaar jaren niet gezien totdat ze weer samen in het hotel waren. Mijn vader deed er vakantiewerk, hij studeerde aan de TU in Delft, en mijn moeder was er op vakantie.

Ze bewonderde hem, nee, ze adoreerde mijn vader, maar had nooit verwacht dat hij ook gevoelens voor haar zou hebben. Haar grootste droom kwam uit toen ze trouwden in 1985. Aangezien ik in 1991 geboren ben, zijn ze dus een tijd kinderloos gebleven.

Zoals je weet ben ik door mijn moeder alleen opgevoed. Toch voelde het voor mij als een gelukkig gezin. Mama was zorgzaam en volgens haar was ik een makkelijk kind dat goed luisterde en deed wat er van me verwacht werd.

Mijn vader ken ik alleen van verhalen en foto's. Op de foto's ziet hij er zacht en toch daadkrachtig uit. Nog nooit heb ik een man met zo'n vriendelijk gezicht gezien. Iedereen is vol lof over hem. Het schijnt een bijzondere man te zijn geweest, die veel indruk maakte. Ik heb nooit een onvertogen woord over hem gehoord. Wat ik me al jaren afvraag, is hoe het mogelijk is dat deze man mijn moeder zo ongelukkig heeft gemaakt. En is dat wel zo? Wat ik me ook afvraag: hebben die mensen iets over het hoofd gezien?

En ik doe een zoveelste poging om de mysterieuze val van mijn moeder en de dood van mijn vader te doorgronden. Na de val van mijn moeder en het ongeluk van mijn vader was de buitenwacht helemaal niet op zoek naar verbanden en oorzaken.

Wat was er zo anders in de relatie van mijn ouders, zaken die anderen gemist hebben? Ik probeer te weten te komen hoe hun relatie in werkelijkheid was.

Mijn moeder was een lieve, zachtaardige maar ook een eigenaardige vrouw. Het was onmogelijk haar goed te leren kennen. Alsof ze iets verborgen hield. Het was of ze er niet helemaal met haar gedachten bij was. Alsof ze voortdurend met haar hoofd elders was. Ze heeft altijd dagboeken bijgehouden, en ik kan ik je wel zeggen dat ik enorm geschrokken ben van de inhoud. Toen ik ze ontdekte, heb ik me er in eerste instantie op gestort om sporen te vinden die naar het mysterie leidden. Ik kan me er niet toe zetten alles te lezen. Het grijpt me zo aan. Na het lezen van enkele passages werd het me duidelijk dat ze haar hele leven heeft geleden aan zware depressies, die ze angstvallig probeerde te verbergen voor anderen. Ergens las ik de onderstreepte woorden: 'Mijn bestaan is het meest miserabele bestaan dat maar denkbaar is.' Daar ben ik erg van geschrokken, want als kind heb ik dat nooit gemerkt, behalve dan dat ze een afwezige indruk maakte. Ook schreef ze: 'Voor de wereld zou het beter zijn geweest als ik nooit was geboren.'

Wat is er misgegaan tussen hen, vraag ik me steeds af. Hoe konden hevige verliefdheid en innige liefde omslaan in haat? Er bleken geen laaiende ruzies te zijn, maar na verloop van jaren waren ze onbereikbaar en ontoegankelijk voor elkaar en vreemden voor elkaar geworden. Er werd niets uitgepraat. Als mijn vader aan mijn moeder vroeg wat haar scheelde, verviel ze steeds weer in makkend stilzwijgen.

En dan probeerde ze hem op allerlei manieren te ontwijken en te negeren. Geruisloos bewoog ze dan door het huis. Op den duur lag hun huwelijk aan scherven, onherstelbaar kapot.

Je kunt je ouders missen. Ook al hebben ze je verdriet gedaan. Maar ik wil in rust en vrede verdrietig zijn.

En ik wil niet zozeer weten hóé het is gebeurd, maar waarom. En, misschien nog belangrijker, ik wil graag weten of ik belast ben met het gen van mijn moeder en van mijn opa. Of ik draagster en het zodoende eventueel doorgeef aan mijn nageslacht.

Ik heb contact gezocht met de GGZ en gelukkig kon ik een afspraak maken met de psychiater van mijn moeder.

Maar daarover later meer.

Ik ging te rade bij mensen die haar gekend hebben: familieleden, kennissen, vrienden, buurtbewoners. Ook heb ik alle foto's en gezinsfilmpjes bekeken.

Ik ben naar Val Sinestra gereisd en daar heb ik gehoord hoe het is gebeurd. Toen werd me alles duidelijk. De puzzel is af nu.

Ik ga je het allemaal vertellen. Beloofd!

Ik zie je snel.

Liefs,

Isa.

Hoofdstuk 1

Het was in de zomer van 1969 op het station van 's-Hertogenbosch. Hij keek haar nieuwsgierig aan, maar richtte zich toen tot haar ouders: 'Waar gaan jullie naartoe?'

'Naar Val Sinestra,' antwoordde Susanne verlegen.

Haar vielen meteen de fonkelende bruine ogen op en ze zag dat, als hij lachte er kuiltjes in zijn wangen kwamen. Hij droeg een ietwat te ruime groene legerjas met capuchon met zwarte bergschoenen eronder.

'Wat toevallig. Wij ook,' zei hij en hij wees naar zijn moeder.

Zijn moeder was een slanke vrouw met dezelfde bruine krullen als haar zoon.

'Ik ben Kees,' zei hij en hij schudde hen de hand. Hij keek haar niet aan toen ze zich aan hem voorstelde.

Toen ze een kwartiertje later naar de bus liepen zwaaide ze naar hem, maar hij zag haar niet. Althans, hij zwaaide niet terug.

In de bus kregen ze een plaats toegewezen. Kees en zijn moeder zaten schuin achter haar en haar moeder. Haar vader zat achter hen. Ze hoorde Kees onafgebroken kletsen met zijn moeder. Ze kon haar blik bijna niet van hem afhouden. Steeds had ze de neiging om te kijken, en ze deed haar uiterste best hun gesprek te volgen.

Door wonderlijk toeval werden ze de volgende ochtend in het hotel ingedeeld aan dezelfde tafel. Er ontstond vanaf de eerste dag een vriendschap tussen haar ouders en de moeder van Kees.

De eerste morgen na het ontbijt werden alle gasten ontvangen in de lounge waar de planning en de regels van het hotel werden doorgegeven. Haar ouders schreven zich in voor het gehele activiteitschema. Ondanks haar protest moest Susanne meedoen met het wandelprogramma van de volgende dag.

De bus zou hen naar een afgelegen Alp brengen, en via mooie bergpaadjes met adembenemende uitzichten, aldus de chauffeur, zouden ze teruglopen naar het hotel. Kees vond het spannend. Omdat hij een aangeboren nieuwsgierigheid had naar alles wat hij zag, liep hij het liefst tussen de volwassenen en vroeg hun het hemd van het lijf over de alpenmarmotten, die daar *Murmeltiere* genoemd werden. Hij was verrukt toen ze in de verte een groepje gemzen zagen staan.

Ze liepen een poosje in stilte door totdat Kees naar voren liep.

'Mijn moeder wil graag een keertje mee met die trein. Hoe heet die ook alweer mama?'

‘De Bernina Express. Dat lijkt me zo spectaculair. Maar dat gaan we deze vakantie niet doen hoor, Kees.’

‘Jammer. Lijkt me tof door al die tunnels. Hoe hebben ze die spoorlijn kunnen maken?’ vroeg hij aan haar vader.

‘Dat moet een immens karwei geweest zijn. Volgens mij hebben de Italianen die klus geklaard. De spoorlijn is zo aangelegd dat hij om de bergen heen slingert en hij is gebouwd op hoge pilaren.’

‘Waarom moesten Italianen dat doen? Waarom deden de Zwitsers het zelf niet?’

‘De Italianen waren goedkope krachten. Ze maakten lange dagen en het was keihard werken voor weinig loon.’

‘Een soort slavenarbeid?’

‘Ja, zo zou je het misschien wel kunnen noemen.’

Toen ze bijna boven de boomgrens liepen, riep hij naar zijn moeder: ‘Kijk, mama, dat lijkt Mount Rushmore wel!’ wijzend naar de grillige rotsen.

Iedereen lachte.

‘Hoe komt hij aan al die kennis?’ hoorde Susanne haar vader vragen.

‘Dat zal hij wel van zijn hoogbegaafde vader hebben. Niet van mij, in ieder geval. Hij is ook helemaal vol van de maanlanding, hij praat nergens anders over.’

‘Vind je de wandeling leuk?’ vroeg Susanne hem toen hij even naast haar liep.

‘Nou, leuk... Ik vind het avontuurlijk, dat wel.’

‘Het zijn bijna allemaal oude mensen die meelopen. Wij zijn de enige kinderen.’

‘O, dat maakt mij niet uit. Ik vind het wel fijn om met ze te kletsen.’ Hij wierp haar bijdehand een grijns toe.

‘Ben jij al vaker in Zwitserland geweest?’

‘Nee, jij?’

‘Ik ook niet.’

‘Heb jij ook naar de maanlanding gekeken? Neil Armstrong die uit de Apollo 11 stapt.’ Hij zette komisch overdreven langzame passen en imiteerde: *That’s one small step for man, one giant leap for mankind.* (Heel zijn leven zou hij excelleren in het imiteren van stemmen, bewegingen en houdingen van anderen.)

‘Nee, ik heb niet echt gekeken,’ antwoordde Susanne schouderophalend. ‘Moeten we deze berg helemaal tot boven beklimmen. Ik ben geen berggeit,’ mopperde ze. ‘En ik heb dorst.’ Makkend liep ze sloffend achter de anderen aan.

‘Op de terugweg komen we wel iets tegen waar we wat kunnen drinken,’ beloofde haar moeder.

Aan het einde van de middag liepen ze via smalle bergpaadjes terug.

‘Ik ga niet iedere dag zo’n lange wandeling maken,’ liet Susanne haar ouders die avond aan tafel weten.

‘Ook niet als Kees wel meegaat?’ vroeg haar vader met een knipoog.

Ze bloosde en hoopte dat niemand het zou merken.

Hoofdstuk 2

Het Zwitserse kuuroord Val Sinestra bleek ver van de bewoonde wereld te liggen. Dat kon ze zich niet herinneren van de vorige keer. Het was zo anders geweest dan ze zich had voorgesteld.

Zonnig zou het zijn, groene weiden, bergtoppen met sneeuw.

Ze wist nog dat ze bij de Oostenrijks-Zwitserse grens zouden moeten overstappen naar een andere kleinere bus. Het was niet verantwoord om met de grote touringcar over de smalle bergpaadjes te rijden. En de houten brug vlak bij het hotel zou het waarschijnlijk begeven onder het gewicht. De oude bus herkende ze uit haar jeugd. De rode, kunststof stoelbekleding was op verschillende plaatsen kapot.

Ze huiverde toen ze aan het raam plaats nam.

Om 6.00 uur die ochtend was ze vertrokken. Ze keek naar de groene neonverlichte cijfers: 21.35 uur. Het werd al donker. Donkergrijze wolkenflarden scheerden langs de bergtoppen. Bovendien regende het. Vanaf het dak dropen de regendruppels traag langs de ramen.

De oude bus moest zich moeizaam over het pad vol bochten een weg zien te vinden naar het hotel. Ondertussen was het aardedonker geworden. De koplampen beschenen de boomstammen. Als spoken doemden ze op langs de onverlichte weg. De ruitenwissers deden knarsend en piepend hun best om het langsstromend

regenwater weg te wissen. Hoe anders had ze deze aankomst voorgesteld.

Ze kon niet onderscheiden waar ze reden dus kon ze zich geen beeld vormen hoe de omgeving er uit zag. Er leek geen einde te komen aan slingerende bergtocht. Ze werd voortdurend heen en weer geschud.

Eindelijk zag Susanne hier en daar een huis opdoemen in het donker. Er bleken hier in dit onherbergzame gebied toch mensen te wonen. Sent, zo heette het gehucht waar ze doorreden. Het naambord werd even belicht door de koplampen van de bus.

Ze bleven maar stijgen tot uiteindelijk het voormalig kuuroord uit 1912 zichtbaar werd.

‘Kijk,’ zei de hoteleigenaar en tevens chauffeur, door de microfoon, ‘als je tussen de grote sparren door kijkt, kun je het hotel in de verte zien liggen.’

Na nog wat haarspeldbochten, zette de chauffeur de bus in zijn achteruit en reed behendig het pad op, waar ze eindelijk de verlichte ramen van het imposante hotel Val Sinestra zagen. Het zag eruit als een sprookjeskasteel met torens, dat kwam haar min of meer bekend voor. Hoe lang was het geleden dat ze hier was? Ze moest het even uitrekenen. Ze was destijds tien jaar en nu vierentwintig. Veertien jaar dus.

De kiezelstenen van het grindpad knarsten onder de wielen. Toen kwam de bus met een luid pneumatisch geluid tot stilstand, alsof hij zelf ook opgelucht was.

De deur zwaaide open, het licht van een immens grote kroonluchter bescheen de imposante hal. Het hotel was veel groter dan ze had gedacht.

Ze had voor haar vertrek thuis de foto's nog eens goed bekeken maar het zag er nu toch anders uit. Een schaduw trad uit de verlichte hal en kwam hun kant oplopen. Het bleek Brigitte te zijn, de receptioniste, die hen welkom kwam heten. De meeste gasten kenden haar van voorgaande jaren.

De maan verspreidde een glazig licht over de hotelgasten, die nu allemaal stram en stijf van het zitten enigszins moeizaam uitgestapt waren .

Het geluid van de wild kolkende Brancla, de rivier die achter het hotel stroomde, herkende ze direct. Ze zoog de kraakfrisse lucht op terwijl ze de stenen trap op liep, en ze wilde het hotel binnengaan toen ze een slungelige figuur tegen de balustrade geleund zag staan. Toen hij haar zag naderen, rechtte hij zijn rug. Ze wist in eerste instantie nog niet goed of ze hem gewoon zou passeren. Ze kon net doen of ze hem niet herkende.

Maar ze ging toch naar hem toe, wel op veilige afstand. Hij boog zich naar haar toe. Warrige bruine krullen, bruine ogen, kuiltjes in de wangen, nog steeds. En zij: blond, niet groot en niet klein, elegant en met een kalme uitstraling. Maar al leek ze kalm, ze voelde haar hart bonzen in haar keel. Ze kon bijna niet geloven dat ze hier nu stond, iets waar ze jarenlang naar verlangd had, op gehoopt had. Nooit had ze verwacht dat het moment zou komen. Altijd had ze geweten dat ze dit diep in haar hart het liefste wilde. Hem terugzien. Op deze plek. Het duizelde in haar hoofd.

‘Dag Kees.’

‘Dag...uh...sorry, hoe heet je ook alweer?’

‘Susanne.’

‘Ach ja, Susanne .Hoe gaat het met je?’

‘Goed. Met jou ook?’

‘Heb je een Zwitsers zakmes bij je?’ Hij keek haar glazig aan, met een verbaasde uitdrukking op zijn gezicht.

‘Daar had je het over, veertien jaar geleden, dat je een Zwitsers zakmes wilde. Je was er tijdens wandelingen altijd naar op zoek, nadat je van een van de gasten had gehoord dat zij maar liefst twee zakmessen had gevonden onderweg.’

‘O ja, nu weet ik het weer. Dat was Adrie, de oudere dame die vaak met ons meeliep.’

‘Mijn vader heeft nog een foto gemaakt van een etalage vol zakmessen. “Laat ik aan Kees zien” zei hij toen.’

‘Ja dat herinner ik me nog. Wel lang geleden allemaal. Ga toch naar binnen, de thee staat klaar.’ Hij knikte richting hotel. Hoorde ze een lichte wrevel in zijn stem te horen of dacht ze dat maar?

‘Ik zie je nog wel,’ zei ze snel.

Binnen werden namen afgeroepen en de kamersleutels uitgedeeld. De pas gearriveerde gasten stonden moe, stilletjes en wat onwennig bij elkaar in de grote hal met het eikenhouten parket, waar ze de statige houten trap herkende.

De grandeur van het interieur stemde haar melancholisch. Haar naam werd afgeroepen.

Kamer nummer 117 op de eerste etage. Ze torste haar zware koffer de trap op.

Het bleek dat ze haar een grote kamer hadden toegewezen. Het raam stond op een kier. Ze twijfelde even of ze het zou sluiten, bang dat ze niet zou kunnen slapen van het ruisende geluid van de rivier. Ze had eens in een reisgids opgezocht wat de naam Brancla betekende: in het Duits *die Umfassende*. ‘De rivier omvat het hotel, omarmt het, maar het betekent tevens: ‘hij die alles meesleurt’.’ Dat vond ze wel een passende omschrijving. Het bronwater scheen ook een geneeskrachtige werking te hebben.

‘Graubunden is een streek van rust en stilte, van een verbluffende schoonheid. Een unieke plek, het groene dal, lieflijk en stralend in de zon. Op het land achter de weinige huizen die er staan, loopt wat vee: koeien, een paar geiten’, stond er in de folder. Ze verheugde zich op de volgende ochtend wanneer ze alles met daglicht zou terugzien.

Toen ze de heldere, lichte eetzaal binnenging, hoorde ze al stemmen gonzen en bestek rinkelen. Er liep personeel rond om het ontbijtbuffet aan te vullen. De zaal ademde een sfeer van chique grootsheid met de glimmende eikenhouten vloer, pilaren, grote ramen en elektrische, messing kroonluchters. Er stonden tafels van verschillend formaat door de zaal gerangschikt. De meeste waren vrij groot in lengterichting met eentje dwars daarop. Er konden zeker tien personen aan plaatsnemen. Ze was slechts een paar passen de zaal in en zocht haar plaats, haar oog viel onmiddellijk op de voorovergebogen figuur aan een kleinere tafel. Ze voelde dat ze begon ze te blozen. Zijn warrige krullen hingen voor zijn gezicht toen hij zich boog naar de andere gast die bij hem aan de overkant van de tafel zat. Hij had haar zien aankomen en maakte een hoofdknik ter begroeting. Ze mompelde een groet terug toen ze op aankondiging op zijn tafel keek waarop de namen stonden van de tafelschikking. Tot haar spijt stond haar naam er niet tussen. Ze begroette haar tafelgenoten en stelde zich voor maar

hun namen kon ze amper verstaan, laat staan onthouden. Er waren schalen met vleesbeleg, Zwitserse kaas, roerei, kommen met muesli en honing, marmelade en speciaal voor de Nederlandse gasten pindakaas en chocoladehagel. Aan het eind van de tafel zag ze een grote mand met vers fruit. Een klein vrouwtje die naast haar zat en die wat kippig om zich heen keek, stelde haar een vraag die ze niet goed begreep. Ze knikte haar vriendelijk toe en liet blik over de andere gasten aan tafel dwalen. Aan haar rechterkant zat een man, gekleed in een dikke wollen trui een verhitte discussie te voeren met een andere tafelgenoot.

Verbazingwekkend zo vroeg in de ochtend, vond ze dat. Links van haar een dame op leeftijd met een verfiynd gezicht die keurig sprak. De conversatie aan tafel was op dit vroege tijdstip levendig. Er werd geïnformeerd naar de geboorte- en woonplaats, naar het beroep en genoten studie.

‘Hallo,’ zei Kees na de maaltijd in de hal. ‘Hoe was de eerste nacht hier in het hotel. Heb je goed geslapen? En ben je tevreden over de mensen die bij je aan tafel zitten?’ Even wilde ze toegeven dat ze het jammer vond dat ze zich niet aan zijn tafel bevond, maar slikte de woorden op tijd weer in. Kees was klaar om naar buiten te gaan, sportief gekleed en zijn stevige wandelschoenen aan. ‘Het gaat wel, dank je. Ik heb nog geen oordeel over mijn tafelgenoten. Ik ken hen nog niet goed genoeg.’ Ze zagen mensen die al terugkeerden van een vroege ochtendwandeling

De tweede avond na aankomst werd er een kampvuur gehouden. Susanne wilde nog naar Sent lopen om geld te wisselen, zodat ze die avond de genuttigde drankjes zou kunnen afrekenen. Ze besloot om alleen te gaan. Ze had behoefte om de dingen die haar bezighielden te overdenken. Het was een wandeling van zo’n anderhalf uur dus besloot ze die ochtend op tijd te vertrekken. Het dal lag er vredig bij, omringd door groene heuvels waarover een loom, warm juliwaas hing, tegen de berghellingen de kleurrijke lariksen. Ze hoorde de insecten zoemen en zag de koeien kalm grazen, hoorde het zachtjes tinkelen van de koebellen. De lucht boven het lange grindpad naar Sent trilde van de zomerhitte. De postautobus richting dorp passeerde haar. Ze kwam eerder aan in Sent dan ze had ingeschat. Het was opmerkelijk stil in het dorp. De steile smalle straatjes oogden verlaten. Nadat ze geld had gewisseld, struinde ze er wat doorheen alvorens ze besloot terug te wandelen.

Als een van de laatsten schoof ze aan die avond. Bijna alle stoelen rondom het vuur waren bezet. Ze zocht met haar blik naar Kees. Vanmiddag tijdens de wandeling had ze zich voorgenomen om vanavond te proberen zo dicht mogelijk in zijn buurt te blijven. Als ze zou

durven, zou ze een gesprek met hem aanknopen en zich over haar onzekerheid heen zetten.

Een luchtig praatje, dat moest haar toch wel lukken?

Daar zat hij! Een eindje verderop, omringd door de onlangs gearriveerde gasten.

Hij had geen oog voor haar. Hij stond in het middelpunt van de belangstelling, dat zag ze wel.

Dat wist ze nog van de vorige keer. Als hij ergens kwam en begon te praten, draaide alles om hem en om wat hij te vertellen had.

Sommige gezichten van mensen kende ze van de heenreis, maar wist de namen nog niet.

Het werd drukker en rumoeriger. Kees droeg die avond een donkerblauwe trui met daaronder een wit overhemd.

Hij pookte met een stok in het vuur. Vonkjes dansten de donkere hemel in. Hij trok een flesje bier open.

‘Jullie moeten wel goed voor jezelf zorgen, hè. Er is genoeg. We mogen geen dorst krijgen.’

Pas laat op de avond - het vuur was nagenoeg uitgegaan, er waren alleen nog een paar stukjes roodgloeiend hout te zien en zo nu en dan een knetterend vonkje- kwam hij naast haar zitten.

Ze voelde zich ondanks haar goede voornemens gespannen en wist niet wat ze moest zeggen.

‘Heb je het naar je zin?’

‘Ja,’ antwoordde ze. ‘En jij?’

‘Ja, hoor.’

‘Hoe is het met je moeder?’ was haar volgende stuntelige vraag. ‘Komt ze hier nog weleens?’

‘Jazeker,’ antwoordde hij vriendelijk. ‘Je weet het, hè. Eenmaal hier geweest, blijf je terugkomen. Maar aangezien het nu jongerenweek is, vond ze dat ze daar toch niet bij hoorde.

We zijn hier vorig jaar nog samen een weekje geweest. In oktober, in de herfst, ook prachtig.

Al die lariksen goudkleurig. Echt *Indian Summer*. Een belevenis!’

‘Ja. Kan ik me voorstellen. Waarom noemen ze dat eigenlijk zo? Het is toch geen zomer meer in oktober.’

‘Die term is al heel oud. Vroeger oogstten de Indianen in die periode.’

‘Waren er nog bekende gasten toen je hier met je moeder was?’

‘Nee, eigenlijk niet. Maar daar had ik niet zo’n behoefte aan. Mijn moeder en ik kunnen het zo goed met elkaar vinden dat we genoeg hebben aan elkaars gezelschap. Dat had ik ook met mijn vader. Maar hij is een paar jaar geleden onverwacht overleden.’

‘Zo, dat is heftig!’

‘Tja, That’s life,’ hij haalde lichtjes zijn schouders op.

‘Waar is hij aan overleden?’ vroeg ze weifelend, twijfelde of deze vraag niet te persoonlijk was.

‘Dat weet ik niet precies. Hij had zich al heel lang verwaarloosd. Teveel drinken, te weinig eten. Je kent dat wel. Een man alleen...’

‘Was je erbij toen hij stierf?’

‘Nee we hebben het pas een paar dagen later gehoord.’

‘Goh....’

Hij wilde verder vertellen, maar ze hoorde dat zijn stem brak. Hij zuchtte een paar keer en hervatte met moeite zijn verhaal. Zij legde zachtjes haar hand op zijn onderarm terwijl hij aan het woord was. Even aarzelde ze of ze een arm om hem heen zou slaan, als troost. Misschien zou hij het verkeerd uitleggen of was het te vrijpostig. Hij sprak heel lang over zijn vader. Over zijn maffe, typische, moeilijk voorspelbare vader met zijn harde stem, twinkelende ogen, zijn geamuseerde, ietwat spottende blik. Zijn vader met zijn droge humor, die vol rare ideeën zat. Samen op de fiets buurten verkennen. Samen kamperen in een tentje.

‘Iedere keer als ik de geur van pas gemaaid gras en van oude tenten ruik, denk ik aan onze vakanties samen. ’s Avonds zaten we voor de tent met een gaslamp aan. Die maakte een suizend geluid, dat weet ik nog. Dan mocht ik zo lang opblijven als ik wilde en hij vertelde me verhalen over vroeger. Het leek wel of hij me uit een schelmenroman voorlas, zoveel avonturen had hij beleefd. Hij had altijd een vlijmscherp inklapbaar mesje bij zich. Daarmee schildte hij appeltjes voor me. Hij kon er alles mee open krijgen en losmaken.’

‘Misschien vandaar je obsessie voor Zwitserse zakmessen?’

‘Ja, dat zou best kunnen. Daar heb ik nooit bij stilgestaan. Soms schaamde ik me ook voor hem,’ ging hij verder. ‘Dan droeg hij zo’n versleten lange jas en in de winter had hij altijd een rare muts op. Dat kon hem niets schelen. Hij had schijt aan alles en iedereen. Ik ben blij dat mijn moeder nog leeft en dat we het zo goed met elkaar kunnen vinden. Dat is niet altijd zo geweest. Omdat we zoveel op elkaar lijken, veroorzaakte, met name in mijn puberteit, dat nogal wat strubbelingen. Tijdens mijn studie in Delft werd het dan ook tijd dat ik een plek voor mezelf kreeg. Ik had meer ruimte nodig, dacht ik. Maar hoewel het enorm gezellig was in het studentenhuis, miste ik haar verschrikkelijk. Achteraf gezien was het wel beter. Nu hebben we enkel nog maar goede momenten samen. We hebben niet meer de alledaagse ergernissen, omdat we niet meer voortdurend op elkaars lip zitten. Onze band is steeds hechter geworden en we doen nog veel dingen samen: we gaan naar musea, koken samen, wisselen boeken uit. En, ook niet onbelangrijk, ze trekt nogal eens haar portemonnee. Ik kan altijd bij haar terecht en als ik kom, gooit ze alles waar ze mee bezig was aan de kant.’

‘Ik herken het helemaal. Ik heb hetzelfde met mijn moeder. Toen ik pas op mezelf woonde, was ze de eerste dagen ziek omdat ze mij zo miste. Ik weet nog goed dat ze me niet aan zag komen toen ik haar laatst een keer bezocht. Ze zat in een stoel voor het raam gewoon een beetje voor zich uit te staren. Ik zette mijn fiets voor het huis en toen zag ze me. Je had haar gezicht moeten zien, een al blijdschap, alsof ze me jaren niet gezien had. Ze voelt zich ook wel vaak eenzaam. Want, het is wel heel toevallig, mijn vader is ook overleden.’

‘Oh...ja? Het was een toffe gozer, vond ik. Ik ken hem natuurlijk niet goed, maar kon het in die vakantie van... hoe lang geleden ook al weer?’

‘Veertien jaar.’

‘...ik kon het goed met hem vinden. Hij legde me van alles uit en ik had het idee dat, wat ik ook aan hem vroeg, hij daar antwoord op kon geven. Waar is hij aan overleden? Was hij ziek?’

‘Nee, verongelukt. Met zijn auto tegen een busje geklapt. Het is wel zo, dat hij tijdens vakanties een heel andere man leek, dan was hij vrolijk en spraakzaam, maar thuis was hij stil en teruggetrokken. Dan kon je geen hoogte van hem krijgen.’ Ze verzwegen wat ze tijdens de logeerpartij bij haar tante gehoord had.

Ze bleven een tijdje stil naast elkaar naar het dovende vuur zitten te kijken. Ze rilde het was een heldere, kille nacht. Iedereen was al naar binnen gegaan. Zij waren de enigen die er nog zaten.

‘Ik denk dat ik ook maar eens mijn bed ga opzoeken,’ zei hij resoluut en hij stond op. ‘Zie je morgen nog wel. Welterusten.’

‘Ja, ook zo,’ sprak ze, wat beduusd door het plotselinge einde van het openhartige gesprek. Langzaam stond ze op en ging naar haar kamer. Heel lang lag ze nog wakker, en ze had een onrustige nacht.

De volgende ochtend in de ontbijtzaal liet ze haar ogen langs de tafels gaan om te kijken of Kees er al zat. Nog steeds was ze teleurgesteld dat ze niet bij hem aan de grote tafel was ingedeeld. Na het ontbijt liep ze met haar boek naar de salon. Hier en daar zaten groepjes mensen bij elkaar te praten of in een stil hoekje te lezen.

Het lukte haar niet zich te concentreren. Haar gedachten waren bij Kees. Was ze verliefd? Het was een ander gevoel en niet zoals de vorige keer toen ze hem als kind ontmoet had. Toen was het kalverliefde geweest. Het was de eerste keer dat ze écht verliefd was geworden.

De dagen erna draaide alles om Kees. Iedere ochtend als ze wakker werd, verheugde ze zich erop hem weer te zien. Ze schreef zich in voor excursies waarvoor hij zich had ingeschreven.

Als ze hem niet zag, niet wist waar hij was, verloor die dag alle betekenis en probeerde ze het wachten vol te houden totdat ze hem weer ergens signaleerde. Wat verwachtte ze eigenlijk? Dat hij iets met haar zou beginnen? Dat kon ze wel uit haar hoofd zetten. Hij toonde nauwelijks belangstelling voor haar. Als hij maar heel even haar kant uitkeek, werd ze al helemaal blij of als hij naar haar glimlachte of zijn hand op haar schouder liet rusten. Maar dat wilde niets zeggen. Hij was tegen alle meisjes van het gezelschap amicaal en attent. Het kon onmogelijk iets worden tussen hen, waarschuwde ze zichzelf om een grote teleurstelling te voorkomen. Maar, als hij in de loop van de dag iets tegen haar zei of haar op een bepaalde manier aankeek, koesterde ze hoop. Negeerde hij haar, dan was ze zwaar teleurgesteld. Besteedde hij extra aandacht aan haar, dan juichte alles in haar. Soms vroeg hij of ze met de rest van de groep meeging naar de Stube 's avonds, en dan probeerde ze niet al te enthousiast te reageren. In de Stube discussieerden ze een beetje over politiek of over het onrecht in de wereld. Ze leefde voor de vluchtige blikken die hij haar schonk, vluchtige aanrakingen. En ze was dolblij toen ze hem een keer aan het lachen maakte. Maar ze wilde meer, veel meer. Hier bij hem blijven, dat wilde ze. Ze wist dat ze de tijd niet kon stopzetten. De dag van haar vertrek kwam onaangenaam snel dichterbij.

De gasten zaten die avond in de sfeervolle eetzaal. Elke groep had een eigen tafel. Er was niets veranderd sinds de tijd dat ze hier als kind kwam met haar ouders. Zelfs het menu was nauwelijks anders dan toen.

Ze liepen langs de schalen en schepten hun borden vol.

‘Ik vind de toetjes het lekkerst,’ zei Susanne tegen haar tafelgenote.

‘Ja, ik ook. Helaas mag je er daar maar één van pakken.’

Kees, die aan de tafel naast hen zat, had het hoogste woord en had de lachers op zijn hand. Ze zag vanuit haar ooghoeken dat hij haar tafel naderde.

‘Ga je morgen ook mee naar Italië? Het is een soort verrassingstocht, maar ondertussen weet iedereen al waar de bus heen gaat. Het schijnt een mooie tocht te zijn.’

Ze probeerde aarzeling te veinzen, maar ondertussen dacht ze: Ja. Ja. Ja!

Vanaf de eerste dag nam ze al deel aan de uitstapjes waarvan ze wist dat Kees ook mee zou gaan.

Het weer viel tegen die eerste week. 's Ochends wel vaak blauwe lucht en zon, maar daarna trok het dan langzaam dicht. Meer dan eens werden ze overvallen door een enorme

regenbui, soms met hagelstenen zo groot als eieren. Die woensdag vertrokken ze al vroeg in de morgen met de bus naar Italië.

Tijdens de wandeling zag ze Kees bloemen plukken. Hij maakte een boeketje van: gentiaan, anemoontjes en, hoorde ze van een wat oudere medewandelaar, ogentroost, die ze vooral mooi vond, ook al vanwege de naam. Kees gaf het bosje aan haar en glimlachte toen hij zag hoe blij ze ermee was. Vluchtig streek ze langs zijn hand toen ze het aanpakte. Het voelde alsof ze een elektrische schok kreeg. Gedurende de hele wandeling hield ze de bloemen in haar hand en rook er zo nu en dan aan.

‘Lekker,’ zei ze en lachte naar hem.

In de berghut waar ze schuilden tegen de regen en het onweer die hen hadden overvallen, praatte hij onafgebroken tegen haar. Die ochtend was de lucht nog blauw geweest met hier en daar wat losse wolkjes die zich steeds verder uitbreidden rondom de bergen, die nog wat kaal waren, bepoedersuikerd met sneeuw.

Kees wist alles over het weer.

‘Een vuistregel voor de afstand in kilometers is het aantal seconden tussen de flits en de donder gedeeld door drie. Bij een tijd van tien seconden komt het onweer gevaarlijk dichtbij. Je moet nooit op de grond gaan liggen, zoals veel mensen denken,’ ging hij verder, ‘maar gehurkt gaan zitten met je voeten een klein eindje uit elkaar.’

De anderen waren doorgelopen, ondanks de bliksemschichten die elkaar voortdurend opvolgden en ongeacht de waarschuwingen van Kees. ‘Als jullie dan toch eigenwijs zijn, kun je het beste zo snel mogelijk afdalen. Maar ook niet als een gek gaan rennen, want met deze regen is de kans groot dat je uitglijdt.’

Susanne had geen moment getwijfeld bij de keuze de anderen te volgen of met Kees te blijven schuilen.

‘Ik ben niet bang voor onweer, maar ik heb geen zin om doorweekt in het hotel aan te komen.’

‘Morgen al weer terug. Wat is zo’n vakantie toch vlug om.’

Bij gebrek aan meer gespreksstof begon ze over haar vorige vakantie in Val Sinestra. ‘Weet je nog dat we altijd met de hele groep verstoppertje speelden in het hotel? En dat jij mij bang maakte met het spook dat beneden in de kelder zou huizen.’

Er plooidde zich een glimlach rond zijn lippen en hij knikte.

‘En jij kon ons nooit vinden en begon dan heel hard te roepen.’

‘Ja,’ zei Susanne zachtjes.

‘Hoe heet het spook ook alweer?’

‘Hermann. Hij wordt ook wel de huisgeest genoemd’

‘Dus hij is er nog steeds?’

‘Wat ik gehoord heb is dat de geest van oorsprong een Belgische soldaat is, Guillaume genaamd. Hij kwam hier omdat hij tijdens de Eerste Wereldoorlog een longaandoening had opgelopen. Tuberculose geloof ik. Daarvoor werd hij hier behandeld. Hij is hier overleden en, als geest, hier gebleven.’

‘Geloof jij dat?’

Kees haalde grinnikend zijn schouders op. ‘Er schijnt een medium onderzoek naar gedaan te zijn. Zij was er van overtuigd. Hermann lijkt zich te bevinden tussen badkamer nummer vijf en de wijnkelder.’

‘Ja, ik herinner me dat we er als kind, al was dat streng verboden, naartoe gingen. Ik vond het doodeng en toch ging ik elke keer weer mee. Een meisje vertelde dat ze het heel erg warm kreeg toen ze op die plek stond. Hoewel het er ijskoud was. Ook herinner ik me de verhalen dat er weleens bestek op de grond lag in de eetzaal terwijl niemand dat gedaan kon hebben.’

‘Ja. En onrust en gestommel ’s nachts terwijl iedereen sliep. Peter Kruit, je weet wel, de hoteleigenaar, heeft tijdens een van de uitstapjes weleens verteld dat hij een keer ’s avonds laat een bad nam toen hij helemaal alleen in het hotel was en dat hij opeens de sleutel zag bewegen. En hij is toch de nuchterheid zelve.’

Ze zaten heel dicht bij elkaar op het bankje. Als ze haar hand uit zou steken, zou ze zo zijn gezicht kunnen aanraken. Maar dat durfde ze niet. Ze bleven een tijdje zwijgend naast elkaar zitten. Plotseling boog hij voorover en kuste haar, aanvankelijk licht maar steeds hartstochtelijker.

Terwijl de regen tegen de hut kletterde vlijde ze zich tegen hem aan. Haar trillende hand raakte de zijne. Ze voelde zijn warme adem in haar hals. Hij trok haar naar zich toe en ze ging met haar hoofd tegen zijn buik liggen. Een tijdje bleven ze zo liggen. Susanne wist niet hoe ze zich moest gedragen of wat ze moest zeggen. Ze durfde amper te bewegen. Moest ze nu iets doen of wachten totdat Kees iets deed? Moest ze weer rechtop gaan zitten? Hij friemelde wat aan haar vestje. Ze hield haar adem in toen hij zijn hand tussen de riem van haar broek en haar buik steeds lager duwde. Zijn andere hand streelde haar borsten. Hij glimlachte naar haar en ze wilde dat hij haar weer zou kussen. Zelf durfde ze het initiatief niet te nemen. Onhandig wreef ze met haar hand over de bobbel in zijn broek. Moest ze dat hard doen of juist zachtjes aaien? Toen hij haar slipje opzij schoof, kon ze nauwelijks meer ademen. Ze voelde zijn

vingers in en rond de plooien van haar vochtige vlees. En kon nog steeds niet bevatten dat hij dit met haar deed. Hoewel ze onervaren was vond ze het overweldigend, en ze werd bijna bedwelmd door het ongekende genot.

Toen ze terugkwamen, zei ze die avond tegen hem: 'Ik vond het niet erg, Kees.'

'Wat niet?'

'Wat er tussen ons is gebeurd.'

'Er is toch niet echt iets gebeurd.'

Bij terugkomst in 's-Hertogenosch de volgende dag, toen de trein zich langzaam losmaakte van het perron en ze hem zocht om nog eens na te zwaaien, werd ze overvallen door een gevoel van schrijnende verlatenheid. Haar dagen en de weken daarna werd ze verteerd door het aanhoudende gemis afgewisseld met een rusteloosheid die groeide naarmate ze langer van hem gescheiden was. Ze sliep slecht, had geen eetlust, kon zich nauwelijks concentreren. Ze ervoer de dagen zonder hem als verspilde tijd.

Hoofdstuk 3

Na de vakantie leefde Susanne tussen hoop en wanhoop. Wat kon ze verwachten? Zouden ze elkaar weer zien? Ze hadden toch min of meer een relatie gehad. Zo voelde zij het. Tijdens de terugreis had ze ervoor gezorgd zo dicht mogelijk bij Kees te zitten. Toen de bus in 's-Hertogenbosch stopte, waren ze samen naar het station gelopen.

‘Waar ik nu heel erg veel zin in heb, na al dat gezonde eten van de afgelopen dagen, is een grote portie Chinees. Een lekkere rijsttafel of zo. Die ga ik bestellen,’ had hij gezegd.

‘Dan kan ik wel bij je komen eten,’ had ze geopperd.

‘Ja, ga maar mee,’ had hij geantwoord. Daar moest ze nu steeds aan terugdenken. Hoe had hij het bedoeld? Het klonk enthousiast, zeker niet weifelend. Ze was er niet op in gegaan. Stom, vond ze nu. Toen was ze hem plotseling uit het oog verloren. In de drukke stationshal was hij tussen de reizigers verdwenen. En ze hadden geen afscheid kunnen nemen. Maar hij was niet uit haar hoofd en ook niet uit haar hart. Ze dacht dagelijks aan hem en liep de hele dag door naar haar brievenbus om te kijken of er post van hem was.

Na een paar weken hield ze het niet meer uit, en min of meer impulsief belde ze hem. Toen ze zijn stem hoorde, kon ze bijna niet praten. Haar keel was gortdroog, ze voelde dat haar handen klam waren. Ze probeerde haar kalmte terug te vinden, haalde nog eens diep adem en vroeg, zo nonchalant mogelijk, of hij zin had om mee naar Festival Mundial te gaan, bij haar in de stad. Dat leek haar een goede gelegenheid.

‘Leuk,’ antwoordde hij een beetje nonchalant. ‘Dan neem ik twee vrienden mee. Je hebt ze nog nooit ontmoet, maar ik denk dat je ze heel aardig zult vinden.’

Ze had besloten niet meer te verbergen dat zij hem meer dan alleen maar aardig vond. Maar ze vond het moeilijk in te schatten wat hij voor haar voelde. Daar was ze erg onzeker over. Hij was heel aardig tegen haar maar dat was hij tegen iedereen.

Ze gingen op het grasveld in het park zitten, ze dronken bier en praatten wat. Van zijn vrienden vond ze vooral Juriaan sympathiek. Kees richtte zijn aandacht soms op haar, maar de gesprekken gingen over en weer. Susanne was gefascineerd door elk woord dat hij zei en ze voelde haar wangen gloeien. De sfeer was opgewekt, ze zongen en klapten mee op de muziek. De zon scheen, biertje in de hand, relaxte muziek.

‘Wat een fijn feest was dat zeg,’ hoorde ze Juriaan tegen Kees zeggen.

‘Zeker. Mede dankzij het weer, en de optredens waren fantastisch. Een lekker sfeertje!’

Op het moment dat ze hen nog bij haar thuis wilde uitnodigen voor een afzakkertje, liepen ze al richting uitgang. Daar de taxi klaar die ze vooraf besteld hadden.

‘Als we snel zijn, kunnen we de laatste trein nog halen, jongens,’ riep hij gehaast. Kees gaf haar twee kussen op de wang. ‘Ik heb genoten, echt waar. Zie je nog. Bedankt,’ riep hij voordat het portier dicht sloeg en de taxi zich een weg vond tussen het drukke verkeer.ou ze

Hoofdstuk 4

Met Kerstmis zou Susanne voor het eerst de andere vrienden en collega's van Kees ontmoeten. Hij gaf een grote X-mas-party bij hem thuis en had haar ook uitgenodigd. Zou ze die avond bij hem zou kunnen blijven slapen? Ze verheugde er zich enorm op. Haar weekendtas was ingepakt.

Er was wel sneeuw voorspeld voor de komende dagen maar dat het zo erg zou worden, had ze niet verwacht. In eerste instantie had ze nog enthousiast gereageerd op de voorspellingen. Ze zag zichzelf al hand in hand met Kees door de besneeuwde straten van Haarlem lopen. Op de redactie van het uitgeverij waar ze werkte, waren ze allemaal eerder gestopt met werken in verband met het weer. Maar juist de sneeuw waar ze zich zo op had verheugd, zou een spelbreker worden. Op de weerberichten hoorde ze dat het niet verstandig zou zijn de weg op te gaan. Toen ze glibberend haar woning had bereikt, vertelde haar moeder dat er zeker zeven centimeter zou vallen. De bus waarmee ze naar het station zou gaan, reed al niet meer. Alle lijndiensten waren stilgelegd. Haar moeder waarschuwde haar dat de kans groot was dat er ook geen treinen zouden rijden of met grote vertraging. En inderdaad, toen ze informeerde, bleek dat er nauwelijks of geen treinen zouden rijden die avond. Met verstikte stem van de ingehouden tranen, belde ze Kees om te zeggen dat ze niet kon komen.

‘O, volgende keer beter,’ antwoordde hij laconiek. ‘Er komen nog wel meer feestjes.’ Maar ze was ontroostbaar, en ook tijdens de kerstdagen bleef ze bedroefd en ongerust. Wie waren er allemaal op het feest geweest? Leuke, knappe vrouwen waarschijnlijk. Veel mooier en spontaner dan zij. Kees zou wel gek zijn als hij haar zou kiezen. Wie zou er die nacht bij hem geslapen hebben? Ze zag allerlei beelden voor zich die ze niet kon verdragen.

Half januari vroeg Kees haar voor een etentje in Haarlem.

‘Waar hou je van?’ had hij haar door de telefoon gevraagd.

‘Italiaans vind ik wel lekker.’

‘Dan weet ik wel iets. Restaurant Napoli. Het eten is er erg lekker, met aandacht verzorgd. De sfeer is goed en ze schenken er heerlijke wijn.’

Susanne trok een strakke zwarte broek aan en een groene blouse. Ze wist dat die kleur haar het mooist stond. Ze had er moeite mee om elegant op haar hoge hakken te lopen, maar ze zou er haar best voor doen om zoveel mogelijk kalmte uit te stralen.

Ze liepen samen door de donkere straten naar het Houtplein in het centrum.

Toen ze het restaurant binnenkwamen, bracht de ober hen naar een tafeltje voor twee aan het raam. Het was er gezellig maar wel wat luidruchtig. Aan de manier waarop zij door de kelner begroet werden, zag ze dat Kees hier vaker kwam. Hij bood haar galant een stoel aan. Toen hij zelf was gaan zitten, noemde hij de gerechten op die hij weleens gegeten had. Ze luisterde geïnteresseerd en probeerde zoveel mogelijk te glimlachen. Daar hielden mannen van: wanneer vrouwen glimlachen.

‘Zullen we een fles Chianti van het huis bestellen? Die is prima, weet ik uit ervaring.’

‘Dat heb ik lang niet meer gedronken. Ik drink meestal witte wijn. Maar laat ik het eens proberen.’

‘Je zult er zeker geen spijt van krijgen.’

Ze nipten aan hun chianti en praatten wat. Ze vroeg hem welke boeken hij graag las. ‘Ik moet voor mijn werk al veel lezen dus voor mijn plezier komt het er weinig van. En jij?’

‘Ik houd erg van biografieën. Fictie trekt mij niet zo,’ zei Susanne.

Toen ze allebei hun glas leeg hadden, schonk Kees bij. De ober bracht de menukaarten en Kees richtte zijn aandacht op de keuze van de gerechten.

‘Ik neem een pasta al parmigiano,’ zei hij vastberaden.

‘Wat is dat?’

‘Verse fettuccini, dat is lintpasta, met veel knoflook en roomboter, geraspte parmezaanse kaas, pijnboompitten en truffelolie. Het is heerlijk. Ik heb het de vorige keer toen ik hier was ook gegeten.’

‘Dan wil ik dat ook proberen.’

Toen het eten werd geserveerd, aten ze in stilte. Ze hadden al hun aandacht nodig om zonder te morsen de lange lintenpasta naar hun mond te brengen.

‘Wat doe je precies binnen het bedrijf?’ probeerde ze zo belangstellend mogelijk te vragen om de stilte die gevallen was, op te vullen. Interesse tonen deed het altijd goed. Hij vertelde honderduit over zijn werk. ‘Ik zoek steeds een nieuwe challenge,’ zei hij. ‘Je wilt je graag bewijzen,’ merkte ze op maar daar ging hij niet op in. ‘Ik houd van stress,’ zette hij het gesprek voort. ‘Wat vreemd,’ onderbrak ze hem, ‘de meeste mensen gaan dat juist uit de weg.’ Hij grinnikte zachtjes. ‘Nieuwe uitdagingen, de adrenaline voelen stromen, dat heb ik gewoon nodig om goed te kunnen functioneren. Anders vind ik het al snel saai.’ Terwijl hij nog eens inschonk voelde ze zich opgelucht dat het gesprek vanzelf liep.

Toen de ober komt vragen of ze de dessertkaart wilden bekijken, schudde ze haar hoofd en gaf klapjes op haar buik. ‘Het was meer dan voldoende. Dank u.’ ‘Je moet absoluut de

tiramisu proeven. Die is verrukkelijk. Je krijgt er spijt van als je dat weigert,' 'Voor mij de tiramisu en voor deze dame ook,' zei hij vastberaden tegen de ober.

Het is zeker drie uur later toen ze uit het restaurant vertrokken. Ze waren de laatsten. Toen ze voorstelde om mee te betalen, weigerde hij dat

'Ben je weleens in Rome geweest?' vroeg Kees, eenmaal weer buiten.

'Nee, jij wel?'

'Het is echt een aanrader.'

'Ik heb gehoord dat het er erg druk is. Daar houd ik niet zo van.'

'De beste tijd om erheen te gaan is vroeg in het voorjaar, maart bijvoorbeeld, of in oktober.

Dan is het weer nog lekker, en de grote drukte is toegespitst op de zomermaanden.'

'Als ik aan Rome denk, denk ik aan het Vaticaan en al die andere kerkgebouwen. En ik houd er niet van om kerken te bezoeken.'

'Toch zijn ze erg indrukwekkend en de moeite waard. Er valt nog zoveel te bekijken in de stad. Ook de straatjes net buiten het centrum zijn mooi. We zouden een keer samen kunnen gaan, dan vertel ik je wel wat je moet gaan bezichtigen.'

Susanne moest moeite doen om haar opgewondenheid niet te veel te laten blijken. Zijn voorstel had haar in verwarring gebracht. Wat had het te betekenen? Was het puur vriendschappelijk, of was er toch meer van zijn kant?

Ze merkte dat ze rustig werd van hem. Hij leek steeds alles onder controle te hebben. Dat vond Susanne, die voortdurend last had van stress en sombere buien, jaloersmakend en ze besloot open te zijn en vertelde hem dat.

'Het belangrijkste wat ik heb geleerd in mijn leven is dat ik me niet druk moet maken om de toekomst. Nooit. Dit is NU. En alles gaat weer voorbij. Waarom zou ik me zorgen maken over wat er morgen gebeurt, of volgend jaar?' Kees pakte haar hand en zei: 'Dat ga ik jou ook leren.' Hij glimlachte naar haar. Zijn betoverende glimlach.

'Je zei dat je dat geleerd had, maar waar en van wie heb je dat dan geleerd?'

'Ik heb vorig jaar een lange reis gemaakt. De meeste tijd heb ik in Tibet doorgebracht, in een klooster. Daar heb ik meditatielessen gevolgd. Ik had daar een mentor, een leraar in het boeddhistische centrum, die altijd lachte en blijmoedig was.'

'Hoe gaat dat precies, mediteren? Het lijkt me lastig om zo lang stil te moeten zitten.'

'Je moet je op de eerste plaats concentreren en dan proberen je te laten leiden door een leegte.'

‘Maar wat moet je dan dóén?’

‘Je moet juist niets doen. Daar gaat het om: niets doen en niets denken. Zodat je hoofd helemaal leeg raakt. Het is me uiteindelijk gelukt. Ik kwam in een toestand waarin het voelde alsof mijn leven heel ver weg was. Het is alsof je langzaam opstijgt. Ik zag mezelf zitten. Heel bijzonder. Maar het is heel moeilijk om dat gevoel goed uit te leggen. Je komt totaal tot rust.’

‘Ik heb genoten van de avond. Echt,’ zei ze terwijl ze terugliepen. Het was inmiddels middernacht. Hun voetstappen klonken hol door de stille straten van Haarlem.

‘Kijk hier is een hofje.’ Ze wees naar een poort. ‘Zullen we even gaan kijken?’

‘Normaal worden de hofjes ’s avonds afgesloten,’ zei Kees.

‘Nu niet. Kijk maar. Ik ben dol op begijnhofjes. Het is een wens van me om er ooit te gaan wonen.’

Kees lachte. ‘Daar ben je nog wel een beetje te jong voor. Ik weet niet of je weet wat begijnen zijn? Dat zijn oude, ongehuwde vrouwen die nooit aan een man konden komen.’

‘De rust vind ik zo heerlijk. Die leuke kleine huisjes rondom een parkje. Het heeft iets sereens, en iets geheimzinnigs. Het is alsof je de gehele wereld buitensluit. Alsof het kwaad hier geen toegang heeft.’

‘Vind je de wereld zo boosaardig dan?’

‘Wat ik beangstigend vind, is dat er elk moment iets kan gebeuren waardoor je leven totaal op z’n kop staat.’

‘Ik vind het leven net uitdagend. Het feit dat je niet weet wat er gaat gebeuren, is juist spannend. Hoe saai zou het zijn als alles voorspelbaar was.’

‘Ben jij nergens bang voor dan?’

‘Nee, eigenlijk niet. Ik zou niets op kunnen noemen. En ik denk dat ik sterk genoeg ben om dingen die minder prettig zijn op te vangen.’

‘Ben je ook niet bang voor de dood?’

‘Nee, want zolang ik er ben, is de dood er niet en als de dood er is, ben ik er niet meer. Dit is trouwens niet van mezelf maar van een filosoof van wie ik de naam vergeten ben.’

Antieke lantaarnpalen verspreidden een zacht licht. In twee huisjes brandde nog een zwak licht en uit een ervan klonk vaag klassieke muziek.

Door de poort verlieten ze het hofje weer.

Ze waren bij zijn appartement aangekomen en hij zocht in zijn jaszak naar zijn sleutels. Voordat ze naar binnen gingen, omhelsden ze elkaar en hij drukte zachtjes een kus op haar lippen.

‘Ga je nog even mee?’ vroeg hij kalm.

‘Ik moet eigenlijk naar het station, anders mis ik mijn trein. Of...’

‘Als je wilt, kun je blijven slapen.’

Toen ze binnenkwamen, was ze verbaasd over de gezellige inrichting. Ze had een mannenhuis verwacht. Hij deed de schemerlampen aan.

‘Wil je nog iets drinken? Of zal ik koffie zetten?’

‘Koffie lijkt me verstandiger. Ik voel me al licht in het hoofd.’ Ze ging op de bank zitten en wist niet goed wat ze moest zeggen. Waarover zou ze moeten beginnen? Kees gaf haar een grote beker koffie en met kleine teugjes dronk ze ervan. Een voor een trok ze haar schoenen uit. De hele avond had ze last gehad van opgezette, brandende voeten door de knellende pumps.

‘Ben je moe?’

‘Ja. Eigenlijk best wel.’

‘Dan gaan we toch slapen.’

‘Waar kan ik...?’

‘Je kunt bij mij in bed komen liggen,’ zei hij.

Rillerig kroop ze onder de lakens die heel anders roken dan die van haar eigen bed. Ze voelde hoe hij in het donker tastend naast haar kwam liggen, zich achter haar vleidend en haar zachte billen naar zich toetrok.

De volgende dag bracht hij haar tegen de avond naar het station.

Op het perron namen ze afscheid. Hij zwaaide net zolang totdat de trein uit het zicht verdween. Deze zat behoorlijk vol en ze nam plaats naast een oude man die de krant zat te lezen. Ze had geen behoefte om te praten, wilde de afgelopen dagen overdenken. Gelukkig was er een plaats vrij aan het raam en ze keek wat naar buiten. Huizen, bomen, akkers, weiden vlogen voorbij. Het voelde alsof ze terugkeerde naar haar vorig leven. Het laatste wat ze tegen elkaar hadden gezegd was dat ze weer zouden afspreken. Het was nog maar een dag geleden dat ze naar Haarlem was vertrokken, maar het leek een eeuwigheid. Het voelde vreemd.

Het weekend daarop kwam hij naar haar. Ze haalde lekker eten in huis, en de rode wijn waarvan ze wist dat hij die lekker vond. Het huis had ze helemaal schoon gemaakt, schone

handdoeken in de badkamer gehangen en haar haar gewassen en zich zorgvuldiger opgemaakt dan anders.

Steeds opnieuw liep ze naar de spiegel in de hal om te haar kleding en uiterlijk te controleren. En weer naar boven om een geurtje op te spuiten. Ze woonde nog bij haar moeder maar die was op vakantie. En het weekend daarop kwam hij ook. Geleidelijk aan werd ze steeds meer ontspannen als ze bij hem was. Haar eenpersoons bed waar ze samen in sliepen was veel te smal, moeizaam vlijde hij zich tegen haar warme rug. Ze krulde zich op en nestelde zich tegen zijn borst. Hij duwde zijn buik en dijen tegen haar billen.

Hoofdstuk 5

‘Ga je nog steeds om met Susanne?’ vroeg zijn moeder hem terloops.

‘Ja. Hoezo?’

‘Het is een gewone vraag. Niets bijzonders.’

‘Je vraagt het op een bijzondere toon. Ik dacht eigenlijk dat je haar wel mocht.’

‘Ik zeg toch niet dat ik haar niet mag. Het is een aardig meisje, alleen...’

‘Alleen wat?’

‘Ze is... ja, hoe zal ik het zeggen. Eh... ze is ondoorgrondelijk. Ja, dat is het juiste woord: ondoorgrondelijk.’

‘Ondoorgrondelijk,’ herhaalde Kees kalm. ‘Je wekt een heel andere indruk. Vorige week zaten jullie nog gezellig te kletsen samen. Ik hoorde jullie bezig in de keuken, onophoudelijk pratend en lachend. Wat bedoel je nou eigenlijk?’ Hij raakte geïrriteerd.

‘Ga je met haar trouwen?’

‘Ja.’

‘Ik denk dat het niets wordt tussen jullie.’

‘Waar baseer je dat op? Het is ook nooit goed bij jou, verdomme.’

Ze herkende zijn woede van vroeger. Als kleine jongen, maar vooral als puber, kon hij ontzettend driftig worden. Dan was hij net zijn vader. Vanuit het niets begon hij te gillen, zijn hele magere lijfje stond dan strak. Met haar hulp werd hij rustig en daarna was hij weer lief, alsof er niets was gebeurd. Als jongetje had hij al aangegeven dat hij zijn eigen gang wilde gaan en zich gefrustreerd voelde als hij gehinderd werd, als hem iets werd geweigerd. Hij wilde niet afhankelijk van haar zijn. Toch hadden ze altijd een goede band gehad. Ze had begrip voor zijn driftbuien en snapte wat hem frustreerde.

‘Doe nou eens rustig, Kees. Ik vind haar wel aardig. Maar ze laat niet het achterste van haar tong zien. Ze geeft haar gevoelens niet prijs. Ze laat zich niet echt zien. Alsof ze een schild voor haar werkelijke ik houdt.’

‘Ach, moet je weer zo nodig de psychologie uithangen. Waarom ben je geen psychologie gaan studeren in plaats van rechten?’

Het zou escaleren als ze haar mond nu niet zou houden.

Ze wilde hem alleen maar waarschuwen, maar dit had nu geen zin. Een andere keer zou er op terugkomen.

Hoofdstuk 6

Vier jaar na de geboorte van Kees had zijn moeder de knoop doorgehakt en was bij zijn vader weggegaan. Haar beslissing kwam niet uit de lucht vallen. Eerst wilde ze een tijdje met Kees ergens anders gaan wonen, om op adem te komen en na te denken over de vraag wat ze wilde met haar leven. Ze voelde zich schuldig. Een slechte moeder. Ze zag hoe dol Kees was op zijn vader, en haar man op zijn zoon. Kon ze het haar kind aandoen om bij hem weg te gaan?

Degene die wegging, kreeg altijd de schuld, terwijl degene die achtergelaten werd, alle sympathie kreeg. Zouden anderen haar begrijpen, of moest ze zich er niets van aantrekken wat anderen dachten? Hoewel haar man driftig kon zijn, sloeg hij haar nooit. Maar na de zoveelste ruzie, en toen hij een deel van het serviesgoed aan diggelen had gegooid, had ze pen en papier gepakt en hem een lange afscheidsbrief geschreven:

Ik vind het heel moeilijk, maar ik moet het je toch zeggen, Guus: het is beter als we ieder onze eigen weg gaan. Je bent altijd mijn maatje geweest en het is ook niet zo dat ik niet meer van je houd, maar jouw levenswijze gaat me steeds meer tegen staan. Ik kan geen toekomst meer opbouwen met een man die totaal niet de ambitie heeft om iets van zijn leven te maken. Als ik je wijs op je verantwoordelijkheid ten opzichte van mij en Kees, word je boos. Misschien is het je niet kwalijk te nemen. Het zal er aan liggen dat je als kind weinig aandacht kreeg. Maar ik pas niet meer in jouw leven, in jouw wereld. Ik wil vooruitkijken en een toekomst opbouwen samen met Kees.

Ik hoef geen alimentatie, hooguit een bijdrage voor de opvoeding van Kees, maar je hoeft mij niet te onderhouden. Dat kan ik heel goed zelf.

Als je heel eerlijk bent, zul je me gelijk geven. Eens leek het of we voor elkaar bestemd waren, maar nu we samen een kind hebben blijkt dat toch niet zo te zijn. Ik hoop dat je ooit iemand vindt die beter bij je past,

Judith.

Guus had het al aan voelen komen. In eerste instantie reageerde hij zonder een spoor van emotie. Hij zei dat hij het wel begreep, en vrij onverschillig deelde hij haar beslissing mee aan hun vrienden en familie.

Ze hadden intens geleefd samen en ook genoten van elkaar. Maar toen het zover was dat hij het huis moest verlaten, raakte hij in paniek over wat hem te wachten stond. Hij voelde zich in de steek gelaten en had de neiging om alleen de fijne herinneringen te koesteren. Al het andere leek te vervagen. Het viel hem zwaar alleen thuis te komen, toen hij weer een tijdelijk

baantje had. Dat hij het daar niet zou uithouden, wist hij al vanaf de dag dat hij werd aangenomen. Een baan vinden was niet de moeilijkheid, maar om die te behouden wel. Of hij ging zich vervelen, voelde geen uitdaging meer, of hij vond dat hij te hard moest werken. Hij had alles al geprobeerd: administratief werk, de horeca, de detailhandel. Niets van dat al boeide hem voldoende om het vol te houden.

Zijn jeugd was eenzaam en liefdeloos geweest, met alcoholisten als ouders, die hem al als klein jongetje naar kostschool hadden gestuurd. Die last had hij steeds met zich megedragen. Toch was hij niet zwaarmoedig, eerder het tegenovergestelde. Waar hij moeite mee had was het dragen van verantwoordelijkheid.

Gelukkig waren er de weekenden met Kees. Daar keek hij de hele week naar uit. Dan struinde hij met hem door de bossen en bezochten ze verschillende steden. In de zomermaanden staken ze samen de barbecue aan en bleven soms tot middernacht buiten praten. Hij huurde een roeiboot en leerde Kees zwemmen. In de winter gingen ze schaatsen, keken naar televisiefilms die eigenlijk voor volwassenen waren.

Toen Kees ging studeren namen zijn bezoeken af. Hij had minder tijd voor zijn vader. Bovendien ergerde hij zich aan diens overmatig drankgebruik. Ook de ruzies tussen zijn ouders gingen hem steeds meer tegenstaan. Het ging bijna altijd over geld en over hem. Judith verweet haar ex-man dat hij Kees slecht, of eigenlijk niet, opvoedde en ook roekeloos met hem omging.

Al zagen ze elkaar steeds minder, het contact bleef goed en toen Kees het bericht kreeg dat zijn vader onverwacht was overleden, was hij ontroostbaar. Hij had het gevoel een dierbare vriend te hebben verloren.

Hoofdstuk 7

Tijdens hun eerste vakantie samen gingen Kees en Susanne naar Spanje. Naar Costa del Sol. Het appartement in Torremolinos lag aan zee en was niet veel groter dan een huiskamer. De luiken waren aquamarijn geschilderd en de houten vloer kraakte. In de hoek was een kleine keuken. Er waren openslaande deuren; als ze die openzetten, roken ze de zee. Er hing niets aan de muren en het meubilair bestond uit slechts een driezitsbank waar ze 's avonds een bed van maakten en twee stoelen. Als ze wakker werden, zagen ze de zon als een witgele bol hoog aan de hemel staan. De lucht was helblauw. Soms rende ze naar buiten, tot aan het natte deel van het strand. Ze wist dat hij haar achterna zou rennen. En dan stonden ze met hun blote voeten in het heldere zeewater en lieten de golven zover komen dat hun kleren nat werden. Kees droeg een kakikleurige broek die hij tot aan zijn knieën had opgerold, een wit overhemd, de mouwen opgestroopt. Hij was na twee dagen bruinverbrand en zijn warrige lange krullen kwamen bijna tot aan zijn schouders. Ze vond hem mooi. Zo mooi dat ze haar ogen niet van hem af kon houden.

Susanne droeg hun eerste vakantie samen een kleine hardroze bikini met een bijpassende band in haar haar.

De zee leek verschillende kleuren te hebben. Dan weer was hij blauw, dan weer turquoise en bij minder weer grijs. Het witte zand schitterde en de korreltjes leken kleine stukjes glas. Samen lazen ze hetzelfde boek en om de beurt lazen ze een hoofdstuk aan elkaar voor. Ze vielen samen in slaap en werden samen weer wakker. Het was fijn. Zorgeloos. En ze hadden allebei de illusie dat het altijd zo zou blijven.

Soms gingen ze overdag terug naar hun appartement om te vrijen. En vaak moest Susanne daarna huilen. Van geluk, verzekerde ze hem. Dit was geluk, dat wist ze zeker. Ze had een relatie met de meest begerenswaardige persoon die ze zich kon voorstellen.

Ze lagen dagen op het strand en vertelden elkaar hun toekomstromen. Kees zag het huis al voor zich, vertelde hij haar, waar ze ooit samen zouden gaan wonen. Een groot huis met een grote tuin, achterin een vijver. In een straat waarin veel bomen staan.

‘Of een zwembad?’ daagde ze hem uit..

‘Nee een vijver. Dat is stijlvoller,’ zei hij onvermurwbaar.

Jaren later zou ze het hem verwijten als ze tijdens snikhete zomers op hun ligstoelen in de tuin lagen, door de hitte genoodzaakt tot luieren. Zomerdagen waarop de lucht zo heet was dat

elke ademhaling hun longen leek te verschroeien. De bijen gonsden om hen heen, de bloemen geurden zo sterk dat ze er misselijk van werden. Lome dagen waarop ze hun ligstoel niet uitkwamen, behalve om in de keuken ijskoude biertjes te halen, waar ze nog futlozer van werden.

‘Hadden we maar een zwembad in plaats van een vijver,’ mopperde ze dan. ‘Wat hebben we nu aan die vijver? De vissen gaan steeds dood. Je ziet ze trouwens amper.’

‘En de prachtige waterlelies dan? Die groeien niet in een zwembad.’

Hoofdstuk 8

Ze trouwden op een stralende dag in juni 1985. Susanne droeg een eenvoudige crèmekleurige jurk die perfect om haar lichaam sloot. Het huwelijk werd voltrokken in een voormalige fabrikantenvilla van een rijke textielabrikant. In de voortuin stond een bord met daarop hun namen. Ze gaven elkaar het jawoord in de prachtige Franse beeldentuin achter de villa. Ze hadden besloten om het feest intiem te houden. Naast de moeder van de bruid en de moeder van Kees waren er twintig vrienden uitgenodigd.

Toen Kees de tuin rondkeek, merkte hij in een golf van melancholie dat hij zijn vader juist op deze dag vreselijk miste. Susanne zag het en gaf hem zachtjes een kneepje in zijn hand. Ook zij miste haar vader die dag. De twee belangrijkste mannen in hun leven ontbraken. Maar dat spraken ze niet naar elkaar uit.

De gasten waren veelal jonge stellen en een paar vrijgezelle vrienden van Kees. Het was erg warm en de lucht was strakblauw. De tafel was in stijl gedekt en er waren koude gerechten vanwege het zomerse weer.

De moeder van Susanne was dol op Kees. Judith, zijn moeder, deed wat gereserveerd tegen haar schoondochter, vond Susanne, tenminste die indruk maakte ze op haar. Toch leek ze een stralende bruid. Maar diep van binnen kon ze nog steeds niet beseffen dat zij het was die trouwde. Met Kees! Dat had ze als toen ze voor de tweede keer naar Val Sinestra ging, niet durven dromen. Het was alsof het niet tot haar doordrong, alsof ze naar een film van haarzelf zat te kijken.

Ze hadden gekozen voor een klassieke bruiloft. Susanne was gespannen toen haar oom de hal in kwam om te vragen of ze er klaar voor was. Hij zou, als plaatsvervanger van haar vader, haar weggeven en leidde haar plechtig de tuin in.

De muziek verstomde toen ze aan zijn arm naar buiten kwam. Alle hoofden draaiden haar kant op. Ze straalde kalmte uit, maar haar oom voelde dat ze trilde. Haar aanstaande man lachte haar bemoedigend toe terwijl ze naar hem toe liep en toen ze bij hem was kneep hij zachtjes in haar arm. De trouwbeambte sprak hen plechtig toe, en zenuwachtig grinnikend wisselden ze de ringen uit. Daarna kuste Kees zijn bruid teder terwijl de aanwezigen zwijgend en ontroerd toekeken. Men applausseerde en ze werden gelukgewenst. De champagne werd ontkurkt en het feest kon beginnen.

Een studievriend van Kees speelde piano, muziek die paste bij de gelegenheid. Later op de avond werd de muziek swingender en werd er uitbundig gedanst op het grasveld. Het was een

bruiloft waar nog lang over nagepraat zou worden. Een perfect feest, een volmaakte dag. Dat kon alleen maar inhouden dat niets hun geluk in de weg zou staan.

Hoofdstuk 9

‘Mama vraagt of wij samen met haar meegaan naar een voorstelling in de schouwburg van Amsterdam. Ze heeft drie kaartjes besteld.’

‘Naar welke voorstelling?’ Ze probeerde de irritatie in haar stem niet te veel te laten doorklinken.

‘Het Nationale Ballet. Het Zwanenmeer van Tschaikowsky. Ze dacht dat jij daar wel van hield.’

‘Ja, ik. Maar jij dan? Jij geeft toch niets om ballet?’

‘Och. We gaan eerst een hapje eten. Kan wel leuk zijn, toch?’

Ze liep weg omdat ze wist dat het anders op ruzie uit zou draaien. Ze ergerde zich er iedere keer weer aan, dat Kees altijd zijn moeders zin deed. Nooit had hij een weerwoord. Tegen haar wel, maar zijn moeder zou hij nooit tegenspreken.

‘Mama’s kindje’ zei ze in zichzelf.

Meestal ging Kees alleen naar zijn moeder toe. Susanne verzon dan een smoesje om niet mee te hoeven.

‘Ik zie Susanne zo weinig. Gaat het wel goed met haar?’ vroeg zijn moeder laatst nog.

‘Ja hoor, maar ze heeft het druk op de redactie en is moe als ze thuiskomt. Ze ploft op de bank en is daar niet meer uit te krijgen.’

Tijdens het etentje voor de voorstelling deed Susanne alsof ze volkomen op haar gemak was. Ze keuvelde losjes met haar schoonmoeder, maar de betuttelende toon, alsof ze een kind was, irriteerde haar mateloos.

Ze zag dat Kees genoot van het samenzijn met zijn moeder. Ben ik jaloers? vroeg ze zich af.

Af en toe sloeg hij een arm om zijn moeder heen en ze merkte dat ze daar moeite mee had.

De balletvoorstelling was prachtig. Ze zaten helemaal vooraan en zaten zo dicht bij de dansers dat ze hun fysieke inspanning heel intens konden ervaren: het zweet, de ademhaling, het bewegen. Ze zag de gedrevenheid op hun gezichten en ook, op het laatst, hun vermoeidheid. Ze probeerde haar negatieve gedachten te negeren en te genieten van de dans. Maar, na de voorstelling, terwijl ze terugliepen beseftte ze dat de vrolijke momenten tussen hen een spel waren. Ze werden overschaduwd door haar onrust. Ze voelde steeds meer de afstand die er tussen hen was. Voelde Kees dat ook? Ze durfde het niet aan te kaarten uit angst voor zijn antwoord.

Hoewel ze wist dat je iemand niet zomaar ten huwelijk vroeg en eeuwige trouw beloofde, zou ze nooit kunnen geloven dat Kees bij haar zou blijven. Eens moest er een dag komen waarop hij toegaf dat hij genoeg van haar had. Altijd zou die gedachte als een donkere wolk boven haar bestaan blijven hangen. Diep in haar hart wist ze ook dat, als dat het gebeurde, zij daar zelf de oorzaak van was. Het was alsof ze als het ware zat te wachten op het onvermijdelijke einde van hun relatie. Ze piekerde niet zozeer over wát ze verkeerd deed, maar vroeg zich af hoe ze zou kunnen veranderen en over hoe ze zou kunnen leren tevreden te zijn met wat ze had.

Hoofdstuk 10

De volgende dag stond Judith er op dat ze naar Bergen aan Zee zouden gaan. Daar gingen ze vroeger als gezin ook heen.

‘Vind je dat goed?’ vroeg Kees aan Susanne, die onverschillig haar schouders ophaalde.

Judith vond Scheveningen te druk, vulgair met al die luidruchtige mensen op de boulevard. Ze had een hekel aan alles wat zij nouveau riche noemde.

‘Denk je nog vaak aan je vader?’ had Susanne de vorige avond aan Kees gevraagd toen ze beiden niet in slaap konden komen en uren wakker lagen, en hij zijn jeugdherinneringen aan Bergen aan Zee met haar deelde. Toen ze elkaar pas kenden had hij weleens summier verteld dat zijn ouders gescheiden waren toen hij nog heel jong was..

‘Ja, heel veel. Maar elk gezinsuitje liep uit de hand door het onberekenbare gedrag van mijn vader. Daar kon mama absoluut niet tegen. De stemming werd altijd bepaald door zijn onbegrijpelijke stemmingswisselingen. Het ene moment was hij vrolijk, uitgelaten als een kind, dan weer maakte hij zich ongelooflijk kwaad, vaak om een incident. Ook beschuldigde hij mama er altijd van dat ze mij te veel claimde. Alsof ik alleen háár zoon was. Ik weet nog dat ze altijd moeilijk deden. Ze hebben het elkaar erg lastig gemaakt. Zo herinner ik me een ruzie tijdens de zomervakantie aan zee.’

Susanne ging rechtop tegen haar kussen zitten. Ze genoot ervan als Kees persoonlijke verhalen vertelde.

‘Ruzie? Waarover? Weet je dat nog?’

‘Ik weet niet meer waarover het ging, wat de aanleiding was. We logeerden in een appartement dicht bij het strand. Ik hoorde het, maar wist niet wat er aan de hand was.’

‘Wat hoorde je dan?’

‘Ik ving wat op en mijn moeder huilde en ik merkte dat ze erg boos was. Meestal hadden ze ruzie over geld, mijn opvoeding of hele banale dingen zoals wie wat moest doen in het huishouden. Mijn moeder klaagde er ook voortdurend over dat papa haar nooit meehielp.’

Susanne zei niets.

Kees ging verder. ‘Ze noemde hem vaak een lapzwans. Dat klopte ook wel. Als hij ergens geen zin in had, deed hij het gewoon niet. Als hij niet wilde werken, om wat voor reden dan ook, bleef hij gewoon thuis. Terwijl mama een buitengewoon arbeidsethos had. Dat botste dus enorm.’

‘Maar hoe deed je vader dat dan? Je kunt toch niet gewoon van je werk thuisblijven?’

‘Hij meldde zich dikwijls ziek of hij deed doodleuk mee dat hij zijn baan opgezegd had. Ik weet niet meer hoeveel hij er gehad heeft. Ontelbaar veel.’

Ze knikte en er viel even een stilte.

‘Ik herinner me dat mama ook behoorlijk streng was. Ik mocht niet in zee zwemmen, hoewel ik mijn zwemdiploma al had. Te gevaarlijk vond ze. Hoe ik haar ook smeekte. Ze was onvermurwbaar op dat gebied. Ik mocht alleen maar met zand spelen en wat pootjebaden.’

‘En mocht je het van je vader ook niet?’

‘Die had niet veel te zeggen. De opvoeding regelde mijn moeder en haar wil was wet. Maar als ik alleen met hem samen was, mocht ik alles.’

‘Het is hier ook wel een stuk drukker geworden,’ merkte Judith de volgende dag op. ‘Er was veel verkeer op de weg hier naar toe. Bergen aan Zee is niet langer het stille dorpje van destijds. Er staan veel vakantiebungalows die er vroeger niet waren.’

‘Het strand is niet veel veranderd,’ zei Kees. ‘Precies zoals in mijn herinnering.’

Nadat ze de auto geparkeerd hadden, liepen ze naar het strandpaviljoen. Hun slippers klepperden op de houten vlonder. Judith stapte het paviljoen binnen en regelde voor hen drie ligstoelen en een windscherm.

‘Ik ga niet in het zand liggen,’ had ze tijdens de autorit al verkondigd. ‘Dan kom ik niet meer omhoog.’

Ze dronken koffie op het terras. Achter glas want er stond een stevige bries. Judith zette een zonnehoed op en kondigde aan dat ze de rest van de dag niet meer uit haar ligstoel zou komen. Ze had een stapel modetijdschriften bij zich. Susanne hoorde het wapperen van de pagina’s als ze een bladzijde omsloeg. Na een tijdje legde zij het tijdschrift naast zich neer en begon te vertellen over de onvergetelijke zomers die ze samen aan zee hadden doorgebracht. Een zorgeloze tijd, noemde ze het, terwijl ze wel beter wist. Ze vertelde dat ze nog precies voor zich zag hoe Kees in zijn rode zwembroekje met zijn korte beentjes over het strand rende. Hoe hij voortdurend naar haar toe kwam om trots zijn plastic emmertje vol met schelpjes, mosselen en kokkels te laten zien.

En, o ja, papa en ik hebben zo gelachen om jou, Kees. Je zag je schaduw en probeerde die steeds te pakken. Zo koddig was dat!’

‘Was er niet een keer iemand verdronken hier in zee?’

‘Ja. Dat je dat nog weet! Je was nog heel klein. Hooguit een jaar of drie.’

‘Dat heeft veel indruk op me gemaakt. Het was toch een vrouw die aanspoelde? Er stond een grote groep om haar heen.’

‘Ik geloof het wel, ja.’

‘Ik weet nog dat ik van jou niet mocht gaan kijken.’

‘Er schijnen hier iedere zomer mensen te verdrinken.’

‘Waarom juist hier dan,’ wilde Susanne weten.

‘Hier zitten muien in zee.’

‘Muien?’

‘Muien ontstaan waar opkomend water over een zandbank heen komt. Het water stroomt weer weg via het laagste punt, aan de zijkanten van de zandbank. Dat veroorzaakt een levensgevaarlijke stroming. Om uit een mui te komen moet een zwemmer iets doen dat tegennatuurlijk voelt: verder de zee in zwemmen. Je moet je een stuk laten meevoeren en als je voelt dat de stroming afneemt, dan moet je naar links of naar rechts zwemmen. Dan ben je uit de mui en kun je rustig met de golven mee terug naar de kust zwemmen. Het geldt ook voor mensen die goed kunnen zwemmen. Rode vlag betekent verboden te zwemmen en de gele vlag: pas op, gevaarlijk om te zwemmen. Als je denkt: het is rustig water daar waar geen golven zijn. Maar dat is dus precies waar de muien zitten.’

‘Wie heeft er zin in een broodje?’ veranderde Judith snel van onderwerp. ‘Die hebben we toch niet voor niets meegenomen.’

De zeemeeuwen krijsten en cirkelden boven hun hoofden toen ze de besmeerde broodjes opaten. De gesprekken tussen Susanne en Judith waren zoals altijd beleefd en plichtmatig. Judith vroeg hoe het op haar werk ging en zij informeerde naar de gezondheid en hobby’s van haar schoonmoeder. Ze merkte dat ze elkaar zoveel mogelijk ontweken. Soms ontmoetten hun blikken elkaar, waarna Susanne snel haar ogen afwendde. Ze begon zich steeds meer in te beelden dat Judith een hekel had aan haar. Was het echt zo of ging ze er vanuit? Als haar schoonmoeder hen opbelde en Susanne nam op, zei ze ‘Ik zal Kees even voor je roepen’ zonder verder een praatje met haar te maken. Voor haar was het duidelijk dat Judith niet met háár wilde praten. De meeste uitnodigingen van Judith sloeg ze af, hoe zeer Kees ook aandrong om met hem mee te gaan. Op een dag probeerde ze om er met hem over te praten. Ze koos haar woorden heel voorzichtig want zijn moeder was heilig voor Kees.

‘Waarom mag je haar niet?’ vroeg hij haar.

‘Ik denk eerder dat zij mij niet mag. En dat ze liever met jou alleen is. Ik merk dat ze het vervelend vindt als ik er bij ben.’

‘Heeft ze dat ooit tegen je gezegd?’

‘Nee, dat niet. Het is meer dat ik het vermoed.’ Ze zei er niet bij dat ze ook vermoedde dat Judith geen enkele vriendin van Kees zou tolereren. Zijn moeder was jaloers als hij tijd en aandacht aan anderen besteedde. Ze wilde hem voor zichzelf, alleen hij en zij. Zoals vroeger.

Susanne liep naar de zee. Het geluid van de branding in de verte lokte haar. Het warme witte zand voelde zacht aan onder haar voetstappen. De zee waarbij schuim en spetters hoog opspatten.

Ze vond het heerlijk om aan de waterkant te zitten. Het repeterende schouwspel van golven die verdwenen en weer terugkwamen. Als kind was ze al gefascineerd door de golven. Het strand werd langzaam opgeslokt door het getij.

‘Zie je hoe snel dat gaat?’ zei Kees toen ze weer naast hen lag. ‘Je denkt dat je nog wel een uurtje rustig kunt blijven liggen voordat het vloed wordt, maar dat is niet zo. Zie je die grote golf daar? Binnen een mum van tijd is hij hier. We zullen een heel stuk naar achteren moeten als we droog willen blijven.’

‘Zullen we in Bergen een hapje gaan eten vanavond?’ stelde Judith voor.

‘Op één voorwaarde,’ antwoordde Kees. ‘Ik trakteer! We hebben iets te vieren, ik heb promotie gemaakt.’

Hoofdstuk 11

Kees was na zijn studie aan de Technische Universiteit in Delft een succesvol ontwerper geworden. Na zijn afstuderen kreeg hij een topfunctie bij een grote bank. Maar hij hield het nooit ergens lang vol. Hij was voortdurend in de weer om nieuwe dingen te bedenken. Soms zegde hij een van zijn prestigieuze banen op om voor een tijdje naar het buitenland te vertrekken. Dan wilde hij nieuwe ideeën opdoen. Hij sprak zijn talen en leerde er zo nodig snel een bij. Vliegensvlug had hij een nieuwe taal onder de knie. Kees vond het leven mooi en de wereld lag aan zijn voeten.

Alles wat hij aanraakte veranderde in goud. Dat was al zo toen hij nog klein was.

Op de lagere school bleek hij een van de beste leerlingen van zijn klas. Hij blonk uit in sport, was altijd een briljante leerling geweest op de middelbare school, Ook speelde hij na een paar jaartjes les aardig piano.

Op sociaal gebied wist hij mensen aan zich te binden. Iedereen wilde bevriend met hem raken en blijven. Maar hoewel hij altijd beleefd was en goede manieren had, bleef hij wel kieskeurig over wie hij zijn echte vrienden noemde. Toch werd zijn vriendenkring almaar groter. Als een magneet trok hij mensen aan, zowel mannen als vrouwen. Zijn vrienden achtervolgden meisjes alsof het op te jagen wild was, maar Kees niet. Zij achtervolgden hém eerder. Hij kon het met de meeste meisjes goed vinden, maar meestal niet meer dan dat. Hij was charmant, maar ook een tikje gereserveerd als het om vrouwen ging. Overal oogstte hij bewondering, om zijn uiterlijk en omdat hij in korte tijd zoveel bereikt had. Hij zat vol wilde plannen en gunde zichzelf amper vrije tijd. Daarom stoorde hij zich aan mensen met gebrek aan ondernemingszin. Hij stond voor de zaken waarin hij geloofde.

Vlak voor een zomervakantie werd hij benaderd door een grote verzekeringsmaatschappij.

Ook daar werd zijn baan een groot succes en was hij al snel een geliefde collega. Op zijn werk mocht men hem graag omdat hij evenwichtig en beheerst was en altijd geduld had met collega's die minder snel van begrip waren.

Zelf had hij veel eerder door dan anderen dat de maatschappij aan het veranderen was. Maar hij was discreet over zijn ambities en schepte er nooit over op. Hij reed een gewone middenklasse auto en droeg, in tegenstelling tot zijn collega's, over het algemeen vrijetijdskleding.

Kees was uitgenodigd voor een reünie van zijn studiegenoten. Ze hadden elkaar opgezocht via internet, wat nog best lastig bleek. Internet was iets nieuws, stond nog in de kinderschoenen.

Het waren voornamelijk studenten die alleen via academische netwerken gebruik maakten van internet. Kees behoorde tot de pc-enthousiastelingen en was een van de eersten van de groep die e-mails verstuurde.

Eerst was hij van plan geweest om het verzoek af te slaan maar Susanne had hem overgehaald wel te gaan.

‘Het is toch leuk je studiegenoten terug te zien! Ben je niet benieuwd wat er van hen geworden is?’

Toen hij aankwam bij de protserige villa, viel hem het dure wagenpark dat er geparkeerd stond meteen op. Ook zag hij dat er vooral veel stelletjes rondliepen. Hij was alleen gekomen. Hij had er eenvoudigweg niet bij stilgestaan om Susanne mee te vragen. Het was toch een reünie van medestudenten? Wat hadden de partners daarmee van doen?

Hij voelde ergernis opkomen die alleen maar toenam toen hij zag dat zijn studievrienden veranderd waren in zelfgenoegzame, kalende mannen in dure pakken. Waarschijnlijk hoog geëindigd op de maatschappelijke ladder. Met vrouwen aan hun zijde, die, aan hun kleding te zien, het door hen verdiende geld, erdoorheen joegen.

Hij wist niet hoe snel hij weer weg moest komen en verzoon een smoes dat hij de volgende dag vroeg op Schiphol moest zijn.

Toen hij thuis kwam, was Susanne nog op. Hij vertelde haar zijn ervaringen van die avond.

‘Wie weet hoe jij nog eens verandert,’ reageerde ze met een spottend lachje.

Geen van beiden had een vermoeden dat ze in de nabije toekomst zelf in zo’n kapitaal landhuis zouden wonen.

Hoofdstuk 12

Hoewel hij was opgegroeid in een grote stad, was Kees dol op het platteland. Tijdens een netwerkbijeenkomst had hij een makelaar gesproken van Makelaardij Hofstaete uit Zaltbommel. Die had hem enthousiast gemaakt voor de aankoop van ‘een huis met een markante en karakteristieke uitstraling’. Ook had hij hem erop gewezen dat hij voor een woning die behoorde tot het beschermde monumentale erfgoed in aanmerking zou komen voor vrijstelling van de zes procent overdrachtsbelasting. Verder kregen eigenaren van rijksmonumenten financiële overheidssteun voor het onderhoud van het gekochte pand. En dat was nog niet alles: hij zou als eigenaar van een gemeentelijk monument gebruik kunnen maken van de zogeheten Cultuurfonds-hypotheek. Over dergelijke hypotheek werd een zeer lage rente berekend, met als doel de instandhouding van beschermde monumenten te bevorderen. Dit alles klonk hem als muziek in de oren. ‘Als u op zoek bent naar een dergelijk pand: wij houden een ‘state of the art. Dit wordt gevoed door de mogelijkheid u als potentiële koper gratis in te schrijven.’ De makelaar gaf hem zijn visitekaartje.

Kees had een huis voor hen gevonden in een provinciaals, onopvallend dorp op een half uur rijden van ‘s Hertogenbosch. Het was een groot, monumentaal herenhuis op maar liefst 5.500 vierkante meter grond in een groenrijke straat die afliep naar een groot meer. Toen hij het pand zag, was hij meteen verkocht. Dit huis wilde hij hebben! Kees nam Susanne mee naar wat hij zijn droomhuis noemde. Ze reden erheen langs grote, open velden waar je de wolkenluchten goed kon zien. De wolken hingen zwaar en laag boven het landschap dat steeds leger leek te worden. Ze kwamen langs wiegende korenvelden, hier en daar een weiland vol koeien. Susanne keek naar de vechtende kraaien boven de zware, donkerbruine, vochtige, pas geploegde akkers. Kees reed een mooie straat in met veel oude bomen. Hoge, ruisende bomen. Hij wilde haar eerst de omgeving laten zien en hield stil bij een bank die aan het einde van de straat op een driesplitsing stond. Vanaf de bank keken ze uit over de weilanden. Er stroomde een beekje achterlangs.

‘Daarachter ligt een groot meer,’ wees hij haar. ‘Je schijnt er heerlijk te kunnen zwemmen. Daar hou je toch van?’ Haar antwoord was nauwelijks te verstaan. Het werd overstemd doordat een auto met schuifdak met schallende muziek langsreed.

‘Nou, zo warm is het nu ook weer niet om met open dak te rijden,’ merkte Susanne op. Kees schroefde de dop van een flesje water en reikte haar dat aan. ‘Zullen we hier de auto laten staan en naar het huis lopen?’ stelde hij voor. ‘Dan ervaren we de omgeving beter.’

Ze gaf geen antwoord. Ze liepen langs een dijkje met een paar grazende schapen tegen de helling. Het was er stil en winderig. Ze zwegen. Kees keek belangstellend om zich heen. Susanne rilde van de kou en wilde naar huis. Maar ze wist dat ze beter niet kon klagen. Het lag aan haar, ze kon nu eenmaal moeilijk wennen aan een nieuwe omgeving. Ze voelde zich alleen, wilde wel toenadering zoeken maar durfde hem geen arm te geven.

Toen veranderde het landschap. Aan de linkerkant was een stukje bos waar ze doorheen moesten, daarna een grasveld, totdat ze weer een straat in liepen.

‘Daar, zie je die kerktoren? Daarnaast ligt het huis,’ zei Kees en hij glimlachte geheimzinnig. ‘Het is echt een paleisje gebouwd in neoromantische stijl. Vroeger woonde er een bierbrouwer met zijn gezin.’

Ze liepen de straat door, langs het kerkpad. De kerkklok sloeg.

‘Het doet me denken aan vroeger. Een plaatje uit een ouderwets kinderboek, of de tekst van dat liedje van Wim Sonneveld, zei ze.

‘Het dorp.’

‘O ja.’ Ze zong zachtjes: ‘Thuis heb ik nog een ansichtkaart waarop een kerk, een kar met paard.’ Ze neuriede verder omdat ze de tekst niet meer kende. ‘Iets met een slager J. van de Ven’, wist ze nog.

‘En langs het tuinpad van mijn vader zag ik de hoge bomen staan’, zong Kees verder.

Terwijl ze op de makelaar wachtten, begon het te regenen. Ze schuilden onder de deurluifel en zagen een dame in mantelpak uit een auto stappen waarvan Kees meteen het merk en type wist te noemen. Ondanks haar hoge hakken trippelde ze behendig over het pad, met in één hand een doorzichtige paraplu en in de andere een aktetas, waaruit ze vliegensvlug een bos sleutels graaide. Aldoor pratend opende ze de statige voordeur.

Ze veegden hun voeten aan de kokosmat. De makelaar ging hun voor over de marmeren vloer. Toen ze aan het einde van de lange gang een deur opende, keken ze in een donkere ruimte waarvan ze niet konden zien wat het was. Kale, vaalwitte gepleisterde muren. Het rook er muf. Ze trok de deur weer dicht. ‘Eerst het huis en dan de bijgebouwen,’ sprak ze gedecideerd.

‘Nou, dit is de huiskamer, met een zeer sfeervolle serre aan de zijkant. Je kunt er in de winter genieten van de winterzon en je kijkt uit over de tuin. Is het geen plaatje?’ Ze keek Susanne verwachtingsvol aan.

Al rondlopend door het grote huis, waarbij haar hakken nijdig op het ietwat afgetrapte parket tikten, begon ze over de vorige bewoners. ‘Maar,’ zei ze toen, ‘ik geef jullie een brochure

waarin de hele geschiedenis van het huis en het bedrijf staat beschreven. Lees die maar een keer op je gemak door. Het is interessant te weten wat hier allemaal afgespeeld heeft. De schoonzoon heeft het beschreven. Maar kijk eerst rustig rond, zou ik zeggen. Neem de tijd, laat de sfeer van het huis op je inwerken. Dan ga ik nu naar kantoor. Ik neem over een paar dagen contact met jullie op.'

Trippelend begaf ze zich weer naar de voordeur waarna ze die in het slot hoorden vallen. Ze liepen kamer voor kamer door. Het was er fris, Susanne rilde weer en liep onwennig achter Kees aan. Waar ben ik terechtgekomen, vroeg ze zich af. Kan ik ooit wennen in dit grote huis met de hoge plafonds?

In een van de vele slaapkamers keken ze door een hoog raam uit op de straat met aan weerskanten bomenrijen. Aan de overkant liep een groepje schoolkinderen. Waarschijnlijk hadden ze middagpauze gehad. De hoge, uitgelaten stemmen waren binnen te horen. Aan de overkant ging een deur open en een jonge vrouw duwde een kinderwagen naar buiten.

'Dit huis is werkelijk perfect voor ons,' hoorde ze Kees zachtjes mompelen. 'En we hebben lang niet alles gezien. Er is nog een grote zolder. En de tuin. Een waanzinnig grote tuin met volop mogelijkheden.'

Op de overloop keek ze door een raam uit op de kerktoren. De kerkklok liep op tijd, zag ze. 'Zo'n mooi huis op zo'n mooie plek. En dicht bij een mooie stad. Mooier kunnen we het niet hebben. Toch?'

Het was inmiddels opgehouden met regenen en de zon probeerde door het wolkendek heen te breken.

'En?' Kees keek haar vragend aan toen ze de voordeur achter zich dichttrokken.

'Chic,' antwoordde ze aarzelend. 'Het is een chic huis, maar...'

'Wat nou maar?'

'Ik zie mezelf hier niet wonen.'

'Waarom niet?'

'Ik kan het me gewoon niet voorstellen.'

'Dit huis hoort bij ons.'

Kees was niet van plan van mening te veranderen. Hij was ervan overtuigd dat het huis geschikt voor hen was. Diezelfde avond las hij de brochure hardop aan haar voor.

De bierbrouwer had het huis met erf, bierbrouwerij, schuur en tuin gekocht voor achtduizend gulden. Dat was in 1836.

Bij de volgende bezichtiging was de schoonzoon van de familie aanwezig. Het deed hem deugd de familiegeschiedenis aan hen te vertellen.

Hij liet hun de verkoopakte zien. In de grote kelder onder het huis bleek veel ruimte voor opslag. De kelder had tijdens de Tweede Wereldoorlog dienst gedaan als schuilplaats voor de bewoners. Kees onderbrak steeds het verhaal van de man met vragen. Hij wilde het hele verhaal weten, over wat er was gebeurd tijdens de oorlog. ‘De Duitsers hadden de koperen ketels van de brouwerij gevorderd maar de eigenaar had de dans weten te ontspringen. Behalve bierbrouwerij is het een groothandel in gedestilleerde dranken, limonades en zuiveldranken geweest. Maar de concurrentie was groot en de familie had besloten zich te gaan specialiseren in ‘oud bruin’ en ‘extra stout’. Kijk hier hangt nog een origineel etiket’, wees de schoonzoon hun aan.

‘Goh, wat leuk zeg! Hoe is het verder afgelopen met de brouwerij?’ vroeg Kees weer.

‘De brouwerij kon niet meer opboksen tegen de grote bierfabrieken en alleen dank zij het feit dat er een groothandel bij was, kon de brouwerij open blijven. Maar dat moet je meer zien als hobby. Het was geen gezonde economische basis voor een blijvend bedrijf, dus zag mijn schoonvader zich genoodzaakt om in 1968 te stoppen met brouwen.’

‘Wat hebben ze gedaan met al die spullen van de fabriek?’

‘De bierketel, de beslagkuip en de flessenspoelmachine, dit alles werd opgekocht door Heineken. Daar deden mijn schoonouders al zaken mee. De gist werd betrokken van Heineken. Deze stuurde de gist per spoor naar Den Bosch waar het door mijn schoonvader werd opgehaald. Alle attributen blijken nu ergens ondergebracht te zijn in een brouwerijmuseum. De rest van de inboedel werd door een handelaar in oud ijzer opgekocht en ter plaatse verschroot. Tja, het is jammer. Het was ooit een mooi bedrijf. Maar zo gaan de dingen nu eenmaal. Tegen die grote jongens kan niemand opboksen.’

Susanne wilde weg maar Kees bleef maar doorpraten en vragen.

‘Je familie zal hard hebben moeten werken met zo’n bedrijf.’

‘Mijn schoonouders hebben zich het schompes gewerkt. Ze begonnen ’s morgens heel vroeg met het malen van mout en ’s avonds om acht uur moest alles nog worden gereinigd en de ketels schoongemaakt. Dan pas was de werkdag ten einde. Op tijd naar bed, want de volgende dag weer vroeg op. Zo ging dat zes dagen per week.’

‘En wanneer ben jij hier komen wonen?’

‘In 1983 hebben mijn schoonouders het woonhuis en de bijgebouwen aan ons overgedaan.’

Voordat wij er gingen wonen, zijn we begonnen met de sloop van het bedrijfsgedeelte.’

Ze liepen door de imposante tuin naar de statige voordeur. Het huis had een ruime entree, hal met links een eetkamer met daarachter de ouderwetse keuken. Daar was sinds 1983 niets meer aan veranderd, zo te zien.

Ze liepen terug naar de statige woonkamer met serre. Het imposante huis had maar liefst zes slaapkamers. Het achterhuis, het vroegere kantoor, de expeditie- en ketelruimte, de opslagruimte en de werkplaats waren behouden gebleven, maar bleken in een treurige staat van achterstallig onderhoud te verkeren. In de gang naar de tuin zagen ze dat op de wanden een oude, hier en daar loslatende stuc laag was aangebracht.

De geestdrift van Kees was niet te temmen. Fel weerlegde hij haar bezwaren. Ze vond het een bijzonder huis, maar erg gedateerd.

‘Hoezo gedateerd? Het is authentiek, origineel. Dat is wat anders.’

‘Maar de keuken en de badkamer. Dat heb je zelf toch gezien? Die zijn echt niet meer van deze tijd.’

Steggelend liepen ze terug naar de auto. Maar Susanne wist dat het niet uit maakte wat ze zei.

De keuze was al gemaakt.

Hoofdstuk 13

Ze trokken er vlak voor Kerstmis 1986 in. In november was het al gaan sneeuwen, op de dag van de verhuizing viel de kou in. De lucht was helder toen ze naar hun nieuwe huis reden, de akkers in de omgeving waren bedekt met sneeuw. Het was overal zo stil dat het leek alsof de mensen hun huizen niet durfden te verlaten. Op de landwegen was geen verkeer. De weg was spekglad door de aangekoekte sneeuw en ijzel. Toen ze de straat inreden, die vanaf dat moment hun straat zou zijn, zag ze de ondergaande zon achter de kerk verdwijnen. Kees reed de auto achteruit de oprit op.

‘We kunnen hem ook wel op de stoep parkeren maar dit is makkelijker, denk ik,’ mompelde hij meer in zichzelf dan tegen haar. Ze moest moeite doen om haar tranen tegen te houden. Twee duiven vlogen op van de stoep toen ze de oprit op reden. Voor de garagedeur stonden vuilniszakken met afval die de vorige bewoners daar hadden achtergelaten. Kees zette de motor af, maar ze bleven in de auto zitten. De tuin zag er verwilderd uit en was zo groot dat het meer een bos leek. Ze boog een beetje voorover en zag dat de verf van de kozijnen hier en daar bladderde. Toch zag het huis er niet vervallen uit.

‘Zullen we dan maar?’ Kees maakte zijn autogordel los. Hij deed het portier open en stapte uit. Het liefst was ze blijven zitten.

‘Ik hoop dat de poort niet op slot zit,’ hoorde ze Kees zeggen. De twee duiven waren op het dak van het bijgebouw gaan zitten. Ze liepen om het huis heen naar de voorkant, het stenen trapje op naar de donkergroene voordeur.

Susanne had een ontheemd gevoel toen ze het verstilde huis binnenstapte, waarin een schemergloed van de lantaarnpaal voor hun huis de aanwezige meubels spookachtig belichtte. Ze hoorde de holle voetstappen van Kees in het bijgebouw. Ze was moe en besloot om te gaan slapen. Ze was blij dat ze dag daarvoor de slaapkamers al in orde had gemaakt. Vanuit haar slaapkamer keek ze op de gebrandschilderde ramen van de naastgelegen kerk.

In januari sneeuwde het onophoudelijk. Het leven werd ontwricht door steeds weer opnieuw bevroren wegen. De strooiwagens konden het niet meer aan. Susanne kon zich met moeite een weg banen naar de winkels om boodschappen te doen. De kou beet in haar gezicht toen ze de straat op stapte. Ze trok de capuchon van haar winterjas over haar muts en boog haar hoofd om zich te beschermen tegen de sneeuwvlokken die door de lucht wervelden. Ze nam het pad naast de kerk, dan was ze het snelst bij de supermarkt op het plein. Aan de andere kant lag het park, dat nu helemaal verlaten was. Ze liep verder de straat door de hoek om naar het plein dat

ook Plein heette. Het was verlaten, op wat rijen ondergesneeuwde auto's na. In de helverlichte etalages van de omringende winkels lagen de waren uitgestald. Enkele reclameborden klapperden fel in de wind.

De deuren van de supermarkt schoven automatisch open. Susanne schudde de sneeuw van haar jas en pakte een mandje. Ze kocht weer meer dan ze nodig had en besloot een andere, kortere route terug met haar te zware boodschappentas aan haar schouder. Ze schuifelde langs mensen, waarschijnlijk dorpsgenoten, maar ze kende nog geen inwoners van het dorp. Het was nog niet tot een ontmoeting gekomen. Ook die dag leek iedereen haast te hebben.

Langzaam liep ze langs de huizenblokken met hun besneeuwde daken, en af en toe keek ze door de ramen naar binnen wat de mensen aan het doen waren en zag de oplichtende schermen van de televisietoestellen. Ze deed er lang over, bang als ze was om te vallen. Het was meer schuifelen dan lopen. Er passeerde haar een vrouw, een kind, een meisje met een gebreide rode muts op haar hoofd, volgde haar, zittend op een loopfietsje. De moeder, onrustig, steeds achterom kijkend, waarschuwde het kind dat ze voorzichtig moest zijn, dat ze heel langzaam moest gaan zodat ze niet uit zou glijden. Terwijl ze naar hen keek, vroeg ze zich af, of een kind je geluk bracht of dat je door je onrust en angst je liet weerhouden ervan te genieten. Soms viel het besluit dat zij beiden hadden genomen om af te zien van het krijgen van kinderen, haar zwaar. Ze had nog wel geprobeerd Kees te overtuigen met argumenten terwijl ze wist dat ze betekeloos waren. Hij hield zich star vast aan zijn overtuiging.

Bovendien had ze nooit een echt sterk moedergevoel gehad.

In haar straat, net voorbij de milde bocht, stond ze even stil en keek naar een zwerm spreeuwen fladderend en zwenkend, vormen makend in de lucht boven haar.

De poort achter stond nog open en ze hoopte dat de achterdeur niet op slot zou zijn. Maar toen bedacht ze dat het beter was door de voordeur naar binnen te gaan want het achterhuis was nog steeds een opslagruimte vol onuitgepakte dozen en tassen. Ze verheugde zich op de warme keuken. De kachel zou nog wel branden. Ze had gezeurd om een potkachel voor in de negentiende-eeuwse schouw, die versierd was met Delfts blauwe tegeltjes. In de achterkamer was al een grote open haard. Kees had het onzin gevonden om ook nog een kachel in de keuken te zetten. Maar ze had net zo lang doorgedramd totdat hij overstag ging.

Ze duwde met haar rug de voordeur achter zich dicht en zeulde te veel tassen naar de keuken. Onhandig zette ze ze op het aanrecht neer. Er vielen wat boodschappen op de grond. Ze ruimde alles op, trok kastdeuren open en dicht en controleerde met haar boodschappenbriefje of ze alles gekocht had wat ze nodig had.

‘Eerst even de radio aanzetten,’ mompelde ze in zichzelf. Ze had een hekel aan stilte.

‘Het ANP-nieuws van vijf uur,’ sprak de sonore mannenstem. De koffie pruttelde. De damp kroop traag omhoog, terwijl de laatste druppels uit het filter in de kan vielen. Met een kop koffie in de hand schoof ze de stoel voor de kachel. Het hout knetterde. Hoewel het bijna donker was, zag ze vanuit het keukenraam de vinken en mezen onophoudelijk af- en aanvliegen naar de betonnen drinkbak waar ze iedere morgen broodkruimels in strooide. Ze hield van de winter, maar aan het einde ervan, kon ze zich verheugen op de komende lente. Vanuit het keukenraam zou ze straks de verschuiving van winter naar lente zien naderen. Opzij van het huis kwam dan langzaam alles in bloei. De forsythiastruiken kleurden als eerste uitbundig geel, herinnerde ze zich. In april waaiden rozige bloesems van de fruitbomen over het tuinpad en schoten de helblauwe vergeet-me-nietjes uit de grond. Ze dacht aan het jaar daarvoor toen ze hier nog niet woonden maar al wel vaak kwamen. Terwijl Kees met de werklui aan het klussen was, had zij in de tuin gezeten en had ze langzaam leren wennen aan het idee dat ze hier zou gaan wonen.

Vluchtig bladerde ze nog even door de krant die nog vanaf ’s morgens op tafel lag. Ze kon er zich moeilijk toe zetten om hem helemaal te lezen. Haar ogen gleden over de koppen en bleven soms hangen bij iets wat haar interesseerde. Met een zucht stond ze op. Ze moest met het koken beginnen. Voor twee dagen want de volgende dag moest ze tot laat in de avond werken.

Hoofdstuk 14

Kees had haar eens verteld dat hij vroeger als kind fantaseerde dat hij altijd met zijn moeder in één huis zou blijven wonen. ‘Ook als ik getrouwd ben en in een heel groot huis woon, kom je bij ons wonen. Ik zal in de tuin fruitbomen planten en dan kun je daaronder ’s zomers fijn gaan zitten lezen,’ beloofde hij haar.

Hij had het al helemaal voor zich gezien.

‘Vinden je kinderen dat dan ook goed, zo’n oude oma in huis?’ had ze spottend gevraagd.

‘Ik neem geen kinderen,’ had hij gedecideerd geantwoord. ‘Kinderen kosten te veel, en er zijn al genoeg mensen op de wereld. Daar hoeft ik er niet nog een paar bij te zetten.’

Nu hadden ze een geweldig huis, een indrukwekkende tuin met grote bomen en hij had weleens op luchtige toon geïnsinueerd dat zijn moeder haar oude dag bij hen zou kunnen slijten. ‘We kunnen een tuinhuisje bouwen. Er is ruimte genoeg.’

Ze had haar blik van hem afgewend en was weggelopen.

De volgende dag had Kees een andere, voor haar verontrustende, mededeling. Hij verkondigde dat hij zijn verjaardag deze zomer groots wilde vieren. Een tuinfeest met veel mensen. Toen hij zag dat Susanne zorgelijk keek, zei hij: ‘Je hoeft je nergens druk om te maken. Ik regel de catering en we laten de drank bezorgen, met een tap voor het bier. Alles op tafel, zodat de mensen zelf kunnen pakken wat ze willen.’

‘En als het weer tegenvalt?’

‘Het weer zal schitterend zijn.’ Hij kneep haar zachtjes in haar wang.

De meeste gasten die Kees kwamen feliciteren, kende Susanne niet eens. Er waren collega’s, veel collega’s en oud-collega’s, buurtbewoners, familie, vrienden en vage kennissen. De sfeer was goed, mede door de zwoele avondtemperatuur.

Ze zag een groepje jonge vrouwen binnenkomen. Een van hen viel haar onmiddellijk op. Niet dat ze er opzichtig uitzag of bijzonder mooi was; het was haar uitstraling. Susanne lette voortdurend op haar. De vrouw was enthousiast, maar zeker niet aanstellerig. Ze was eerder naturel en had voor iedereen een vriendelijk woord. Kortom: ze had alles wat Susanne graag had willen hebben. Ook bood ze voortdurend aan om haar te helpen. Naarmate de avond vorderde, zag ze haar steeds meer in gezelschap van Kees. Hij lachte om alles wat ze zei.

‘Een van jullie nog iets drinken?’ vroeg Susanne zo onopvallend mogelijk toen ze met een dienblad langs hen liep.

‘Ja, maar wij pakken zelf wel, toch?’ antwoordde Kees, terwijl hij naar de dame keek, die Inga bleek te heten.

In situaties waarin Susanne zich onzeker voelde, had ze de neiging om nog meer te drinken dan ze normaal al deed. Die avond merkte ze dat ze dronken werd, dat ze moeite moest doen om zonder te slissen, een gesprek te voeren. Ze zou eigenlijk moeten stoppen, anders liep het uit de hand. Terwijl ze in- en uit het huis liep om de voorraad aan te vullen, hield ze hen voortdurend in de gaten. Hou oud zou ze zijn, iets jonger dan zij? Zo heel bijzonder was ze toch niet? Ze had een flinke bos donker haar, dat heel natuurlijk viel, en ze droeg maar minimaal make-up. Slink was ze ook, zonder mager te zijn, vooral haar lange benen vielen op. Het was haar uitstraling waar Susanne jaloers op was: iemand die zich gelukkig voelt en andere mensen ook gelukkig wil maken. Susanne was zich ervan bewust dat ze alles donker inzag, dat ze er moeite mee had vrolijk en spontaan te zijn. Als ze opgewekt overkwam, was dat spel, een toneelstukje.

Het viel haar op dat Inga tijdens haar levendige conversatie, veel mimiek had en steeds haar handen bewoog. Toen Susanne zich bij hun gezelschap van Kees en Inga voegde, viel het gesprek stil. Ze had nog net gezien dat Inga haar hand, die even op die van Kees had gelegen, snel terugtrok. Er viel een onbestemde stilte.

‘Inga is een studiegenootje van me uit Delft.’

‘En huisgenote,’ vulde Inga vrolijk aan. ‘We woonden destijds in hetzelfde studentenhuis.’ Ook dat nog, dacht Susanne.

Ze keken naar een meisje dat op blote voeten in het gras stond te dansen. Heel nonchalant, alsof niet iedereen naar haar keek. Ook haar benijdde ze.

Kees luisterde geboeid naar een antwoord van Inga op een vraag van hem die Susanne niet had verstaan. Er schoot haar niets te binnen waar ze het over kon hebben. Langzaam verwijderde ze zich en liep naar binnen.

Toen ze later weer de tuin in liep, viel het haar meteen op dat de tafel waaraan Kees en Inga daarnet nog hadden gestaan, leeg was. Nonchalant liep ze langs de andere tafels, zo nu en dan mensen vriendelijk toeknikkend, op zoek naar Kees. Toen ze hem niet zag, maakte ze nog eens hetzelfde rondje, maar hij was nergens te bekennen, en Inga evenmin. Ze probeerde niet in paniek te raken. Rustig blijven, sprak ze zichzelf toe. Maar ze bleef de tuin rondlopen.

Toen zag ze hen aankomen. Ze kwamen van het paadje dat achter de vijver doorliep naar het achterliggende veld. Ze staaarde hen aan, zonder iets te zeggen.

‘Ben je naar me op zoek?’ vroeg Kees, ogenschijnlijk volledig op zijn gemak. ‘Ik liet Inga even de tuin zien.’

‘Ja, er was telefoon voor je.’

‘Wie was het?’

‘Ik heb de naam niet goed verstaan. Het was een man. Hij belt nog terug, zei hij.’

Deze listige smoes kwam ineens in haar op.

Allerlei gedachten vulden haar hoofd. Ze probeerde rustig terug te lopen naar het feestvierende gezelschap en voegde zich zwijgend bij een van de gasten. Ze sloot even haar ogen en voelde zich duizelige en klam.

Ze nam nog een grote slok van haar drankje en liep toen zo onopvallend mogelijk naar binnen. Rechtstreeks naar boven. Zonder zich te wassen of haar tanden te poetsen kroop ze het bed in en zonk weg in een slaap vol onrustige dromen.

‘Je hebt me mooi laten zitten met al de troep gisteravond,’ zei Kees de volgende ochtend afgemeten.

Ze keek strak naar haar ontbijtbord en gaf geen antwoord.

‘Je kunt toch wel gewoon met mensen in gesprek gaan? Je liep de hele avond heen en weer. Terwijl iedereen wist dat het de bedoeling was om zelf de drankjes te pakken. Nou ja, het was gezellig. Dat vond ik tenminste.’

‘Als je nou met mij ook eens zo vriendelijk omging als met anderen.’

‘Vind je jezelf nu ook niet een beetje kinderachtig? Je gedraagt je als een klein kind dat niet genoeg aandacht krijgt.’

Hij stond op en ging in de eetkamer de krant zitten lezen.

Vanaf die dag controleerde ze hem als een bezetene. Ze keek zijn zakken na op zoek naar briefjes, inspecteerde zijn zakagenda die hij overal liet slingeren. Ze vond niet wat ze gedacht en gevreesd had te vinden. Ze wist niet eens of hij te vertrouwen was, zo slecht kenden ze elkaar.

Vanaf toen probeerde ze er op allerlei mogelijke manieren onderuit te komen om met Kees samen naar feestjes en recepties te gaan. Als hij maar even sprak met een vrouw die ze niet kende of naar haar keek, sloeg de paniek bij Susanne toe. Ze voelde alle mogelijke emoties. Vooral angst, een verlatingsangst die ze ook fysiek gewaar werd zodat ze zich onwel voelde worden.

Dan liep ze ogenschijnlijk kalm naar hem toe, probeerde rustig adem te halen en zei: ‘Laten we gaan. Ik wil naar huis.’ Behalve angst ontstond er een onredelijke woede, die meerdere

malen tijdens de terugrit was uitgelopen op een enorme ruzie. Hij schreeuwde dan tegen haar en zei dat ze niet zo onredelijk moest zijn. Om dit te voorkomen, bleef ze in het vervolg thuis. Ze verzon allerlei smoesjes en uitvluchten om niet mee te hoeven gaan. Maar ze had er nooit aan gedacht dat Kees zich gekwetst zou kunnen voelen door haar weigering om hem te vergezellen.

Hoofdstuk 15

Ze had er geen begrip voor dat haar werkgever Martin niet terug mocht komen. Er werd geheimzinnig over gedaan op de redactie. Maanden had hij ziek thuis gezeten: een burn-out, werd er gezegd. Dat was op zich aannemelijk. Hij werkte hard, tot laat in de avonden en meestal de weekenden ook nog. Susanne had het vanaf het begin goed met hem kunnen vinden. Ze had moeten wennen op de redactie. Ze was meteen na haar middelbare school begonnen als secretaresse bij een drukkerij, een familiebedrijf van vier generaties waar de sfeer gemoedelijk en open was. Later werd het bedrijf uitgebreid met een uitgeverij. Toen de eigenaar met pensioen ging en er geen opvolger was, werd het verkocht. Vanaf dat moment liep de uitgeverij beter dan voorheen. Martin, de manager, wist de sfeer te behouden en keurde goed dat Susanne, na een interne opleiding, doorschoof naar de redactiekamer. Ze vormden een hecht team van collega's, allemaal gedreven en enthousiast. Toch bleek er, naast de aantijging van aanranding, ook een venijnig conflict te spelen in het verborgene tussen de huidige manager en verwanten van het vorige familiebedrijf. Martin wilde er niet over praten en noemde het 'de kwestie'. Susanne had er eens tijdens een gezamenlijk etentje naar gevraagd, maar Martin had geantwoord dat hij het niet chic vond om over interne aangelegenheden te praten. Het waren zaken die gepasseerd waren in besloten vergaderingen over de afwikkeling van de overname.

Op een dinsdagmiddag kwam ze terug van haar pauze en bespeurde een vreemde spanning op de redactie. Ondanks dat haar collega's stil zaten te werken. Ze voelde paniek opkomen en vroeg zich af wat ze verkeerd gedaan had.

Wat was er gaande?

Toen Hannah naar de voorraadkamer liep, ging ze stilletjes achter haar aan. 'Wat is er aan de hand?' fluisterde ze.

'Hannah keek schichtig om zich heen. 'Myriam zegt dat ze is aangerand,' mompelde ze.

'Maar,' -ze legde haar wijsvinger tegen haar lippen- 'mondje dicht. Ik mocht het aan niemand vertellen.'

Uiteindelijk had Myriam het haar zelf verteld: Martin was bij haar komen staan toen ze aan het kopiëren was. Het was stil op de redactie omdat de anderen aan het pauzeren waren. Toen had hij, heel even zijn stijve lid tegen haar heup gedrukt.

Myriam was overstuur en haar collegae gaven aan dat ze naar de bedrijfsarts moest gaan om het incident te melden. Ze mocht het er niet bij laten zitten, zeiden ze. Iedereen gaf zijn mening, behalve Susanne.

‘Waarom zeg jij niets Susanne?’

‘Het heeft zoveel consequenties voor zo’n onbeduidende gebeurtenis,’ antwoordde ze aarzelend.

Dagenlang werd er over niets anders gesproken. Myriam meldde zich ziek.

Susanne begon zich steeds meer te ergeren aan het tumult en het geroddel. Op een dag kon ze zich niet meer inhouden. ‘Wat is er nou eigenlijk gebeurd? Ze moet blij zijn dat er op haar leeftijd nog iemand opgewonden door haar raakt! Waar maakt ze zich druk om! Moet je eens kijken wat ze aanricht. Martin krijgt waarschijnlijk zijn ontslag, en denk je eens in hoe zijn vrouw zal reageren. Ik vind het bespottelijk.’ Razend was ze naar buiten gelopen om af te koelen. Nadien was gebleken dat haar collega’s haar mening niet op prijs stelden en er ook geen begrip voor hadden. Het bleef nog lang onrustig op de redactie.

Het voorval had haar niet losgelaten. Was haar mening inderdaad eigenzinnig en tegendraads geweest?

Jaren later, toen ze al lang niet meer werkte, had zij, tijdens een van haar sessies, de casus met haar therapeut besproken. ‘Als je, net als Myriam, op zo’n manier bejegend wordt door iemand die je vertrouwt, kan dat heel schokkend zijn. Dus zo vreemd is het niet dat je collega van streek was’, had hij haar verklaard.

Ze was bij haar standpunt gebleven.

‘En als het jou was overkomen?’ vroeg hij.

Ze haalde even haar schouders op. ‘Ik zou het niet zo erg vinden. En ik zou er zeker geen werk van gemaakt hebben.’

‘En stel je voor dat je verkracht werd.’

‘Tja, ik denk er weleens aan wat ik dan zou doen. Waarschijnlijk gewoon afwachten tot het voorbij was.’

Haar therapeut had haar uitgelegd dat zij zo’n afwijkende mening had omdat ze geen waarde hechtte aan haar persoonlijkheid, en dus ook niet aan haar lichaam. Het gaf haar onverschilligheid ten aanzien van haar leven weer.

Tijdens Martins ziekteverlof was er op een namiddag, toen Susanne er helaas niet bij was, besloten dat er met spoed geëvalueerd moest worden over de voortgang van het bedrijf. Er

waren pijnpunten geconstateerd wat betreft de leiding. De kaarten bleken allang geschud: Er werd een reorganisatie aangekondigd, 'maar ons team blijft intact', werd hun verzekerd. Het bleek een bewuste keuze te zijn om knopen door te hakken. Vrij snel werd er een interimmanager naar voren geschoven.

Susanne kwam de avond nadat ze het nieuws gehoord had overstuur thuis. 'Hoe kunnen ze zo'n bevlogen iemand de laan uitsturen?'

'Het zal wel een financiële kwestie zijn', antwoordde Kees.' Ze had hem het voorval met Myriam niet eens verteld.

Al had Martin de capaciteiten de groep te binden, hij zal ook zijn zwakke plekken gehad hebben. Als je niet voor honderd procent voldoet, vlieg je er uit, hoe frustrerend het ook is. *That's all in the game*'

'Maar behalve dat hij een aardige collega was, had hij ook veel expertise en kennis. Tenminste, in zoverre ik dat kon beoordelen.'

'Wie gaat nu die nieuwe man of vrouw inwerken?'

'Geen idee.'

'Het team blijft intact, zei je. Daar kun je blij om zijn. Verder zul je moeten wennen aan de nieuwe manager. Andere leiders, andere wetten.'

De interimmanager bleek een oudere man. Hij was zeker de zestig gepasseerd. Hij was niet onvriendelijk, maar Susanne zag de meerwaarde niet van deze verschuiving van managers. Deze man kwam onzeker over, al deed hij zijn best zijn onzekerheid niet te laten blijken. Er werden strengere regels ingesteld: deadline was deadline en af en toe een weekend doorwerken, daar ging je niet dood van, was zijn mening. Ze moest strijden voor de rechten die haar destijds door Martin waren toegezegd, onder andere dat ze een paar dagen per week thuis werkte. Ze moest er niet aan denken om meer dan twee dagen per week met de trein van Den Bosch naar Rotterdam te moeten reizen. Die twee dagen kostten haar al veel energie. Ook merkte ze dat ze wat kribbig werd van het vele werken. Behalve het redactiewerk had deze manager er een handje van haar bij elke vergadering te laten notuleren. En er werd van haar verwacht die notulen diezelfde avond nog uit te werken. Ze durfde er niets van te zeggen, bang om haar baan te verliezen. Hoewel daar geen sprake van kon zijn, omdat ze tot dan toe positieve functioneringsgesprekken had gehad.

Daarom kwam het voor haar uit de lucht vallen toen haar leidinggevende haar na de zoveelste vergadering die week vroeg nog even te blijven. Voor een één op één gesprek, zoals hij aankondigde. Onbevangen nam ze plaats aan zijn bureau.

Hij vroeg haar of ze zelf nog tevreden was over haar functioneren. Toen hij merkte dat hij haar daarmee overviel, gooide hij het over een andere boeg en begon haar te prijzen: hij zei dat ze hard werkte, dat ze nooit te laat kwam. Maar toch, hij was niet óntevreden over haar prestaties maar ook niet helemaal tevreden. Er volgde een litanie over haar taalgebruik, haar sociaal functioneren binnen de groep. Lag ze wel goed in de groep? Ze was zo stilletjes. Het kwam er uiteindelijk op neer dat ze van haar af wilden, dat ze haar liever kwijt dan rijk waren. Ze was met stomheid geslagen. En had nauwelijks een weerwoord.

Ik had me moeten verdedigen, dacht ze nadien. Voor mezelf op moeten komen.

In tranen, zowel van teleurstelling als van woede, verliet ze het kantoor. Met de deurklink in haar hand kreeg ze nog een trap na: als ze een behoorlijke aanbeveling wilde, moest ze nog wel de drie vertalingen waaraan ze werkte zo snel mogelijk afmaken. Ze hadden immers al klaar moeten zijn. Strompelend verliet ze het gebouw waar ze zoveel jaren met plezier gewerkt had. De tranen waren niet meer te stoppen, ze liet ze maar de vrije loop.

Ook tijdens de terugreis merkte ze dat mensen haar bevreemd aanstaarden.

Hoofdstuk 16

Ze waren uitgenodigd bij Bas, een collega van Kees voor een etentje. Zijn vrouw Karin schijnt heerlijk te kunnen koken, had Kees op de heenweg tegen haar gezegd.

De tafel was prachtig gedekt, alles was op elkaar afgestemd. Verschillende soorten wijnglazen stonden klaar om gevuld te worden.

Susanne dacht beschaamd aan het allegaartje aan serviesgoed en glazen dat ze thuis had.

Tijdens het eten sloeg ze de anderen gade terwijl ze zelf nauwelijks aan het woord kwam. Ze had het gevoel dat ze op de tribune zat en zelf niet mee mocht, of kon, doen.

Er ontstond een verhit debat over milieuverontreiniging, over de vraag of ze daar schuldig aan waren. Zo nu en dan voelde ze een vage behoefte haar mening te geven en ze deed af en toe een poging, maar haar stem was zo zacht dat ze niet gehoord werd. Ondertussen werd er over de tafel naar schalen met allerlei heerlijkheden gereikt.

Susanne zat tegenover een enorme spiegel en wilde zoveel mogelijk haar spiegelbeeld vermijden. Bas en Karin gingen de keuken in om de saus aan te vullen. Karin roerde in een pan en via de spiegel zag Susanne hoe Bas een arm om zijn vrouw heen sloeg, zijn hand in haar nek legde en haar naar zich toe trok en haar een kus gaf. Wat Susanne het meest benijdde was hoe liefdevol het stel met elkaar omging. Dat ze elkaar aankeken als ze met elkaar spraken. Hoe hij haar zachtjes in haar bovenarm kneep als hij een schaal nodig had. Iedereen praatte door. Er was genoeg gespreksstof. Zij was de enige die hen observeerde. De nauwelijks merkbare aanrakingen. Het ging zo soepel. Even naar elkaar toe buigen, een knipoog, een aai over de wang. Voor hen was het niets bijzonders. Ze onderbraken het gesprek niet eens. Ze hadden oog voor elkaar op een voor anderen onbeduidende manier. Susanne voelde een steek van jaloezie, een mentale pijn die bijna niet te verdragen was. Alsof haar ziel verkruid werd. Haar hart brak. Dat was het moment waarop ze wist hoe het hoorde tussen mensen die van elkaar hielden. Ze moest moeite doen om haar tranen te bedwingen. Wat het meeste pijn deed was de onmogelijkheid dat Kees en zij zo met elkaar om zouden gaan.

Hoofdstuk 17

Ze moest overwerken. Een deadline. De redactie van een lastig science-fiction boek moest die week klaar zijn. Hoewel ze doodmoe was van het turen op het computerscherm, mocht ze haar aandacht niet laten verslappen. Er mocht pertinent geen fout meer in zitten. Het boek was in stramien en moest daarna naar de drukker. Moe en met een lichte zeurende hoofdpijn kwam ze aan het begin van de avond thuis. Ze hoopte dat Kees gekookt had want dat zou ze niet meer kunnen opbrengen.

Ze zag dat hij de tafel gedekt had. Er brandden twee kaarsen en de mooie, voor speciale gelegenheden bestemde wijnglazen stonden klaar. Het rook heerlijk. Kees kwam met een glunderend gezicht de keuken uit, zijn handen in ovenwanten gestoken.

‘Ga zitten, alles is klaar en je lust vast wel een lekker glas wijn!’

Ze was beduusd. Vooral toen hij ook nog met een groot cadeau de kamer weer in kwam.

‘Heb ik iets gemist?’ vroeg ze grinnikend. ‘Ik ben toch niet jarig en het is ook niet onze trouwdag. Waar heb ik dit allemaal aan te danken?’

‘Pak maar uit.’ Ondertussen schonk hij als een sommelier rode wijn in haar glas.

Toen ze het papier losscheurde, kwam er een cognackleurige tas te voorschijn.

‘Hè...?’

‘Die vond je toch mooi? Tenminste, dat zei je toen we laatst in dat winkeltje in de Vughterstraat waren.’

‘Ja, maar...’

‘Wat ja maar? Ben je er niet blij mee?’

‘Jawel, maar...’ Ze leek niet blij verrast.

‘Wat nou “maar”, riep hij teleurgesteld uit. ‘Heb ik me de hele middag de tyfus gewerkt om alles netjes te maken, boodschappen gedaan, lekker voor je gekookt. En wat is je reactie? Het is bij jou godverdomme ook nooit goed,’ schreeuwde hij. Hij schoof zijn stoel naar achteren, die met een klap omviel.

Hij keek naar haar en zag tranen over haar wangen stromen.

‘Ja, ga maar weer janken. Dat is het enige wat jij kunt. Janken! En waarom? Ik hoef het trouwens niet te weten ook.’ Ruw pakte hij de ovenschotel van tafel en ze hoorde dat hij de inhoud in de afvalcontainer schraapte. Hij pakte zonder haar nog aan te kijken de fles en het glas van tafel en stampte naar boven. Ze hoorde een deur dichtslaan.

Ze bleef, onbeweeglijk zitten, met de tas nog op schoot.

Had hij gelijk dat hij boos op me werd? vroeg ze zich af. Waarom had ze niet meer dankbaarheid getoond? Natuurlijk had ze gezien hoe netjes alles was toen ze binnenkwam. Ze was moe, maar dat was nog geen reden om hem niet te bedanken en wat blijdschap te tonen. Ze wist niet wat haar bezielde. Wat ze wel wist, was dat ze argwaan had gekregen toen ze het cadeau zag. Waarom had hij zo'n dure tas voor haar gekocht? Wat zat daar achter? Zát er iets achter? Dat hij het had gedaan om haar een plezier te doen, om haar te laten zien dat hij van haar hield, kwam eenvoudigweg niet in haar op.

De volgende dag was het zaterdag. Gelukkig, een vrije dag. Ze zag toen ze de gordijnen openschoof dat het grijs was buiten. Het regende en het was mistig. Kees ging toch een rondje hardlopen, zei hij, hoewel hij daar eigenlijk geen tijd meer voor had. Ze keek hem door het slaapkamerraam na totdat hij tussen de hoge bomen aan het einde van de straat was verdwenen. Langs de stoepen lagen al hopen bruine bladeren. De herfst was vroeg begonnen dat jaar. Aan de overkant zag ze een groepje kleine kinderen met rugtassen lopen. Ze namen de hele stoep in beslag en kwetterden als jonge vogeltjes.

Toen ze beneden kwam, was Kees terug. Hij was bezweet en slokte twee glazen water achter elkaar naar binnen. Daarna ging hij naar boven om zijn koffer in te pakken. Hij had haast, hij moest het vliegtuig halen en was al laat. Over de ruzie van de avond daarvoor werd met geen woord meer gerept. Voor haar voelde het altijd paradoxaal, wanneer hij een paar dagen weg was, van de ene kant vond ze het heerlijk om een tijdje alleen te zijn, maar toch miste ze hem ook.

Wanneer Kees van huis was, meestal voor zijn werk naar het buitenland, leek het alsof ze nog aan hem gehecht was. Vreemd vond ze dat. Dan was het alsof ze hem toch liefhad.

Vroeger had ze hem altijd uitgezwaaid, als hij een tijdje wegging, tot aan het einde van de straat, tot ze de auto niet meer zag. Ook hadden ze elkaar een kus gegeven als één van hen beiden wegging. Geleidelijk aan waren ze daar mee opgehouden.

Ook de rest van de ochtend werd er niet meer over het voorval van de vorige avond gesproken.

Buiten rook het naar herfst.

Hoewel het meer dan een halfuur lopen was, besloot ze te voet naar het winkelcentrum te gaan. De zon begon door de bewolking heen te prikken en ze had zin in een wandeling. Toen ze halverwege de straat was, passeerde haar een groep fietsende vrouwen van haar leeftijd. Ze

hadden plezier, en twee van hen lachten zo hard en schel dat het haar aandacht trok. Plotseling drong het tot haar door dat zijzelf nooit lachte. Hoe lang was het geleden dat ze echt plezier had gehad? Ze besepte dat ze anders was. Een ander mens, iemand die onvolledig leefde, waardoor het leek alsof ze door een beslagen raam naar een wereld keek die afwijkend was van de hare.

Hoofdstuk 18

De vergadering op de redactie liep weer eens uit. Ze zuchtte onhoorbaar. Toen er die middag van haar verwacht werd dat zij zou notuleren, had ze in zichzelf gefoeterd. Waarom werd zij daar altijd mee opgescheept en nooit eens iemand anders? Toen ze eindelijk haar spullen bij elkaar raapte en in haar tas stopte, werd er op haar schouder getikt. Harm, de interimmanager, keek haar met een vreemde blik in de ogen aan.

‘En wat vond je van onze bespreking?’

Ze wilde weg. Het was al laat. Ze was al meer dan negen uur op de redactie en wilde nu echt naar huis. Ze haalde haar schouders op.

‘Ik heb tot nu toe goede reacties gekregen op mijn redigeerwerk.’

‘Fijn dat je vertrouwen hebt in jezelf.’ Het klonk cynisch. ‘Zeg Susanne, kan ik je morgen even spreken op mijn kantoor. Na elven, daarvoor heb ik afspraken. De Koning van Personeelszaken zal ook aanschuiven.’

‘Dat betekent dus toch dat jullie me echt buiten willen gaan gooien hè?’

Ze had stiekem gehoopt dat het wel over zou waaien, nadat hij niet meer terug was gekomen op hun vorige gesprek.

‘Ik wilde het netjes afhandelen. We hebben er morgen tijd voor vrijgemaakt, maar goed, nu je er toch weer zelf over begint. Weet je wat het probleem met jou is, Susanne? Je bent geen innovatieve denker. Je hebt geen eigen ideeën. Er worden nauwelijks opdrachten door je binnengehaald. Qua acquisitie ben je geneigd je achter de anderen te verstoppen. Dat is destructief voor jou en voor ons bedrijf. Het lijkt, - en dat beamen de anderen-, alsof je voortdurend last hebt van stress, en stress brengt het slechtste in een mens naar boven. Tja, hoe zal ik het formuleren? Je bent, en daar kun je zelf waarschijnlijk niets aan doen, geen grote persoonlijkheid. Ik wil werken met enthousiaste mensen, mensen met ambitie. Deze uitgeverij wil groter en beter worden en het werkt niet als één van ons denkt: ik vind het wel prima zo. Als ik aan het eind van de maand mijn salaris maar gestort krijg.’

Ze had het gevoel platgewalst te worden en hapte naar adem.

‘Dus toch, na al die jaren hard werken?’

‘Je bent geen slecht mens. Begrijp me niet verkeerd, je bent een lieve vrouw. Een beetje te lief misschien. Je man zal tevreden zijn. Mijn vrouw zou wel wat van jouw zachtheid kunnen gebruiken.’ Hij lachte alsof het een goede grap was. ‘Maar ik zoek mensen binnen onze redactie die mij inspireren, die mij uitdagen. Mensen die zelf ook vooruit willen. Of begrijp je niet wat ik bedoel?’

Ze stond ademloos naar hem te kijken.

Niet huilen, nu niet gaan huilen, dacht ze. Ze keek hem zwijgend aan. Wilde iets zeggen maar wist niet wat.

‘Ik vind het echt heel vervelend dat ik je dit moet mededelen. Ik had het liever anders gedaan. Niet zo informeel. Ik besef dat het niet prettig voor je is. Maar, het is nu eenmaal niet anders.’ Zonder verder naar hem te luisteren, draaide ze zich om en liep weg. Ze had willen rennen, weg willen rennen, maar kon zich inhouden. Pas toen ze buiten was, begon ze sneller te lopen.

Hoofdstuk 19

Omdat ze geen werk meer had, probeerde Susanne structuur in haar dagen te krijgen. Meestal werd ze wakker van de radio in de keuken. Ze bleef dan nog even lui liggen om te luisteren naar de gedempte klassieke klanken. Ze hoorde Kees rammelen met de vaat beneden. Hij was waarschijnlijk de vaatwasmachine aan het leegruimen. Ze zou wachten met opstaan tot hij weg was.

Iedere dag nadat ze had ontbeten en de krant had gelezen, ging ze wandelen. Dan liep ze naar het Engelermeer. Hoe slecht het weer ook was, regen, storm of kou weerhielden haar er niet van. Wanneer het echt bitterkoud was, kon ze de verleiding bijna niet weerstaan om binnen te blijven maar dat zou inhouden dat ze dagen thuis zou zitten tot ze het in huis niet meer uit zou houden. Toen ze de straat uitliep, beet de snijdende kou in haar gezicht. Ze trok haar muts over haar voorhoofd, wikkelde haar sjaal een paar keer rond haar mond en zette de kraag van haar jas omhoog. Toen ze buiten de bebouwde kom kwam, had ze wind tegen. Om haar heen woedde een sneeuwjacht. De tranen liepen uit haar tot spleetjes geknepene ogen. Ook haar voeten waren verkleumd.

Bij het gedenkteken aan het meer draaide ze om. Het was te koud om de hele route te lopen. Ze begon aan haar terugtocht. Ze was blij toen ze de kerktoren in de verte zag. Ze was bijna thuis.

Ze was de enige voetganger in de straat. Ze trok haar handschoenen uit om met haar verkleumde vingers haar sleutel uit haar jaszak te wurmen. Ze deed de deur open en klopte haar besneeuwde laarzen uit. In de gang trok ze haar jas uit en liep de woonkeuken in. Het was er nog lekker warm. De opengeslagen krant lag op tafel. Meestal bladerde ze 's morgens vroeg de krant helemaal door, en de artikelen die haar belangstelling hadden, bewaarde ze voor later op de dag. Tot vijf uur. Dit behoorde tot haar dagelijkse routine. Voordat ze zich op de bank bij de televisie koesterde, was haar vaste ritueel om op precies dezelfde tijd een glas wijn voor haarzelf in te schenken: witte tijdens het voorjaar en in de zomer, rode wijn in de herfst- en wintermaanden.

Ze zag haar dagelijkse glaasjes wijn als een onschuldige verslaving. Alcohol was favoriet gevolgd door snoep. Dagelijks nam ze een flinke portie zoetheid tot zich. Ze vergreep zich vooral aan chocolade en drop maar ook aan het typische kindersnoep zoals spekjes en schuimblokken. Ze werkte ze in woeste happen weg. Soms at ze drie Marsrepen achter elkaar op en propte de verkreukelde wikkels in haar broekzak, die ze vervolgens vergat er uit de halen als de broek de wasmachine in ging. Ze probeerde deze vraatzucht voor Kees te

verbergen en verstopte het snoep op diverse plekken in huis. In de keukenkast verborgen achter blikken, in de kelder achter doosjes en potjes, in de boekenkast, zodat het altijd binnen handbereik was en ze op verschillende tijdstippen per dag kon toeslaan. Hoewel haar gewicht zienderogen toenam, zag Susanne geen enkele reden tot matigheid. Ze maalde de kleverige massa tussen haar kaken, dat gaf haar even een vreugdevolle kick, ze nam zoveel tot ze misselijk werd. Het gaf haar ziellose dagen structuur. Om haar voorraad snoep en drank aan te vullen, moest ze iedere dag boodschappen doen. Dat ze op loopafstand van de winkels woonden had ze meteen als een voorrecht beschouwd.

‘Het ruikt hier goed,’ zei Kees toen hij die avond de keuken binnenkwam. Hij ging aan de keukentafel zitten en trok de krant naar zich toe. Voor zijn gezicht hing een lok haar die hij telkens opnieuw terugstreek.

‘Hoe was het op de weg?’ vroeg ze. ‘Was het glad?’

‘Het viel mee. Er waren geen files.’

Ze zette de kookplaten aan. Kees floot zacht een wijsje, zoals hij altijd deed.

‘Wil je in de eetkamer eten? Of zullen we hier blijven zitten?’

‘We blijven wel hier zitten. Schenk je voor mij ook een glas wijn in?’ Hij wees naar de fles op het aanrecht, die al half leeg was.

‘Wat ga je nu doen? Ga je ander werk zoeken?’ vroeg Kees en smeerde voor hen beiden een toastje met Franse kaas. ‘Waarom stap je niet over op iets heel anders?’

‘Iets anders? Ik kan niets anders,’ antwoordde ze kortaf.

‘Je zou een studie of een opleiding kunnen gaan volgen. Je omscholen. Dat doen zoveel mensen als ze geen werk meer hebben.’

‘Aan wat voor studie denk je dan?’

‘Psychologie bijvoorbeeld. Je kunt goed luisteren.’

Ze haalde haar schouders op. ‘Maar Kees, even serieus, hoe moet het nu als ik nooit meer aan werk kom?’

‘Dat zal niet gebeuren, maak je niet ongerust. Je moet er wel zelf in blijven geloven.’

‘En anders...?’

‘Wat anders? ‘Het zou geen ramp zijn, bedoel ik. Financieel gezien dan. Ik verdien genoeg voor ons beiden.’

Ietwat opgelucht, pakte ze de borden uit de vitrinekast en schepte macaroni met tomatensaus op.

Meestal kookte Susanne de maaltijden. Geen Hollandse pot. Daar hielden ze beiden niet van. Kip met rijst of een lekkere pasta met verse groente. En elke avond kwam er een fles wijn op tafel.

‘Zal wel smaken,’ zei hij toen ze het bord voor hem neerzette. Ze aten snel, en na het eten ging Kees naar de eetkamer die achter de keuken lag. De deur naar de salon stond half open. Het was de grote achterkamer waar ze ’s avonds televisie keken. Kees steeds met een half oog, want hij was altijd met twee of drie dingen tegelijk bezig. Hij had een voortdurende rusteloosheid in zich. In de hoek stond een piano, waar hij nog amper op speelde, en overal hingen schilderijen die ze in de loop der jaren verzameld hadden. Ze waren alle twee gek op kunst, al het spaargeld ging eraan op. Midden in de kamer stonden twee banken, met aan iedere kant twee leeslampen. Ze hadden geen salontafel maar kleine bijzettafeltjes die ze naar believen naar zich toe trokken. Achter de grote staande schemerlamp bevond zich de gemetselde haard waarin ze een houtkachel hadden geplaatst.

Het huis was gezellig en warm. Susanne was zich er steeds meer van bewust hoezeer ze was gaan houden van het grote statige huis, van de rustige sfeer van het dorp. Ze had nooit gedacht dat Kees, als stadsmens het zo naar zijn zin zou krijgen in zo’n rustieke omgeving. Al was hij er bijna nooit. Hij was pas begonnen aan een nieuw, ambitieus, opwindend project. Hij was er van overtuigd dat hij en zijn compagnon bakken met geld zouden gaan verdienen. Ze waren allebei goed in plannen en organiseren. Maar alles wat er verdiend werd, werd de eerste jaren geïnvesteerd in de zaak. Susanne wist dat ze Kees nooit zou kunnen bezitten. Hij was nu eenmaal geen gezinsmens. Hij ging zijn eigen weg en de zaken gingen altijd voor.

Hoofdstuk 20

Kees had zijn jas nog niet uitgetrokken en had zijn autosleutels nog in de hand.

‘O shit. Waar Bas nu mee aankwam, je raadt het nooit. Hij wil er “even” vier maanden tussenuit.’

‘Wat gaat hij doen dan?’

‘Hij wil een wereldreis gaan maken. Hij is er even klaar mee, zei hij. Met tien uur per dag werken, zes, zeven dagen per week.’

‘Dat kan ik me voorstellen. Doe je jas uit, dan schenk ik je wat in. Daarna gaan we eten, anders staat het te verpieteren.’

Kees was onlangs weer met een nieuw project begonnen, samen met Bas, Roger en Hugo. Young Fortune hadden ze hun nieuwe dynamisch bedrijf genoemd: een soort vacaturebank voor studenten. Daar waren lange brainsessies aan vooraf gegaan. Dat waren maanden geweest waarin Susanne Kees nauwelijks had gezien.

‘We vullen elkaar zo goed aan.’ Kees stuitte van enthousiasme als hij erover vertelde. ‘De rolverdeling is duidelijk. Bas doet de back office, Roger de marketing en ik de sales. De neuzen staan dezelfde kant op, daarom werken we zo goed samen. Weet je, we geven elkaar voortdurend feedback. Je kunt wel denken: hij zal dit of dat wel in gedachten hebben, maar dat kun je beter even checken. We zijn open tegen elkaar. Hoe vaak zie je niet dat bedrijven de fout ingaan omdat de verschillen onderling te groot zijn. Wij hebben allemaal evenveel ambitie.’

De partners van Kees kwamen op een zaterdagavond bij hen eten. Susanne voelde zich een beetje nerveus. Met trillende handen zette ze de glazen op het dienblad. Een van de mannen draaide zich naar haar om toen ze de kamer binnenkwam.

‘Ik zeg net tegen Kees dat jullie zo mooi wonen. Wat een verbluffend goed huis, zeg!’

‘Ja we zijn er ook heel blij mee.’ Ze voelde dat ze bloosde. ‘Het is een oud huis. Meer dan honderd jaar. De sfeer van vroeger zit er nog helemaal in.’ Voorzichtig, om niet te morsen, zette ze de ingeschonken wijnglazen neer.

‘Wel inbraakgevoelig, lijkt me. Moet je het niet beveiligen met camerabewaking?’ vroeg Roger.

‘Welnee, joh. We laten zelfs de poort open. Dit is een dorp, hier wordt niet ingebroken.’

‘Nou, daar zou ik niet zo zeker van zijn. Ook in dorpen op het platteland wordt tegenwoordig veel ingebroken. Dit is niet iets wat alleen in grote steden voorkomt,’ zei Hugo. ‘Dat zou ik maar niet doen, je poort open laten staan.’

‘Vroeger kon dat wel. Maar toen viel er niets te halen bij mensen in huis. En bovendien, er was altijd iemand thuis. Moeder de vrouw stond in de keuken.’

‘Dat is hier nog zo,’ zei Kees plagerig en gaf haar een knipoog.

Er viel een ongemakkelijke stilte. Zou Kees verteld hebben dat zij geen werk meer heeft?

‘Speel je piano, Susanne?’ Bas wees naar de vleugel in de hoek.

‘Nee, Kees speelt.’

‘Ga je niet op les? De piano staat hier nu toch.’

‘Het schijnt dat je als kind al met lessen moet beginnen. Het lijkt me te moeilijk om het nu nog te leren.’

Het voordeel van zelf een etentje geven is dat je niet deel hoeft uit te maken van het gebeuren aan tafel. Terwijl ze in de keuken in de pannen stond te roeren hoorde ze hen in de huiskamer druk over het nieuws praten en over de toestand in de wereld discussiëren. Ze kon niet de keuken uit omdat ze de oven in de gaten moest houden. Op het moment dat ze de groente afgoot en er een stuk broccoli mee de gootsteen schoof, kwam Kees de keuken binnen. ‘Gaat het een beetje hier?’. Ze probeerde naar hem te glimlachen maar door de stress was het meer een soort grimas. Hij wierp een blik in de pannen, draaide aan de warmteknoppen en verdween weer. Tijdens het hoofdgerecht probeerde ze aan het gesprek deel te nemen. Al snel gingen de gesprekken weer over het werk. Toch was het een genoeglijke avond. Zelf was Susanne niet veel aan het woord, maar ze vond het fijn hun verhalen te horen. Toen ze de visite uitlieten en meeliepen naar de parkeerplaats, sloeg de koude wind hun tegemoet. Maar het sneeuwde niet meer. De mannen stapten in hun auto’s en ze hoorden de motoren starten. Lichtbundels vielen op de garagedeur. Toen ze het erf af reden, zwaaiden ze naar hen.

‘Ik haal nog even wat hout,’ riep Kees tegen haar, en hij liep naar de garage. Het licht van de buitenlamp zette het huis in een warme gloed.

Even later kwam Kees terug met zo veel houtblokken in zijn armen als hij kon dragen. Voor de houtmand bleef hij staan.

‘Zal ik je even helpen?’ Ze tilde de bovenste blokken eraf en legde ze in de mand. Hij opende het deurtje en gooide er een paar blokken in. Het hout knetterde. Ze keek naar de warreling van vonken. ‘Zoveel hout nog? Ik ga dadelijk naar bed, hoor, het is al laat.’

‘Ik kijk nog even naar het late journaal. Zie je straks wel. En mocht je al slapen: welterusten.’ Ze ging naar boven, naar hun slaapkamer, kleepte zich rillend van de kou uit en trok haar nachthemd aan.

Ze keek in de witte voortuin. Het maanlicht leek de sneeuw lichtblauw te kleuren. Ze keek naar de besneeuwde bomen en donkere huizen aan de overkant van de straat. Er was buiten

geen beweging te zien. Doodse stilte. Ze wilde nog even lezen, maar na korte tijd, draaide ze zich om en deed het licht uit.

Toen ze even later wakker werd, was de plek naast haar in het bed nog steeds leeg. Ze hoorde het doorspoelen van de wc. Ze luisterde naar het kraken van de traptreden en vervolgens naar het kreunen van de overloop.

Heel vaag hoorde ze Kees de slaapkamer in komen.

Hoofdstuk 21

Susanne was als kind altijd bang voor jongens geweest. Ook voor honden trouwens. Wanneer ze ergens op straat een loslopende hond zag, keerde ze om en nam desnoods een omweg. Dat deed ze ook als ze ergens een jongen, en vooral een groep jongens zag. Als klein kind werd het buitenspelen ruw verstoord door een onvrijwillige ontmoeting met een kind van het andere geslacht dat sterk, ruw en pesterig op haar overkwam. Ze rende dan terug naar haar moeder om de rest van de dag binnen te blijven. Hoezeer haar moeder ook aandrong 'om fijn buiten te gaan spelen met het lekkere weer'.

Toen ze op een middag van school kwam gelopen, zag ze een groep jongens staan, die ze nog niet had opgemerkt. Plotseling kwamen ze overgestoken. Eén jongen had een bril op waarvan het rechter gedeelte was afgeplakt. Haar hart bonkte, ze probeerde hen te negeren en door te lopen. Maar het groepje jongens belette haar de doorgang. Met allerlei smeekbeden probeerde ze hen te overreden haar te laten gaan. Ze hoorde dat haar stem schril klonk in de stille straat. De jongen met de bril gaf haar een duw en daarna deden de anderen hetzelfde. Ze lachten om haar gejammer. Om hen af te weren maakte ze maaiende bewegingen maar kwam toch met een smak op straat terecht. Ze begon te huilen en om haar moeder te roepen. Toen werd er nog harder gelachen. Ze werd niet eens geslagen of geschopt maar ze ging tekeer of ze werd mishandeld. Ze bleef maar liggen met haar armen beschermend om haar hoofd gevouwen. 'Je kunt wel om je moeder roepen maar ze hoort je toch niet', hoorde ze een van hen smalend zeggen. De grootste jongen trok haar ruw omhoog en ze keek in een grijnzend gezicht. Joelend liepen ze hard van haar weg. Een beetje hinkend en nog steeds hard huilend liep ze richting huis. Ze wreef over haar knie maar zag dat deze niet eens geschaafd was. In feite had ze niets aan het voorval overgehouden. Op een nog grotere angst voor jongens na.

Het was sinds haar puberteit dat Susanne veranderd was. Ze was een vrolijk kind geweest, maar tijdens de middelbare schoolperiode voelde ze haar blijmoedigheid langzaam wegsijpelen. Ergens tijdens die periode veranderde de wereld van kleur. Het gebeurde niet van de een op andere dag maar het ging geleidelijk aan, eerder sluipenderwijs.

Wat haar vanaf die leeftijd nog het meeste dwarszat was, dat haar moeder dingen voor haar had achtergehouden. Wat was er nou precies gebeurd toen haar vader was verongelukt?

Waarom was haar dat nooit verteld?

Op een dag in de zomervakantie wilde Susanne weg. Haar moeder begreep niet waarom. Zij kon het haar ook niet uitleggen. Ze kon niet meer tegen de sombere sfeer die er in huis heerste

sinds haar vader overleden was. Een paar maanden na zijn dood vertrok ze naar het zuiden van het land. Ze kon een tijdje logeren bij een hulpvaardige tante die in Baarle-Nassau een kapperszaak dreef. Na aankomst slaakte ze al een zucht van verlichting. Haar tante was vrolijk en levendig. Overdag zou ze alleen zijn in het grote huis. Tante Bea had de zaak weliswaar aan huis, in een aangebouwde ruimte. Ze had er weleens binnen gekeken maar als er klanten waren, was het haar ten strengste verboden daar binnen te lopen. Op een ochtend, het was stormachtig weer, ging de deur naar de kapperszaak door een tochtvlaag open. Ze liet de deur een tijdje jammerend piepen, toen ze het geluid niet meer kon velen, liep ze resoluut naar de deur. Toen ze hem wilde sluiten, hoorde ze gedempte stemmen vanuit de andere ruimte. Ze moest zich inspannen om te horen wat er gezegd werd, hoewel het stil was in huis op geluiden van een krakend radiootje in de keuken na. Op haar tenen sloop ze ernaar toe en zette het geluid af. Terug bij de openstaande deur legde ze haar oor tegen de muur om iets van wat er gezegd werd, op te kunnen vangen ‘..... blijft een tijdje hier ....’, hoorde ze, ‘...valt ook niet mee voor zo’n meisje..’, klonk een onbekende stem, ‘...weten ze nu al hoe het gekomen is...’ ‘hoe bedoel je?’, hoorde ze haar tante vragen. Duidelijker nu. ‘Dat ongeluk van je broer. Was het nu.... hoe zal ik het zeggen.... echt een ongeluk...of..eh..., ‘Weet je, Tineke, daar zijn ze nooit achter gekomen. Het politieonderzoek is nog steeds niet afgerond. Maar, tja, het is wel vreemd toch? Ik bedoel, hoe het gegaan is. De chauffeur van het busje was helemaal overstuur. Wat denk je, als er ineens een auto op je afkomt. Hij reed dan wel niet echt hard maar zo’n klap komt toch flink aan. En het gekke is, die chauffeur zei dat het net was of er niemand achter het stuur zat. Hij zag niemand zitten, zei hij. Later is gebleken dat mijn broer bukte en toen de macht over het stuur verloor.’ ‘Misschien moest hij iets oprapen of zo?’ ‘Ja, het kan van alles zijn. Maar eerlijk gezegd, blijft onder ons hè Tineke, dat snap je wel, ik denk er zo het mijne over.’ ‘Bedoel je....dat je denkt dat hij het expres gedaan heeft?...’ ‘Ik weet het niet zeker natuurlijk, maar...’ ‘Was hij depressief dan of zo...?’ ‘Hij was wel somber, altijd al geweest, en een binnenvetter hè, alles binnenhouden, nooit vertellen wat hem dwars zat. En dan die problemen op de zaak.’ ‘Had hij zijn ontslag gekregen?’ ‘Nou nee, dat niet direct, maar er was sprake van overplaatsing naar een andere stad. En hij deed iets met aandelen, dat gaf veel spanning.’

Susanne schrok hevig van hetgeen zij zojuist opgevangen, of liever gezegd, afgeluisterd had. Ze besloot alles weg te stoppen. Ver weg. ‘Je hebt niets gehoord,’ sprak ze zichzelf streng toe. Die avond probeerde ze haar onrust zoveel mogelijk te camoufleren. Tante Bea mocht daar niets van merken. Ook met haar moeder zou ze het niet bespreken. Ze vroeg zich wel af

waarom ze deze mededeling niet eerder vernomen had. Waarom had niemand gesproken over de mogelijkheid dat het auto-ongeluk van haar vader geen echt ongeluk was maar een moedwillige crash, een ongeval met een door hem gewenst noodlottig einde? Was niemand op dit idee gekomen, op tante Bea na? Of was het een gemene roddel van haar? Dit verwierp Susanne direct, zo was haar tante niet! Werd het gezien als een taboe, een groot taboe dat onmiddellijk onder het tapijt moest verdwijnen?

Hoofdstuk 22

Ze werd steeds onzekerder. Vooral, later in haar relatie met Kees, werd die onzekerheid steeds sterker. Ze was er zich enorm van bewust dat hij beter was. In alles. Als ze met elkaar praatten, vond ze dat haar natuurlijkheid, haar ongedwongenheid verdween. Ze had het idee dat Kees elke opmerking die ze maakte analyseerde, verbeterde of, erger nog, negeerde. Behalve als ze alcohol dronk, dan verdween haar onzekerheid en werd ze wat lossier en ongeremder. Ze voelde deze schuwheid in ieders gezelschap, maar bij Kees het sterkst. Ze kon niet gewoon met mensen praten omdat ze zich steeds bewust was van wat ze zei. Alsof ze naar zichzelf keek en luisterde. En ze keurde zichzelf af. Daardoor sloot ze zich steeds meer van anderen af. Of Kees precies doorhad hoe ze zich voelde, wist ze niet. Hij had er nooit iets over gezegd. Hij wekte niet de indruk dat hij haar gedrag anders vond dan dat van anderen. Daardoor had ze het gevoel niet eerlijk en oprecht tegen hem te zijn en zo sloot ze ook hem buiten. Was haar emotionele onbereikbaarheid de oorzaak van haar gevoel dat hij haar afwees? Steeds meer begon ze zijn aandacht op te eisen. Als ze haar behoefte aan contact en vooral aan bevestiging aan hem kenbaar probeerde te maken, leek hij haar niet te begrijpen. ‘We hebben het toch goed samen! Wat zeur je nou?’

Ze kon niets met zulke opmerkingen en hield haar frustraties voor zich. Waarom is het leven zoals het is? Dat vroeg ze zich voortdurend af.

Ze begon zich steeds gedeprimeerder te voelen in de rol die ze zelf had aangenomen. Als hij, op zijn manier, pogingen deed om haar gelukkig te maken, liep dat uit op een teleurstelling. Het enige waar ze naar hunkerde was intimiteit, liefde en verbondenheid.

Soms had ze de behoefte open tegen hem te zijn en hem te vertellen wat haar dwars zat. Maar telkens kwam er iets tussen of de situatie liet het niet toe. Soms verlangde ze ernaar van zichzelf verlost te zijn of in ieder geval van de negatieve gedachten die ze over zichzelf had. Ze was bang voor mensen die ze tegenkwam. Wat zouden ze van haar denken? Maar ze had ook andere angsten. Irreële angsten. Voor het verkeer, voor auto's die haar zouden vermorzelen. Ze was bang voor de toekomst. Ze was bang voor het heden. In de supermarkt raakte ze keer op keer in paniek omdat ze niet meer wist wat ze moest kopen. Ze wist dat ze haar behoeften op een boodschappenbriefje moest schrijven, maar als ze dat gedaan had, vergat ze het briefje. Het lag nog op de keukentafel als ze terugkwam. Ze was bang dat ze haar sleutels zou verliezen, dat ze haar portemonnee zou kwijtraken, dat ze haar tas ergens zou laten staan.

Ze durfde niet meer in zichzelf te vertrouwen en kreeg steeds meer gevoelens van argwaan en onzekerheid.

Dat ze als klein kind zo blij was geweest, toen het leven haar nog toelachte, dat leek wel honderd jaar geleden. Het was ook alsof ze nooit volwassen was geworden. De gemoedstoestand die het leven bij haar opriep was telkens hetzelfde. Altijd gevoelens van vernedering. Niet dat ze onplezierige herinneringen had aan haar jeugd, maar het was een vage, niet te duiden aversie tegen alles wat die herinneringen bij haar opwekten.

Die kant van haarzelf hield ze voor Kees verborgen. Ze had het idee dat het hem niet interesseerde hoe ze zich voelde. Zo was er een enorme kloof tussen hen beiden ontstaan en Susanne trok zich steeds meer terug in haar eigen wereldje.

Een wereld die haar betekenisloos voorkwam. Soms voelde ze zich een schim die boven alles zweefde, een geest die alles waarnam maar niet mee kon doen. Kees gaf haar bovendien de indruk dat ze alles fout deed, dat ze dingen verkeerd begreep. In zijn blik zag ze dat hij op haar neerkeek. Ze had hem nooit rechtstreeks gevraagd of het zo was. In gezelschap wist ze zich geen houding te geven, maar ze probeerde haar masker van de vriendelijke, spontane vrouw intact te houden.

En dan was er steeds de angst dat hij zich voor haar schaamde. Alles gebeurde op zijn voorwaarden, ze stemde in met alles wat hij voorstelde. Wat ze er werkelijk van vond, hield ze voor zich. Ze werd er zich steeds meer bewust van, waardoor ze zich niet meer natuurlijk gedroeg, nooit meer gewoon wat tegen hem kletste. De zinnen die ze uitsprak werden vooraf door haar gewikt en gewogen. Alles wat ze zei was berekend en zodoende nooit luchtig of ontspannen. Ze was altijd op haar hoede om geen blunders te begaan. Ook vroeg ze zich steeds af of hij ooit verliefd op haar was geweest. Zij wel op hem. O, zeker. Maar dat gevoel was weggeëbd, net als de bewondering die ze altijd voor hem had gehad. Ze raakten steeds verder vervreemd van elkaar.

Susanne had er een hekel aan als ze werd gadeslagen. Voor haar gevoel werd er altijd schamper naar haar gekeken. Of mensen grijnsden, omdat men haar vreemd vond. Wanneer ze voelde dat Kees haar keek, was ze achterdochtig. 'Wat kijk je naar me? Is er wat?' 'Nee, wat zou er moeten zijn? Ik kijk gewoon naar je. Mag dat niet?' 'Je kijkt niet naar me. Je observeert.' Kees lachte haar zorgen weg, maar scheen zich niet af te vragen waar die onderdrukte angst van haar vandaan kwam.

Een klein beetje geluk kon ze enkel voelen als ze alleen was. Dan was ze ontspannen omdat ze zich niet gecontroleerd voelde. Met hem samen speelde ze voortdurend een rol, ze praatte hem naar de mond en deed alsof ze het prima hadden samen. Zelden liet ze iets van haar onvrede blijken, die hield ze voor zich. Daardoor verloochende ze wie ze echt was en wat ze dacht, daardoor werd ze voor anderen ondoorgroendelijk. Omdat ze altijd een bepaalde afstand hield, wisten mensen niet goed raad met haar. Ze kreeg iets ontwijkends. Het kostte haar meer energie haar gevoelens te verbergen dan ze te tonen. Hoe anders was Kees, die bekend stond om zijn woordgrapjes, zijn woordspelingen, zijn boeiende betogen, zijn authenticiteit. Er hing altijd iets van blijheid en luchthartigheid om hem heen. Hij was geestelijk een rots, niets kon hem aan het wankelen brengen.

Het gevoel dat ze voortdurend tekortschoot, kwelde Susanne 's gedachten. Ze was ervan overtuigd dat hij haar saai vond, dat ze hem niet boeide, dat ze niet interessant was, geen goede gesprekspartner, en in bed niet spannend genoeg.

Die twijfel werd nog sterker nadat ze, een tijdje geleden terwijl ze op de bus op het Plein stond te wachten, een gesprek opving tussen twee mannen. Eigenlijk waren het nog jongens. Ze hadden het over de liefde, of wat daar voor door moest gaan.

‘Heb jij nog een scharrel tegenwoordig?’

‘Nee, niet echt. Hier in het dorp loopt niet veel rond hè. Alles wat een beetje mooi is, is al bezet.’

‘En,’ de naam die hij noemde werd gesmoord in een hinnikend gelach, ‘dan?’

‘Zou jij het daar op kunnen?’

‘Wat maakt het uit. Ik ben niet zo kieskeurig. Een vrouw is een vrouw. Toch? Als er maar een gat inzit. Je neemt gewoon wat voorhanden is op dat moment.’

‘Ja, daar heb je gelijk in.’

De bus kwam er aan en ze stapten in, zonder haar voor te laten gaan. Ze hadden haar waarschijnlijk niet eens opgemerkt.

Zou Kees ook zo denken? Dacht hij ook: ik neem maar wat voorhanden is, als hij haar zo nu en dan, en steeds minder vaak, in bed naar zich toe trok?

Ze begon steeds meer tegen hem te snauwen en zich te beklagen dat het huishouden geheel op haar neerkwam. Ze wilde dan dat hij gemeen tegen haar terugdeed, maar hij was altijd correct en leek alles onder controle te hebben.

Ook maakte ze hem voortdurend verwijten, en ook Kees berispte haar bij alles wat ze in zijn ogen verkeerd deed.

Laatst had ze een zak kersen die al lang niet meer eetbaar waren, gevonden in de kofferbak van zijn auto. ‘Waarom heb je ze er in laten liggen?’ vroeg ze hem verwijtend.

‘Niet expres natuurlijk, gewoon vergeten mee naar binnen te nemen. Kan gebeuren. Toch?’

‘Dat moest ik eens doen, dan kreeg ik de wind van voren. “Hoe kon je zo stom zijn?”’, imiteerde ze hem. ‘Ik zal het in het vervolg eens gaan opschrijven wat jij voor fouten maakt. Dan heb ik een weerwoord als je me weer eens iets voor de voeten gooit.’

Toen ze hem die avond voor het slapengaan verweet dat hij de wasmachine niet had aangezet, keek hij haar verbaasd aan.

‘Je zei toch dat je er nog wasgoed bij moest stoppen? Dat wilde je toch zelf doen?’

Toen ze geen antwoord gaf en nijdig voor zich uit bleef kijken, zei hij plagend: ‘Heb ik gelijk of heb ik geen gelijk?’

‘Ja, je hebt gelijk. Je hebt altijd gelijk. Daardoor geef je me het gevoel dat ik degene ben die alles fout doet en jij degene die nooit fouten maakt. Jij bent de verstandige hier in huis. Je hebt alles goed geregeld en alles onder controle. En ik ben degene die niet normaal is en steeds alles verpest.’ Ze voelde een drang om hem nog meer te verwijten, alsof ze alles kapot wilde maken.

‘Het is niet aardig van je, zoals jij de dingen zegt. En het klopt ook niet. Heb ik ooit gezegd dat je niet normaal bent? Dat je alles verpest? Het zit allemaal in jouw hoofd, je verbeeldt je dingen die er niet zijn. Je vult het zelf in.’

Susanne staarde strak voor zich uit. Ze sloeg het dekbed weg en stapte uit bed. Vanuit haar ooghoeken zag ze dat Kees zijn boek van het nachtkastje pakte en opensloeg.

Hij hoorde haar de trap aflopen en de deur van de woonkamer dichttrekken. Hij wilde haar nog naroeppen, maar deed het niet. Na een paar uur zag hij dat ze nog steeds niet in bed lag.

Hij ging naar beneden en ze lag op de bank met een deken over haar benen geslagen. Ze had de schemerlamp aan gedaan en ze keek niet op toen ze hem binnen hoorde komen. Hij ging op de leunstoel tegenover haar zitten.

‘Denk je dat het voor mij leuk is,’ zei ze zachtjes, meer in zichzelf dan tegen hem, ‘dat ik altijd hier thuis zit, het eentonige huishouden moet doen terwijl jij bezig bent met je interessante werk? Denk je dat het voor mij leuk is dat je werk altijd op de eerste plaats komt, dat je je er volledig door laat opslokken, dat je bijna nooit thuis bent? Het enige wat ik van je vraag, is af en toe een blijk van liefde, wat aandacht.’ Ze begon zachtjes te huilen. ‘En ook voel ik me constant door jou gecontroleerd. Alles wat ik doe, wordt geïnspecteerd.’

‘Geïnspecteerd? Meen je dat nou echt?’ Hij keek haar verbaasd aan. ‘Waarop en waarom zou ik je moeten controleren of inspecteren? Je bent zo vrij als een vogel. Je mag doen en laten wat je wilt. Moet je ooit rekenschap afleggen van waar je geweest bent of wat je doet als ik er niet ben?’

‘Ach, laat maar. Je snapt het gewoon niet. En je bent nog wel zo slim. Zo intelligent.’

‘Waarom moet je dat zo cynisch zeggen?’ onderbrak hij haar.

‘Omdat je alles en iedereen begrijpt. Alles snap je, iedereen begrijp je, behalve mij. Van mij begrijp je helemaal niets. Je kent me niet eens. Je weet niet wie of hoe ik ben.’

Susanne stond op, liep naar de deur en sloeg die met een klap achter zich dicht. Hij hoorde haar de trap op stampen.

Hoofdstuk 23

De volgende nacht kon ze weer niet slapen. Vroeger was ze na een paar bladzijden lezen, meteen vertrokken. Hoe druk ze ook was geweest, ook met het vooruitzicht op een hectische volgende dag, hoewel dat bijna nooit voorkwam, ze sliep altijd de hele nacht door. Maar vanavond, meteen nadat ze in bed was gestapt, haar hoofd op het kussen had gelegd en haar ogen had gesloten, voelde ze dat slapen die nacht niet zou lukken. Het weer een doorwaakte nacht worden. Klaarwakker lag ze naar de geluiden van de straat te luisteren, naar het aansnellen en wegsterven van het verkeer. Haar gedachten vlogen alle kanten op.

Ze knipte het bedlampje aan en probeerde te lezen, maar ze kon zich niet concentreren.

Ze dacht aan de periode dat ze elkaar pas kenden. Net getrouwd waren. Hoe ze altijd tegen elkaar aangekropen waren. Soms hunkerde ze naar die uitingen van genegenheid. Zoals hij bij het inslapen zijn linkerarm om haar buik had gelegd. Hoe veilig voelde ze zich toen.

Maar na verloop van tijd deed hij dat niet meer. Ze kusten elkaar ook niet meer voor het slapengaan. Hij had haar altijd verweten dat ze nooit het initiatief nam tot lichamenlijk contact. Dat het altijd van zijn kant moest komen. Ze durfde dat eenvoudigweg niet, zo bang was ze dat hij haar zou afwijzen. Ze genoot wel van de seks. Vooral in de beginperiode werd ze opgewonden van het feit dat hij naar haar verlangde. Dat zij degene was die hij begeerde. De gedachte dat zij hem genot schonk, was voor haar al voldoende. Als hij nu en dan geen erectie kreeg, bezorgde dat haar een beklemmende verontrusting, de angst dat het aan haar lag. Dat hij haar niet meer begerenswaardig vond. Zelf had ze altijd moeite gehad om tot een hoogtepunt te komen, hoe teder en geduldig hij ook was. 'Ik wil dat jij er ook van geniet,' zei hij dan.

Toch zou ze hem nooit afwijzen uit angst dat hij zijn heil elders zou zoeken. Of haar zou verlaten. Ze deed alles wat hij van haar wilde. Ook al was het soms gênant of pijnlijk. Op een dag had zij uit een catalogus een dildo besteld. Bloednerveus was ze geweest toen ze het pakketje ging ophalen bij het plaatselijke postagentschap. Ze had het ding goed opgeborgen in haar nachtkastje. Daar keek Kees nooit in, dat wist ze. Als ze er zeker van was dat Kees haar niet zou kunnen betrappen, stak ze in de slaapkamer kaarsen aan, en ze besepte dan dat ze niemand nodig had om het fijn te hebben.

Dat waren haar geheime momenten.

Ze trok de gordijnen open en bleef doodstil naar het licht van de volle maan liggen kijken. Ze zag op de wekker dat het pas vijf uur was. Nog steeds nacht dus. Zou ze al opstaan? Maar wat

moest ze doen op dit tijdstip in het koude, donkere huis? Ze glipte haar bed uit, liep naar beneden, de keuken in, en zette een glas melk in de magnetron, als laatste hoop dat het haar zou helpen om nog wat te kunnen slapen.

Het leverde haar een onrustige slaap op vol met verwarrende dromen.

Hoofdstuk 24

Susanne had het lang tegengehouden, maar uiteindelijk hadden ze het besluit genomen dat ze het huis een opknapbeurt zouden laten geven. Dingen moesten gerepareerd en gerestaureerd worden. Ze woonden er nu vijf jaar en er was achterstallig onderhoud. Vooral omdat ze bepaalde zaken hadden laten liggen toen ze er introkken. Zo moest er hoognodig geschilderd worden. Zowel binnen als buiten. Het zou een vermogen gaan kosten. Kees zei dat een huis nu eenmaal goed onderhouden moest worden. De meeste schrik had Susanne voor de werkmannen die wekenlang in- en uit zouden lopen. Maar het viel haar mee en eigenlijk genoot ze wel van hun vrolijke verhalen. Als ze de muziek te hard hadden staan, vroeg ze hen of het wat zachter kon. Ze zongen luid mee met muziek die zij niet kende. Het gaf een sfeer in huis die ze niet gewend was. Ze waren dankbaar voor haar kopjes koffie en blij met de blikjes bier die ze voor hen in huis had gehaald.

Deze dag waren ze er voor het laatst. Het witte busje was die ochtend de laatste keer voor hun woning gestopt.. De mannen stapten, nadat ze hun spullen ingeladen hadden, er een voor een in. Het busje met de werklui was vertrokken. Ze had van ieder van hen afscheid genomen en hen bedankt voor het klaren van de omvangrijke klus. Susanne schoof het gordijn opzij en keek door het raam naar buiten. De majestueuze bomen omlijstten de lommerrijke straat. De bladeren aan de bomen bewogen niet. Het was bladstil. De straat was leeg en de avond zou weldra vallen.

Ze waren weg en ze miste ze nu al. Van nu af aan zou ze hier in dit grote huis op zichzelf zijn aangewezen. Ook haar leven was bladstil.

Ze deed alsof ze sliep toen Kees de slaapkamer binnenkwam. Althans ze deed alsof ze sliep. Hij knipte het bedlampje aan en ze hoorde het geritsel van de krant. Hij leek onvermoeibaar. Ze wist zeker dat hij nog uren de ongelezen NRC's zou doornemen. In zijn koffer hadden meer kranten en boeken gezeten dan kleding. Soms zeiden ze elkaar welterusten. Meestal niet. Ze lag altijd veel vroeger in bed dan hij en vaak hoorde ze het niet meer als hij naast haar kwam liggen. De huwelijksdaad was meer een routineklus geworden zonder veel intimiteit. Steeds vaker vroeg ze zich af of ze nog wel van hem hield. Haar gevoelens voor hem waren niet meer zoals in de beginjaren. Ze had hem bewonderd, verafgood bijna. Naar hem gehunkerd als hij er niet was. En steeds vaker merkte ze dat ze onverschilliger was geworden. Ze miste hem niet meer als hij weg was en was ook niet blij als hij weer naar huis kwam. In het begin had ze er plezier in gehad om hem na zijn zakenreis te verwennen als hij

terugkwam. Ze maakte het extra gezellig in huis met verse bloemen en kaarsen, had zijn post gesorteerd, bewaarde krantenartikelen waarvan ze vermoedde dat hij ze interessant zou vinden, haalde zijn lievelingshapjes in huis en kocht zijn favoriete rode wijn bij de slijterij waar ze een heel eind voor moest fietsen. Ze kleepte zich mooi aan, maakte zich op en deed een geurtje op. Haar hart ging harder kloppen als ze de sleutel in het slot hoorde. Ook, dat kon ze niet ontkennen, uit angst voor zijn reactie. Er waren dagen bij dat ze zijn irritaties duidelijk voelde. Dan trok hij zijn mond samen van misprijzen. Uit minachting om de manier waarop ze liep, om wat ze deed, wat ze zei of juist niet zei. Ze zag het aan hem als ze onhandig met een dienblad vol glazen de kamer binnenkwam, altijd bevreesd dat ze het zou laten vallen. Als hij zuchtte, ging ze ervan uit dat ze iets niet goed deed in zijn ogen. Maar ze vroeg hem nooit of en waaraan hij zich ergerde.

Nu maakte het haar niet meer zoveel uit of hij er wel of niet was. Ze had zelfs liever dat hij niet bij haar was. Dan was de pijn die zijn koele en onachtzame houding veroorzaakte tenminste minder voelbaar. Als hij tegen haar sprak - meestal was het een betoog, want hij had overal een expliciete mening over- kwam het haar voor alsof hij niet tegen háár praatte, maar tegen een willekeurige toehoorder. Haar oordeel wist hij onmiddellijk te weerleggen, met alle mogelijke argumenten waar zij niet tegenop kon.

Toch waren er soms nog wel momenten dat ze er hevig naar verlangde dat hij haar weer eens naar zich toe zou trekken, nog eens lieve woordjes in haar oor zou fluisteren. Daar kon ze verdrietig van worden, van het besef dat dit voorbij was en nooit meer terug zou komen.

Hoofdstuk 25

In de keuken smeerde ze twee sneetjes brood en belegde ze met kaas. De koffie liep al door, ze genoot van de geur. Door het keukenraam zag ze de roodborstjes en koolmezen water drinken uit de waterbak. De bomen in de tuin toonden al een waas van groen en ze zag hier en daar een narcis uit de donkere grond tevoorschijn komen. Toen ze buiten kwam om het tafelkleed uit te kloppen, vlogen de vogels weg. In de heg bleven ze wachten totdat ze weer naar binnen ging. Het was niet zo'n somber weer als de dagen ervoor.

Ze verheugde zich op de zomer. Dan liep ze met ochtendkrant en thee de tuin in en ging op het groene bankje zitten tegen de muur van de garage. Daar stond 's morgens vroeg de zon al. Ze bladerde door de krant of zat stil voor zich uit te kijken naar de vogels in de tuin. Soms hupte er een roodborstje langs, dat haar met donkere kraalooigjes nieuwsgierig aankeek. Er vloog een groep kraaien hoog door de lucht. Een hekel had ze aan de eksters. En die zaten er veel in hun tuin. Zodra ze buiten kwam, begonnen ze te krijsen. Alsof ze tegen háár tekeergingen 'Ga toch weg, naar mens,' hoorde ze hen tieren. Ze hebben vast een hekel aan me, dacht ze dan steeds weer.

Ze trok de gordijnen open. Het zonlicht bescheen het glas van de kast in de voorkamer. Het tikken van de klok vulde de ruimte. Op de radio klonken de melodieuze klanken van het vijfde pianoconcert van Beethoven die de kamer met sentiment vulden.

Ze ging op haar vaste plek zitten, met uitzicht op de tuin door het zijraam. Op haar schoot een kop koffie en de ochtendkrant. Dit was haar favoriete deel van de dag. De ochtend, ze hield van de ochtenden en van de avonden. Voor haar bestonden de middagen uit wachten totdat het avond was. Soms vroeg ze zich af of ze een kat of hond moest nemen, zodat ze niet langer alleen zou zijn.

Een hond die dankbaar zou zijn en blij als ze thuiskwam.

Een waakse hond, zodat ze 's nachts niet meer bang hoefde te zijn. Haar hele leven was ze al bang geweest voor het donker en voor de stilte van de nacht. Ze had steeds meer moeite met inslapen, voortdurend meende ze iets te horen. Een bons waarvan ze schrok. Alsof er beneden iemand rondliep, gestommel, ze wist het bijna zeker. Dan ging ze controleren of alle deuren goed op slot waren. Vooral de deur naar het achterhuis, waar het 's avonds en 's nachts onheilspellend donker was.

Het oude huis kraakte en ze raakte er nooit aan gewend. Vooral als het stormde leek het huis te kermen en te piepen, en schrok ze steeds wakker van het beuken van de wind tegen de

ramen. Vanuit haar lichte slaap werd ze onophoudelijk wakker van het onheilspellende geknars van de luiken. Het slaapkamerraam lag boven het grindpad; als ze dacht dat er iemand langs hun huis liep, bleef ze doodstil en met ingehouden adem liggen en luisterde gespannen. Soms, als ze echt geloofde dat ze iets hoorde, kon ze de neiging niet weerstaan om door het slaapkamerraam naar buiten te kijken. Ook al zag ze niemand, het duurde dan nog uren voordat haar angst gezakt was.

Hoofdstuk 26

Na een lange afwezigheid was Kees die avond weer thuisgekomen. Ze lag op hem te wachten. Ze hoorde de geluiden uit de badkamer: het ruisen van het douchewater, het gorgelen na het tandenpoetsen. Eindelijk kwam hij de slaapkamer binnen en deed het licht uit. Hij zag niet dat ze haar mooiste lingersetje droeg. Hij merkte haar niet eens op toen hij in bed kroop. Hij had haar gezegd dat hij voorlopig niet meer op reis zou gaan. De komende tijd zou hij op kantoor werken.

Al een tijd vond ze de spanning in huis niet meer te harden. Ze merkte dat ze het moeilijk vond als hij wat langer dan gewoonlijk thuis bleef. Hij leek totaal niet op te merken dat ze gespannen was.

Op een avond zat ze televisie te kijken toen hij van boven kwam en bij haar kwam zitten. Haar mond voelde droog aan en ze moest een paar keer slikken voordat ze iets kon zeggen.

‘Kees.’

‘Eh... ja?’

‘Ik moet je wat vragen.’

‘Vragen kan altijd,’ antwoordde hij laconiek, met een glimlach om de lippen.

‘Hou je eigenlijk nog van mij?’

Het was even stil. Hij keek haar met een verbaasde blik in de ogen aan.

‘Ik heb niet het idee dat er iets veranderd is. Hoe kom je er zo bij om me dat te vragen?’

Ze haalde nauwelijks merkbaar haar schouders op.

Zijn toon veranderde. Ze merkte dat hij geen zin had om over dit onderwerp te praten. Maar ze gaf niet op.

‘Wat hebben we eigenlijk met elkaar? Behalve dat we zo nu en dan ergens heen gaan, delen we niet veel. Wat weet je van mij? Van mijn gedachten en gevoelens? Raken we elkaar nog weleens aan? Zeggen we weleens iets liefs of aardigs tegen elkaar?’

Hij knipperde met zijn ogen, haakten zijn vingers in elkaar en maakte een knakgeluid. Dat deed hij altijd als hij nerveus was. Ze kende hem zo goed. Hij keek haar ietwat onzeker aan. Zij kraste de lak van haar nagels. Zij wilde een antwoord. Normaal gesproken zat hij nooit om woorden verlegen. Hij begon, licht haperend, een lang betoog. Dat ze het toch goed hadden. Niets om over te klagen. Dat ze konden doen wat ze wilden. Dat zij niet beseftte wat echte vrijheid betekende. Hij zei erbij dat dat nu juist de reden was dat hij geen kinderen wilde. Dat

ze dat niet van hem kon verlangen. Nu niet en later ook niet. Als zij moeite had met dat besluit, dan moest ze daar haar conclusies maar uit trekken. Dan moest ze gaan.

‘Waarom begin je nu over kinderen? Dat vroeg ik je toch niet!’

‘Dat is volgens mij het onderliggende probleem bij jou, al geef je dat niet toe. Maar mocht je besluiten bij me weg te gaan, weet dan wel wat je doet. Een man die gisteren bij mij op de zaak was, vertelde me een triest verhaal. Hij had een leuk leven, een fijn huis, een lieve vrouw, twee gezonde kinderen, een goede baan. Via de yogaclub, waar zijn vrouw enkele weken bij aangesloten was, ontmoette ze een clubgenote die spirituele interesses had. Zijn vrouw liet zich beïnvloeden. Ze wilde “dichter bij zichzelf komen”, zei ze tegen hem. Iedere ochtend kwam ze om half zes uit bed op om te mediteren. Vanaf dat moment stond alles in het teken van het mediteren. Hij had er niets mee. Enfin, ze groeiden uit elkaar en op een dag vertelde zijn vrouw dat ze van hem wilde scheiden. De kinderen waren ontroostbaar. Hij helemaal van slag. Eind van het liedje: hij zit nu in een stacaravan op een troosteloze camping, zijn vrouw in een smerig flatje. De kinderen ziet hij niet meer omdat hij een relatie gehad zou hebben met een andere vrouw vlak na de scheiding. Financieel zitten ze aan de grond omdat het huis op stel en sprong verkocht moest worden met een flinke restschuld. Een en al ellende dus. Dan vraag ik me af: is dit het allemaal waard? Wat heeft die vrouw nu uiteindelijk bereikt met haar vertrek? Een en al ellende, niet in de minste plaats voor haarzelf. Mensen kunnen het zichzelf zo moeilijk maken.’

‘Dit is niet wat ik wil horen. En de manier waarop je dit allemaal vertelt doet me denken aan een college of een toespraak die je houdt voor een groep mensen. Maar ik weet genoeg.’ Ze wist de waarheid al had hij die niet verteld. Het was de manier waarop hij tegen haar praatte. Hij had haar geen enkel moment aangekeken. Hij hield niet meer van haar. Dat wist ze nu zeker. Ze snakke er naar om weer alleen te zijn. Ondanks zijn belofte voorlopig op kantoor en thuis te werken, ging hij de week erop weg.

Kees verbleef weer voor langere tijd in het buitenland. Eenmaal alleen nam ze het besluit.

Hoofdstuk 27

In de lente en in de herfst kwam de tuinman de tuin ompitten en zaaide de bedden in. Omdat Kees geen tijd had om het werk goed bij te houden en Susanne er geen zin in had, overwoekerde onkruid de bloemen en planten. Als Kees er niet was, dan hing het tuingereedschap weken onaangeroerd in de garage.

Het was al twee weken onwaarschijnlijk heet voor de tijd van het jaar. Drukkend, broeierig voor half september. Afgelopen nacht was het de warmste nacht ooit: bijna 22 graden. Susanne hield van de herfst. Al scheen de zon nog warm, het was rustiger, stiller. Zonder de kille wind van het voorjaar waar zij onrustig van werd. In de tuin rook ze de mossige, schimmelige aarde. In de ochtenden was het gras nog nat waar ze met blote voeten inliep om de gevallen noten te rapen. Het zonlicht scheen door de bladeren van de grote notenbomen. Bij elke lichte windvlaag regende het kleine gele acaciablaadjes. Het grasveld lag ermee bezaaid. De dag ervoor was ze druk bezig geweest met het schoonvegen van de paden. Maar er was geen beginnen aan. Het begon al te schemeren. Ze moest de bramen nog plukken. Zwaar van rijpheid hingen ze aan de takken. De stekels van de woekerende bramen krasten over haar handen en bleven aan haar trui haken. Ze foeterde op de omvangrijke tuin die heel wat werk met zich meebracht. Om haar heen ploften zo nu en dan kastanjabolsters op de grond. Het maakte een dof geluid. Volgens Kees waren ze alleen te gebruiken wanneer de bolsters open waren gebarsten zodat je de glanzende bruine noot er zo uit kon pakken. Mandenvol stonden te drogen in de zon.

Ook de appels waren rijp nu. Meestal vielen ze er, voordat ze de krans kreeg te plukken, flink aangevreten door de vogels, al af en lagen dan te rotten tussen de planten in de bloementuin.

Susanne had het huis schoongemaakt. Dat deed ze altijd als Kees thuiskwam. Een door haarzelf opgelegde plicht. Ook verschoonde ze het bed. Ze wist zeker dat hij er niets van zou zeggen wanneer ze het niet zou doen. Hij zou het waarschijnlijk niet eens zien. Ze voelde zich zenuwachtig. Ze wist niet waarom. Rond twaalf uur 's middags zou hij thuis zijn, zei hij toen hij de avond daarvoor laat belde. Ze liep onrustig heen en weer, keek steeds door het raam of ze zijn auto aan zag komen. Er was nog wel tijd om de gewassen lakens buiten aan de waslijn te hangen. Dan konden ze drogen om dan weer het bed te kunnen dekken. Het scheelde weer een strijkbeurt. Steeds als ze door de tuin liep, streek het koele natte wasgoed langs haar wangen.

Onverwacht zwaaide de poort open en stond hij voor haar. Ze schrok toen ze hem zag staan. ‘Je hoeft niet te schrikken. Ik ben het maar!’, zei hij lachend terwijl hij naar haar toe kwam.

‘Ik had je nog niet verwacht’. Ze omhelsden elkaar vluchtig. Hij zag aan haar gezicht dat ze gespannen was. ‘Gaat het goed?’ vroeg hij haar onderzoekend aankijkend. ‘Ja, lekker weer hè.’

Hij liep een rondje door de tuin. Dat deed hij altijd als hij een tijdje weg was geweest. Susanne liep achter hem aan. In een impuls wilde ze zijn arm pakken maar deed het toch maar niet. Ze zei ook niet dat ze hem gemist had. Hij ook niet tegen haar. ‘Wil je iets drinken?’ ‘Is er nog koffie? Anders is thee ook goed.’ Ze knikte en liep naar binnen.

‘Is het goed gegaan in Amerika?’ vroeg ze hem toen ze met wankelende stappen terugkwam met een mok koffie in haar hand, inwendig de stenen trapjes rondom het huis vervloekend. Ze hoorde hoe anders haar stem klonk als ze met hem praatte, alsof de zinnen die ze uitsprak verbogen werden. Ook had haar stem een vreemd rasperig geluid, ze had al een tijd niet gesproken en ze schraapte haar keel.

‘Kijk,’ zei ze toen ze hem de koffie aanreikte, ‘mijn vingers zijn helemaal vies en zwart van het notenpellen. Ik krijg ze niet meer schoon.’. ‘Daar moet je ook even mee wachten, zeg ik je toch altijd. Als ze goed zijn, vallen ze los uit de boom. Eerst de noot en dan het jasje. De eerste zijn nog niet goed. The best are yet to come.’

Ze moest wennen dat hij er weer was. Het grote huis leek kleiner, zo vulde hij de ruimte. Het voelde of er niet genoeg ademruimte voor haar was. Normaal zette ze om acht uur de televisie aan om naar het journaal te kijken. Nu zaten ze nog buiten. Ze hadden laat gegeten. Het zou nog een paar dagen duren voordat ze weer aan de situatie gewend was.

Hoofdstuk 28

Hij kwam laat thuis die avond. In het huis was het al donker, op wat schemerlampen na die waren aangesloten op de timer. Hij gooide zijn tas onder de kapstok en twijfelde even of hij nog wat zou drinken voor het slapengaan. Maar hij was moe en liep zachtjes de trap op. In de slaapkamer knipte hij het bedlampje aan en zag dat Susanne sliep. Ze snurkte zachtjes en iets in haar houding of aan haar gezicht viel hem op. Een paar seconden twijfelde hij of hij haar wakker zou maken. Hij bleef nog even naar haar staan kijken.

‘Susanne, word eens wakker.’ Hij moest de zin een paar keer herhalen. Toen ze eindelijk wakker werd, leek ze verward en versuft. Haar gezicht was nat van het zweet en haar stem klonk slepend.

‘Wat is er aan de hand?’

Ze knipperde met haar ogen. Kees zag dat haar gezicht een vreemde kleur had. Ze frazelde dat ze misselijk was.

Kees wist niet wat er gebeurd was, maar het moest iets akeligs zijn en hij voelde dat hij snel moest handelen. Hij tilde haar uit bed, de trap af, en legde haar op de achterbank van zijn auto. Achteraf beseftte hij dat hij nog nooit zo hard gereden had.

Hij parkeerde zijn auto vlak voor de ingang van het ziekenhuis, op een plaats waarvan hij wist dat hij er niet mocht staan. De portier belde de Spoedeisende Hulp, en toen ze daar aankwamen had een verpleegkundige de deur al opengedaan om hen binnen te laten.

Susanne werd meegenomen naar de behandelkamer. Kees moest in de wachtkamer blijven wachten. Hij zat daar een tijdje totdat ze hem kwamen roepen. Susanne zat ineengezakt in een rolstoel met een droevige uitdrukking op haar gezicht.

‘U mag haar weer mee naar huis nemen. Ze heeft ons beloofd het nooit meer te doen,’ zei de arts. ‘Ik wil u dadelijk nog even spreken, mijnheer.’

De arts trok de deur dicht en wenkte hem.

‘Ze heeft een overdosis medicijnen genomen. Ze had van haar huisarts slaapmiddelen gekregen. Wist u dat ze slecht sliep?’

‘Nee, eigenlijk niet. Ik dacht dat het slapen weer wat beter ging. Maar ik moet toegeven dat ik niet wist dat ze daarvoor pillen nam,’ bekende hij.

‘Is ze vaker suïcidaal geweest?’

‘Niet dat ik weet,’ antwoordde hij geschokt.

‘U weet niet veel van haar,’ het klonk licht beschuldigend.

‘Heeft ze gezegd dat ze dood wilde?’

‘Niet direct. Maar ze zei wel dat het haar spijt wat ze gedaan heeft.’

Kees kon even niets uitbrengen.

‘Maakte ze op u een depressieve indruk?’ vroeg de arts weer.

‘Niet echt. Niet dat ze lusteloos was of extreem somber. Ze is wel wat neerslachtig, maar dat is ze altijd geweest. Wat in zichzelf gekeerd ook.’

‘Ik moet u toch aanraden om een beetje meer op haar te letten,’ zei de arts toen hij hem uitliet.

‘Sorry,’ zei Susanne zachtjes toen hij haar weer in de auto tilde.

‘Zul je me beloven dat nooit meer te doen?’ Het klonk streng.

‘Nee,’ piepte ze, nauwelijks verstaanbaar.

‘Wat nee?’

‘Ik zal het nooit meer doen.’

‘Beloof je me dat!’

‘Ja.’

‘Je moet dankbaar zijn en er waardering voor hebben dat je gezond bent. Dat je organen goed functioneren. Het lichaam is een ingenieus ontwerp, alles in je lijf staat met elkaar in verbinding. En jij gaat dat moedwillig vernielen? Ik vind dat je het aan jezelf verplicht bent om goed voor jezelf te zorgen, zodat je niet ziek wordt.’

Ze durfde hem niet te vertellen dat ze wel eens hoopte dat ze ziek zou worden. Zodat ze er zelf niet schuldig aan zou zijn maar dat het lot het voor haar zou bepalen.

Stil reden ze naar huis. Thuis aangekomen moest hij haar ondersteunen om de trap op te komen. Wankelend stapte ze haar bed in, om tot de volgende middag in een diepe slaap te blijven.

Hoofdstuk 29

Nog één keer zouden ze naar Val Sinestra gaan. Het was 1990. De laatste keer, had Kees er wel bij gezegd.

Ondanks de zware bewolking voelde Susanne dat ze de stress achter zich kon laten. Het eindeloze pad in het rotsachtige gebergte, de leegte, de stilte: daar vond ze haar rust. Zoals jaren geleden ervoer ze het gevoel van volmaaktheid en vrijheid in het groene landschap van Graubünden. De natuur, de rust, de mensen in het hotel, de diepgaande gesprekken met sommigen. Dat alles gaf haar positieve energie en innerlijk welbehagen.

Toch bleef er iets knagen. Ze had gehoopt haar relatie met Kees hier in de bergen te kunnen herstellen. Voordat ze vertrokken, had haar gevoel gezegd dat hun huwelijk nog kansen had. Dat ze samen verder moesten. Maar haar verstand zei dat het over was. Over en uit. Ze had flauwe hoop dat er na wat goede gesprekken tijdens de wandelingen in de bergen met hem een opening zou komen, dat de deur naar harmonie nog op een kiertje stond.

Tijdens een van de wandelingen vroeg ze zich af of het niet beter was om voor zichzelf te kiezen, zich niet langer meer te laten vernederen en dóór te gaan met haar leven.

De lucht werd steeds donkerder, een flinke regenbui liet niet lang meer op zich wachten. Die dag zou ze in het hotel blijven, had ze zich voorgenomen.

De wolken trokken op, en vanachter de bergen leek de zon ze weg te duwen. Ze zat te lezen in de salon, in een hoekje bij het raam.

Kees kwam naar haar toe en vroeg of ze mee ging om een wandeling te maken.

‘Het stel dat achterin in de eetzaal zit, Herman en Roos, vroeg of we met hen meegaan.’

‘Waar gaan we heen dan? Ik zit hier net zo lekker.’

‘Het is prachtig weer. Dan blijf je toch niet binnen zitten! Kom!’, sommeerde hij haar.

Zuchtend stak ze de bladwijzer in haar boek.

Het idee om met twee anderen te gaan sprak haar wel aan. Liever dan met Kees alleen. Ze waren zo uit elkaar gegroeid dat een fatsoenlijk gesprek niet meer mogelijk leek. Ze waren vreemden voor elkaar geworden. Vaak wist ze niet eens wat ze tegen hem moest zeggen. Hij praatte wel tegen haar, maar niet tégen haar. Ze zou willen dat ze in zijn hoofd kon kijken. Hoe dacht hij over hun relatie? Wat voelde hij nog voor haar?

Kees was hier in hotel Val Sinestra even populair bij de gasten als hij altijd en overal was. Hij gedroeg zich hoffelijk en voorkomend, vooral tegen de oudere gasten. Hij was behulpzaam en

had voor iedereen een vriendelijk woord. Ze was weleens jaloers op het gemak waarmee hij zich op sociaal gebied bewoog. Zelf was ze eerder terughoudend en afwachtend.

Ook tijdens de wandeling hoorde ze steeds Kees' luide stem. Dan weer vertellend, dan weer vragend.

De twee mannen liepen voorop. Ze hadden het over de markteconomie, de overwinning van het economisch liberalisme. Allebei waren ze van mening dat de centraal geleide economie helemaal zou gaan verdwijnen.

Gelukkig had ze met Roos ook aardige gesprekken. Tijdens de steile klim naar boven liepen ze achter elkaar. Susanne moest haar uiterste best doen om haar voeten zó neer te zetten dat ze niet weggleed. Het smalle bospad was glibberig en was bedekt met wortelknoesten die verraderlijk glad waren. Naast haar gaapte de afgrond. De anderen schenen er geen last van te hebben. Haar hart bonkte in haar keel. Het zweet prikte in haar nek en ze had het bloedheet met haar warme jas aan. Ze voelde het shirt aan haar rug plakken.

Hijgend kwam ze boven, waar de anderen op haar stonden te wachten. Ze trok haar jas uit en haalde een boterham uit haar rugtas. Ze was trillerig geworden van de inspanning en voelde dat haar bloedsuikerspiegel daalde.

Ze kwamen bij een lastige bocht steil naar onderen. Het lukte haar niet om naar beneden te komen. Ze schoof steeds weg.

'Kees kun je me niet even helpen? Geef me je hand zodat ik niet wegglij. Is het nou echt zoveel gevraagd me even te helpen?' Ze klonk nors en zag dat de anderen hun lach inhielden. Toen Kees begon te gieren, deden Herman en Roos mee. Ze vonden de situatie schijnbaar erg komisch.

'Wat valt er te lachen?'

'O Suus, hoe je naar beneden komt, met die stok, helemaal krom. Je lijkt wel een vrouwtje van negentig.'

Toen er na een tijdje weer een afdaling kwam, was ze verbaasd dat de anderen zo makkelijk en rustig naar beneden liepen. Waar kwam bij haar die angst toch vandaan? Het gevoel geen grip meer op de situatie te hebben en weg te glijden, dat boezemde haar angst in. Ze ging zitten en liet zich zo omlaag glijden.

'Dat moet je nooit doen,' sprak Herman haar streng toe. 'Je moet nooit gaan zitten, dat is juist gevaarlijk. Je hebt benen om te lopen. Goed kijken hoe je je voeten neerzet. En rechtop lopen! Jij helt naar voren.' Gezeglijk onderging ze zijn aansporingen. Hoewel hij het waarschijnlijk goed bedoelde, ergerde ze zich eraan. Ze probeerde haar gevoelens om te zetten in onverschilligheid. Die truc haalde ze wel vaker uit. Dan deed ze alsof ze er niet bij was, alsof

ze hier niet liep, op dit slingerende bergpad. Alsof ze naar zichzelf keek maar geen deel uitmaakte van het gezelschap. Ze bleef achter om uit hun zicht te verdwijnen, zodat ze zich kon afzonderen van de rest. Ze voelde zich overbodig. Hadden ze dit pad vaker gelopen? Het schitterende berglandschap kwam haar nu vijandig voor. Lijdzaam volgde ze de anderen omdat ze geen andere keuze had.

Een eindje verderop stonden ze haar op te wachten.

Zwijgend liepen ze door naar de hangbrug waaronder de rivier aanzwol, een proces dat eeuwig leek door te gaan. De brug wiebelde terwijl ze er overheen liepen om uit te komen op een verharde weg. Susanne was blij weer vaste grond onder de voeten te voelen. De weg liep na een krappe bocht omhoog langs een steile bergkloof met donkere sparren. Ze hielden zover voorover alsof ze elk moment zouden kunnen vallen. Na een paar kronkels doemde boven hen het witte gebouw op.

Eindelijk waren ze bij Hof Zuort, het restaurant. Het terras met de gele parasols zag er aantrekkelijk uit. Ze wist dat Kees een hekel had aan terrassen. Hij lunchte liever in de vrije natuur. Ze hadden lunchpakketjes meegenomen vanuit het hotel. Kees stelde voor om door te lopen.

‘Gelukkig,’ hervatte ze het gesprek met Roos weer. ‘ik ben altijd blij als ik weer iets van de bewoonde wereld zie. Weet je wat ik me weleens afvraag?’

Roos keek haar even zijdelings aan.

‘Stel dat je verdwaalt in de bergen. De duisternis schijnt je hier te overvallen. Het wordt niet zo geleidelijk donker als in Nederland. Je ziet ineens geen hand voor ogen. Wat moet je dan doen? Ergens zomaar aan de kant gaan liggen en proberen te slapen?’

‘Je in ieder geval beschutten,’ zei Roos pragmatisch.

‘Beschutten waartegen? Tegen wilde dieren?’

‘Nee, tegen de kou. Je jas over je heen leggen. Jij bent zo bang voor alles. Hoe komt dat?’

Ze haalde haar schouders op en hield haar mond. Roos bleek voor haar geen juiste gesprekspartner. Susanne vond haar te zakelijk. Hard en ongevoelig.

Ze wandelden terug en besloten een pad eerder dan stond aangegeven te nemen. Het was moeilijk begaanbaar. Susanne vestigde haar aandacht op het ruisen van de onstuimige Brancla. Bij iedere bocht hoorde ze het geluid toenemen en ze wist dat ze snel het hotel zouden zien opdoemen. Het begon steeds meer te schemeren. Eindelijk kwamen ze aan bij de wild bruisende beek, maar ze konden de brug niet vinden. Roos en Henk snelden behendig

over de stenen naar de overkant. Susanne vroeg Kees zijn hand naar haar uit te steken. Hij zei iets tegen haar, maar ze kon het niet verstaan door de aanzwellende stroom, die haar bijna omver trok.

Aan het einde, net voordat ze het pad naar boven zouden nemen, hielden ze stil bij de betonnen waterbron. Roos liet wat ijzerkleurig water in haar hand lopen. 'Het schijnt geneeskrachtig te zijn,' zei ze waarna ze kleine slokjes nam.

'Ja,' zei Kees. 'Hier hebben wonderbaarlijke genezingen plaatsgevonden. Tot ver buiten de grenzen stond dit bronwater erom bekend. Dit zijn de heilzame bronnen van Val Sinestra. Het water bevat arsenicum. Dat schijnt ook geslachtsziektes te genezen.'

'O, daarom kwam prins Hendrik hierheen. Niet om te wandelen, maar om van zijn geslachtsziekte af te komen. Wat een reputatie heeft ons koningshuis toch!'

'De toeristen zullen niet alleen voor het bronwater zijn gekomen. Ook voor het ongerepte berggebied en de stilte', zei Roos. 'Dat vind ik hier zo weldadig. Die rust! Hoeveel mensen zijn we nu vandaag tegengekomen? Die zijn op één hand te tellen. Het ontbreken van verkeer. Zelfs vliegverkeer. Ik heb hier niet één vliegtuig over horen komen. Normaal ben ik vrij gejaagd. Terwijl ik hier heel senang ben.'

'Wat mij zo fascineert,' zei Kees, 'is dat hier de tijd heeft stilgestaan. Ik ben hier nu voor de vijfde of zesde keer, en vanaf mijn jonge jaren, is alles hetzelfde gebleven. Het landschap, de wegen, het hotel. Er is niets veranderd. Meestal levert een terugkeer naar de vakantiebestemming van je jeugd een teleurstelling op. Een *Paradise lost*. Maar hier niet. Geweldig is dat.'

Terug in het hotel verlangde ze plotseling heel sterk naar huis. Ze probeerde het niet te laten merken aan Kees. Ze vond het van zichzelf ook kinderachtig. Heimwee, dat hebben kinderen. Het kwam haar voor of haar veilige thuis, waar ze zich in haar eigen wereld kon terugtrekken, niet meer bestond. Daarom ging ze liever niet op reis. Ze was zich gaan hechten aan het huis. Het was bij haar gaan horen. In die voor haar vertrouwde omgeving kon ze zichzelf zijn. Als ze alleen was, tenminste. Met Kees erbij had ze het gevoel dat ze een rol moest spelen. Een rol die niet bij haar paste. Ze was zo bang geweest hem te verliezen dat ze zich voordeed als een lieve, zorgzame, enthousiaste vrouw. Zo voerde ze braaf een toneelstukje op gedurende hare hele huwelijk. Maar het putte haar uit, waardoor ze steeds meer de behoefte kreeg om alleen te zijn. Ook nu met al die mensen om zich heen, was ze al dagen niet meer zichzelf geweest. Ze begreep die gedachten niet; ze had hier zo lang naar uitgekeken. Nog een keer met Kees naar Val Sinestra! Ze wilde het voor hem niet bederven. Het had heel wat voeten in

de aarde gehad voordat ze hem zover had gekregen mee te gaan. Hij had steeds geen tijd gehad, telkens was er weer iets tussen gekomen waardoor ze de reis niet konden plannen. Als een mokkend kind met haar bergschoenen nog aan, liet ze zich achterover op bed vallen. Toen Kees de kamer binnenkwam, sloot ze snel haar ogen. Ze was onbereikbaar voor hem. Ze verafschuwde zichzelf omdat ze haar zwakheid aan hem had getoond en ze verafschuwde het dat hij getuige was geweest van haar tekortkoming.

‘Zou je je niet uitkleden voordat je gaat slapen?’

Zuchtend trok ze haar schoenen en broek uit en ging weer in bed liggen. Kees deed het licht aan zijn kant uit.

‘Wil je nog lezen?’ vroeg hij.

‘Nee, ik ben te moe.’

Hoofdstuk 30

De volgende morgen na het ontbijt besloten de anderen weer samen een bergwandeling te gaan maken. Nu naar bergpas de Arina. De tocht zou zeker zes uur in beslag nemen. Susanne zag er tegenop en overwoog om in het hotel te blijven. Dat zou inhouden dat ze helemaal alleen zou zijn, alle gasten waren overdag weg.

‘Zijn de paden een beetje begaanbaar?’ vroeg ze.

‘Natuurlijk,’ antwoordde Herman. ‘Zoveel mensen hebben dezelfde route al gelopen. En wij zijn toch bij je. Als je het lastig vindt, helpen we je een handje.’

‘En je neemt een wandelstok mee om je af te zetten,’ opperde Kees.

Kees was doorgelopen met Herman en Roos. Er was vanaf de dag van aankomst een klik tussen hen. Ze waren druk in gesprek. Susanne hoorde hen van een afstand luid praten, zo nu en dan klonk er een lach. Ze keken niet om. De afstand werd steeds groter. De eenzaamheid overviel haar.

De regen ging over in stortbuien en harde windstoten. Het steile pad werd glibberig en steeds moeilijker begaanbaar, en langzaamaan kreeg het bergpad de vorm van een rivier. Ook brak er onweer los en de lucht werd beangstigend donker, met een steeds stormachtiger wind. Ze moest moeite doen om zich staande te houden. Het begon te hagelen, de hagelstenen sloegen hard tegen de rechterkant van haar lijf. Haar gezicht raakte verdoofd van de kou. Haar schoenen raakten doorweekt, net als haar kleding. Ze was niet goed voorbereid op pad gegaan en had slechts een dun jasje aan. De tranen sprongen in haar ogen. Ze ploeterde zich langs steile, bochtige paden, stijgend en dalend. Slingerend van links naar rechts over rotsachtige bergkammen. Viel er nu sneeuw? Het leek er wel op. Kon dat, het was pas begin oktober. De lucht rook naar sneeuw. Door de inspanning begon ze steeds meer te zweten. Haar lichaam trilde onophoudelijk. Ze trok haar rugzak van haar schouders maar omdat ze zo stond te bibberen kregen haar vingers maar met moeite de gesp open.

Waar was Kees? Kon hij niet even op haar wachten? Ze probeerde zich te vermannen en zichzelf moed in te praten: hou vol, je moet verder, met zelfmedelijden kom je niet verder, je komt er wel al is het nog een heel eind lopen. Ze voelde een innerlijke kracht en haar passen werden steviger.

Ze haalde twee andere wandelaars in en groette hen ‘Allegra’.

Was er maar ergens een restaurant of café in de buurt. Ze snakke naar een kop hete thee of koffie. Ze wilde haar doorweekte schoenen uitschoppen en zich drogen bij een kachel. Ook

sloegen de golven misselijkheid toe. Als ze maar dácht aan de boterhammen met de sterk geurende Zwitserse kaas draaide haar maag al om. Ze kon de aandrang tot overgeven niet langer onderdrukken, en met kracht kwam haar maaginhoud naar boven. Ze boog zich over de rand van het pad en liet de golven komen, totdat de misselijkheid zakte. De speekselslierten veegde ze met de mouw van haar jas uit haar gezicht.

Na een halfuurtje werd het droog. In de verte zag ze twee lange figuren. Dat moesten Kees en Herman zijn. Waar was Roos gebleven? Ze deed geen moeite hen in te halen, maar vervolgde het pad omlaag door de bossen. Ze moest haar best doen om niet uit te glijden over de gladde, omhoogstekende boomwortels. Zorgvuldig keek ze waar ze haar wandelstok plaatste. Er leek geen einde te komen aan het glibberige pad. Tot haar verbazing zag ze twee mountainbikers een heuvel afkomen, bolderend over losse stenen en boomwortels. Ze hield haar hart vast bij elke schuiver die ze maakten, nauwelijks in staat om overeind te blijven.

Eindelijk zag ze tussen de bomen door het kasteelachtige gebouw liggen. Ze was er bijna. Nog twee bruggen over, langs de waterval. Daar was de afgraving met de grote rotsen en stenen. Nog één bocht. Langs het berghuis, de negentig treden op. Ze ging het hotel binnen.

Kees en Herman stonden bij de theekar en schonken voor zichzelf een dampende kop thee in. Toen ze haar zagen binnenkomen, werd er met geen woord gerept over het feit dat ze elkaar uit het oog waren verloren.

‘Weertje hè,’ was het enige wat Kees tegen haar zei. ‘Maar wel gaaf.’

Hoofdstuk 31

Ze werden ingesloten door wolken. In de verte zwenkten steenarenden. Ze wandelden langs meertjes. Het zou er idyllisch uitgezien hebben als het niet zo'n donker weer was geweest. De mist maakte het steeds lastiger het pad te volgen. Susanne riep nog: 'kunnen we niet beter omkeren?' Maar Kees liep door alsof er niets aan de hand was. Ze bereikten Zuort en zochten een platte steen om te zitten. Om hen heen was het geluid van neersuizend smeltwater van de bergen. Ze aten het meegebrachte brood en dronken warme thee uit de thermosfles. Sneeuw bedekte de bergtoppen. Toen ze verder gingen was het ondertussen zo mistig geworden dat ze het gevoel had in een leegte te lopen. Ze durfde geen stap meer te verzetten en schuifelde voetje voor voetje verder. Na een tijdje doemde aan de linkerkant, al was het bijna niet te zien door de dichte mist, het huis van Mengelberg op. Met daarvoor het groene veld waar ze ooit, lang geleden, met een grote groep urenlang hadden gepauzeerd. Kees zei toen tot haar opluchting, dat er niks anders op zat dan terug te gaan en ze antwoordde dat ze dat een verstandig besluit vond. Het liep al tegen drieën. Ze zouden zeker niet voor vijf uur terug in het hotel. Als ze tenminste de weg zouden kunnen terugvinden Ze besloten om Casa Mengelberg heen te lopen en weer af te dalen over een kronkelig glibberig paadje. Ze vroeg zich af of ze wel goed zaten. Zo raadselachtig zag het bos er uit. De hoge bomen kil en roerloos. Kees was verdwenen in de mist maar in de verte zag ze een vaag figuur haar opwachten. Hij riep waar ze bleef. Hij zal zich vast en zeker geërgerd hebben aan haar trage tempo, dacht ze toen ze zijn stem in de verte hoorde.

Hoofdstuk 32

Ze had er lang over nagedacht. Gewikt en gewogen. Maar ze wist dat doorleven voor haar geen optie was. De eerste keer dat ze zinloosheid ervoer was als meisje, ze zal niet ouder dan een jaar of 12,13 geweest zijn. Ze zat haar huiswerk te maken aan de eettafel. Haar moeder rolde de snoer van de stofzuiger om het apparaat heen en borg deze op in de gangkast. Die dag was erover begonnen. ‘Waarom leven we eigenlijk?’. Haar moeder knipperde wat zenuwachtig met haar ogen, keek haar aan, draaide zich vervolgens weer om en had gezegd dat ze daar geen antwoord op kon geven. Het was natuurlijk ook een merkwaardige vraag voor een kind. Ook toen ze ouder werd, vroeg ze zich van tijd tot tijd af ‘Wat is de zin van het leven. Waarom moeten we knokken om vooruit te komen? Wat moet ik met mijn leven? Waar leidt het uiteindelijk toe?’ Als puber raakte zich in een crisis. Ze voelde zich nutteloos en voor haar was alles zinloos. Ze was een meisje dat niets wilde en dacht dat ze niet deugde en niets kon. Meestal klom ze weer uit dat dal waarin alles afgrijselijk en uitzichtloos was. Er waren jaren waarin ze zich zelfs een beetje gelukkig voelde. De beginjaren van haar relatie met Kees, daar had ze goede herinneringen aan. Maar de laatste tijd voelde ze zich eenzaam en ze verachtte zelfs haar leven. Ze kreeg steeds meer een hekel aan zichzelf en vond dat ze als mens nergens voor nodig was. Haar therapeut adviseerde haar met klem om niet in lethargie weg te zakken. “Je moet jezelf aanpakken”, was zijn advies. Ze wist dat hij gelijk had en ze moest zichzelf iedere dag dwingen om iets te doen, haar bed uit te komen. De laatste maanden begon haar gedachte aan de dood steeds sterkere vormen aan te nemen. Soms was ze opstandig. ‘Als ik dood wil, dan mag ik dood. Het is míjn leven!’ Ze begon een serieus onderzoek, kocht boeken over suicidaliteit, vroeg zichzelf af ‘Wat zijn de voorwaarden dat ik het ook echt mag doen. En hóé en wanneer moet ik het dan doen.’ Daarmee bezig zijn ervoer zij als verlichtend. Deze ene vakantie red ik nog wel, nam ze zich voor.

Haar plannen namen vastere vormen aan. De hele dag was ze aan het overwegen. De kans op nog meer lijden aan het leven nam alleen maar toe. Ze zou ouder worden, kwaaltjes zouden zich aandienen, ze zou er nog verleppter uit gaan zien. Het vooruitzicht op haar oude dag was voor haar een gruwel. Nog veertig, vijftig jaar verder moeten. Een leven waarin alles zich voortdurende herhaalt, de dag van gisteren volkomen gelijk is aan die van vandaag en aan die van morgen. Dus verdergaan met leven voegde niets toe want het leven gaf haar een gevoel van totale nutteloosheid. Allerlei manieren had ze overwogen: van een flatgebouw afspringen, voor de trein gaan liggen, zich dood schieten, zich ophangen, haar polsen doorsnijden. Ze had

al weleens bij een spoorwegovergang gestaan, geprobeerd zich in te denken hoe het aan zou voelen wanneer ze voor een voortrazende trein zou springen. Maar het idee van hard staal dat haar hoofd zou verbrijzelen, haar organen zou verpletteren, de botten zou verbrijzelen, de ledematen zou afrukken, vond zij weerzinwekkend. Ze besloot het juiste moment af te wachten. Er zou zich een situatie aandienen waarop ze zou denken: nu doe ik het. Ze probeerde zich een voorstelling te maken hoe het zou zijn om dood te zijn. Ze dacht- en hoopte- dat ze zou verdwijnen in het grote zwarte niets. Alles zou afgelopen zijn. Vaag vroeg ze zich af of er misschien toch een God zou zijn. Ze zou raar opkijken als het wel zo zou zijn.

De dood van haar dochter zou een enorme schok voor haar moeder zijn. Ze dacht geen seconde aan het leed dat ze anderen zou bezorgen. Ook niet hoe het voor Kees zou zijn. Ze zou hem opzadelen met een enorm schuldgevoel. Het kwam niet in haar op dit in haar beslissing te overwegen. Men zou er wel aan wennen dat zij er niet meer was.

Het was haar opdracht. Een opdracht aan haarzelf. Susanne had het besluit genomen tijdens de laatste dag. Jaren geleden had ze al meer dan eens gedacht: Je kunt ook een einde maken aan dit leven, en al die jaren had het besef dat ze zelf een keuze zou kunnen maken haar troost gegeven. Als het te erg werd, zou ze er mee stoppen. Want het was geen leven dat ze leidde. Ze bestond, haar leven was enkel bestaan. En hoe lang moest ze daar nog mee doorgaan? En van wie moest ze doorgaan? Het was toch háár leven! Bestond er een wet waarin stond dat je verplicht was verder te leven ook al wilde je dat niet meer? Wie zou haar missen als ze er niet meer was? Was de wereld niet beter af zonder haar? Het besef dat ze ermee zou kunnen ophouden was voor haar een opluchting. Ze had het al vaker geprobeerd maar het was telkens mislukt, of ze had op het allerlaatste moment niet meer gedurfd. Nu was het niet langer alleen maar een gedachte. Toen ze vanmorgen het besluit had genomen, voelde ze zich lichter. Ze vond dat ze alles had geprobeerd om een gelukkig mens te zijn. Om anderen gelukkig te maken. Maar het was niet gelukt.

De laatste dag was aangebroken. Een laatste excursie de bergen in. Morgen zouden ze huiswaarts keren, maar zij wilde niet naar huis. Eerst had ze heimwee, nu wilde ze hier blijven.

Het was rumoerig in de bus. De mensen waren uitgelaten en druk. Ze hoorde de stem van Kees er bovenuit komen. Stil zat ze voor het raam voor zich uit te staren en ineens wist ze het. Het was nu of nooit. Waarom zou ze het niet doen? Wat had ze nog?

Ze vroeg de buschauffeur te stoppen bij de halte. Ook al zag ze de verbaasde blik van Kees, hield ze voet bij stuk en zei dat ze lopend verder wilde. Ze liep resoluut naar de deur die voor haar open zwenkte.

Twee wandelaars zagen haar verdwijnen. Vanaf het pad de diepte in. Ze hoorden een angstige gil. Ze bogen zich voorover en staarden naar beneden. Ze zagen haar niet en hoorden ook niets meer.

De lopers snelden zich via het brede pad naar het hotel om hulp in te schakelen. De loopafstand was nog vijftien minuten stond aangegeven op het houten tekstbord langs de kant van de weg. Halverwege stevenden ze af op een andere catastrofe.

Hoofdstuk 32

Toen ze haar ogen opende, was er niets dan duisternis. Ze kon zich niet bewegen en wist niet waar ze zich bevond of wat er was gebeurd. De kou leek haar lichaam te verstijven. Ze voelde niets, alleen het bonken van haar hart. Het was verleidelijk om in het niets te verdwijnen. Het niets waaruit ze vandaan kwam. Wegzinken in een droomloze slaap van een onbekende onderwereld.

Een hele tijd later (of was het kort daarna?) werd ze opnieuw wakker en zag de wilde begroeiing om zich heen. Het was griezelig stil. Alles deed pijn en ze kon zich niet bewegen. Rond haar elleboog zag ze een gapende wond, ze zag een stuk bot. Haar benen waren overdekt met bloed dat plakkerig aanvoelde. Als ze zich probeerde te bewegen, voelde ze felle pijnscheuten door haar hele lichaam. Ze probeerde te verliggen, maar dat bleek onmogelijk. Haar ademhaling was zwak en oppervlakkig.

Wat was er gebeurd? Waar lag ze nu?

Toen ze om zich heen keek, zag ze de dikke begroeiing, de bomen, en links van haar de berghelling. Ze dacht gekreun te horen maar, dat bleek van haarzelf te zijn. De angst sloeg haar om het hart toen ze beseftte dat ze hier ooit als een kaalgevreten karkas gevonden zou worden. Hoe zou dat gaan? Ze zou eerst opzwellen. Ze had het weleens ergens gelezen. Bacteriën zouden de ingewanden helemaal wegvreten. Hoe lang zou het duren totdat ze helemaal tot ontbinding kwam? Weken? Maanden? Als het lang duurde voordat ze haar zouden vinden, zou ze onherkenbaar geworden zijn. Ze huiverde bij de gedachte. Ze dwong zichzelf daar niet aan denken. Ze probeerde te roepen, maar het geluid ging verloren in de lege duisternis. Buiten zichzelf van paniek en onmacht deed ze weer een poging om te schreeuwen om hulp.

Toen ze zich wat bewoog om na te gaan of ze zich uit haar benarde positie kon bevrijden, stootte ze zich aan een puntige steen. Maar ze voelde geen pijn meer. Waarschijnlijk was ze verdoofd door de kou. Ze had een vieze smaak in haar mond en haar keel voelde gortdroog. 'Als ik maar wat kon drinken,' fluisterde ze in zichzelf. Langzaam voelde ze zich lichter worden in het hoofd, alles om haar heen vervloede.

Uren daarna kwam ze weer bij. Ze lag te klappertanden en kon het rillen niet stoppen. Soms dacht ze dat ze iets of iemand hoorde. Als het maar licht wordt, hield ze zichzelf voor. Dan zou ze zich makkelijker kunnen oriënteren. In de verte ving ze het geluid op van het ruisen van de beek. Hoorde ze bladeren ritselen? Kwam daar iemand? Ze moesten haar toch missen in het hotel? Werd haar afwezigheid opgemerkt? Ze zouden haar toch wel komen zoeken? De

gasten moesten gemerkt hebben dat ze niet was komen opdagen voor het avondeten! En Kees? Waarom kwam Kees haar niet zoeken? Hij zou wel ongerust zijn! Ze waren haar vast aan het opsporen, maar konden haar niet vinden op deze ongeziene plek. Desondanks begreep ze niet dat het zo lang duurde voordat er hulp kwam. Om zichzelf moed in te praten, probeerde ze te denken aan het moment dat ze haar kwamen halen, dat ze een warme douche zou kunnen nemen, iets eten. Al had ze totaal geen honger of dorst. Ze dacht ook aan thuis. Ze zag zichzelf in gedachten zitten onder de lamp, geborgen, veilig thuis. De oorzaak van de val, haar eigen geplande val, had ze verdrongen.

De lucht werd langzaam lichtblauw met roze vegen. Ze kon de ontluikende contouren van de bergtoppen onderscheiden. Boven de modderige grond hingen mistflarden. Daarachter moest het gehucht Vna liggen, vermoedde ze. Ze had het vaak zien liggen wanneer ze van Sent naar Val Sinestra wandelde.

Opnieuw radeloosheid maar ook de gedachte dat zij het niet zelf was die daar lag. Roerloos. Dagen al? Of uren? Het was onvoorstelbaar dat zij zich hier in het vochtige, koude gras bevond. Ze probeerde zich te concentreren op een wilgenbosje iets verderop. Maar steeds meende ze iets te horen of te zien. De angst kwam op, maar ebde ook weer weg. Soms was ze een hele tijd rustig. Sereen. De kou voelde ze niet meer. Pijn ook niet. Ze merkte dat ze weer de diepte in viel, een diepte waar geen einde aan leek te komen.

Ze moest plassen en voelde zich stram door het liggen in steeds dezelfde houding. In de buurt hoorde ze het klingelen van koebellen. Eindelijk een levend wezen in haar nabijheid, al was het een koe. Maar toen leek ze weer geritsel te horen, en voetstappen. Stemmen ook? Hoorde ze werkelijk stemmen of droomde ze? Ze kon de werkelijkheid niet meer onderscheiden van haar dromen. Het leek alsof iemand naar haar stond te kijken. In plaats van te roepen, hield ze zich doodstil. Zou ze zich toch vergist hebben? De angst sidderde door haar lijf. Voorzichtig probeerde ze haar hoofd te draaien in de richting van het geluid.

Toen zag ze dat een jongen die naar haar stond te staren.

Of was het een man?

Hoofdstuk 33

De meeste mensen hadden wat zitten dommelen in de bus. Ze waren moe van de intensieve wandeling van die middag. 's Ochtends waren ze met de bus naar Lavin gebracht en ze hadden een prachtige route gelopen via Guarda naar Ardez. In Ftan zouden ze opgehaald worden door chauffeur Elmo. Het grootste gedeelte van het gezelschap wilde doorlopen naar Scuol om daar de postbus te nemen naar het hotel. Ze hadden lang gepauzeerd in Ftan en hadden het nog te vroeg gevonden om al terug te keren. De chauffeur van de postautobus bleek onzeker na een lange ziekteperiode, werd er de volgende dag verteld. Dit was zijn eerste rit na lange tijd. Maar het ging goed. Hij reed niet te hard en de bochten waren overzichtelijk. Toch kwam de chauffeur kennelijk iets te dicht bij de rand van de weg. Hij moest uitwijken voor een vrachtauto die aan de andere kant van de weg stond. Het was in de bocht, net voor de brug. In de bocht was plotseling een grote vrachtwagen op komen dagen en was daar stil gaan staan. Normaal was hier geen verkeer, op de postbus van en naar Val Sinestra na. Een vrouw gilte. Ze hoorden gekraak en de bus begon te hellen.

Kees zat vooraan in de bus voor het raam vooraan in de bus en voelde hem kantelen. Er volgde een doffe klap. Iemand schreeuwde. Toen was het stil.

Hoofdstuk 34

Er klonk geschuifel in het gras van meerdere personen. Ze hoorde hen mompelen, een zacht gekuch. Er werd een deken om haar heen geslagen. Iemand probeerde haar overeind te helpen maar, door een ander werd geroepen daarmee te stoppen. Dat was het laatste dat ze hoorde voordat ze weer wegzakte.

Toen Susanne haar ogen opende voelde ze een hevige pijn en werd omringt door fel licht. Even vermoedde ze toch in een soort hemel te zijn maar daar zou ze geen pijn kunnen voelen. Als ze zich, al was het maar heel lichtjes, bewoog werd de pijn heviger. Ze had het erg koud en had het gevoel dat ze stikte door een slang die in haar keel zat. Ze wilde hem eruit trekken maar merkte dat haar handen aan het bed waren vastgebonden. Ze sliep veel en werd wakker door het gezoem van apparaten, door haastige voetstappen, van het gehuil en gezucht van pijn van de andere patiënten. Na verloop van tijd begon ze te beseffen wat er gebeurd was. Ze had geprobeerd zelfmoord te plegen door van een berg af te springen maar iemand had haar gevonden. Ze waren er net op tijd bij geweest en hadden haar gered.

Ze werd steeds onrustiger. Een verpleegkundige kwam haar richting uit met een injectienaald. Kort daarna verdween ze weer in een vreemde wereld vol dromen.

Toen ze weer bijkwam bleek dat ze zich hevig had verzet. Ze had haar ellende uitgeschreeuwd, om haar moeder geroepen. Intuïtief voelde ze dat alles verloren was, dat het onherstelbaar te laat was. In de bedden om haar heen werd gekreund en gesteund. Ze hadden haar weggehaald, daar waar ze had gelegen, ze wist niet eens hoe lang. Ze hadden haar hierheen gebracht. Ze wist niet waar ze was. En wat moest ze tegen Kees zeggen als hij haar kwam opzoeken? Het was haar eigen schuld dat ze hier lag. Ze had alleen aan zichzelf gedacht.

Telkens weer werd er gevraagd hoe ze heette. Ze kon bijna niet praten, en ademhalen was zwaar door de pijn. Ze probeerde haar gezicht te wenden tot degene die naast haar bed stond en iets aan haar vroeg. Toen ze haar hoofd wilde optillen, werd haar duidelijk gemaakt dat ze dat niet moest doen. Ze kreeg een injectie en vrijwel meteen voelde ze een golf van gelukzaligheid door zich heen stromen.

Vanaf dat moment zou ze iedere keer weer toeleven naar de volgende stoot morfine. Ze lag plat op haar rug, met een harde nekkraag om. Om haar heen mensen in groene pakken. Ze was aangesloten aan allerlei apparaten en monitoren en hoorde constant een veelsoortig gepiep. Op een monitor gleden grafieken en getallen voorbij, die haar hartslag, ademhaling en

bloeddruk weergaven. Iemand reed haar ergens heen. Ze zag voorbijglijdende plafonds en werd een donkere ruimte in gereden om vervolgens in een soort tunnel te belanden. Ze raakte in paniek.

Er is geen andere keus dan het te ondergaan, zeiden ze ongeduldig tegen haar.

Bij een tweede poging kreeg ze een koptelefoon met muziek op, maar ze hoorde nog steeds het lawaai van drilboren. Er werd tegen haar geroepen dat ze heel stil moest blijven liggen, anders zouden ze het over moeten doen. Gelukkig was de arts heel aardig. Hij had aandachtige, heel donkere ogen die sterk afstaken tegen zijn witte gezicht. Hij vertelde haar dat bijna al haar ribben en ook een nekwervel gebroken waren.

‘U krijgt een haloframe om, dat is een staketsel om uw hoofd. Een metalen kroon die met schroeven in uw schedel vastzit. U zult zich een koningin voelen.’

Ze kon er niet om lachen. De dagelijkse wasbeurten, ook al gingen de verpleegkundigen met zorg en voorzichtigheid te werk, was voor haar een kwelling. Ze zeiden dat ze door de angst voor de pijn meer last zou hebben. Maar Susanne voelde zich overgeleverd aan handelingen die ze niet kon tegenhouden.

Haar longen bleken vol bloed te zitten. Vandaar de pijn die haar ademhaling hinderde. De pijn beheerste vanaf dat moment alles. Daarbuiten was er een soort uitzichtloosheid.

‘We zullen een epiduraalcatheter aanbrengen, zodat de morfine direct het ruggenmerg in gaat. Dat werkt beter en sneller dan via een infuus in uw arm.’

Ze lag plat op haar rug, en er werd een spiegel boven haar bed geplaatst zodat ze het gekrioel van artsen en verpleegkundigen op haar kamer kon volgen.

Er stapten twee in het groen gehulde mannen haar kamer binnen. Er moest weer een foto gemaakt worden, en weer werd ze die nare tunnel in geschoven. Toen ze haar behoedzaam overtilden, gilde ze het uit van de pijn en het zweet gutste langs haar rug.

Weer terug op haar kamer zat de arts met de donkere ogen op haar te wachten. Hij legde een hand op haar arm. Ze wilde hem aankijken, maar ze moest voor zich uit blijven kijken met die zware kroon om haar hoofd.

Voorzichtig probeerde ze haar ogen te openen. Behalve de groen en rood opgluoiende lichtjes van de apparaten om haar heen, was het donker in de kamer. Donker en stil was het. Af en toe hoorde ze snelle voetstappen in de ziekenhuisgang. Hoe lang heb ik geslapen, vroeg ze zich af. En zoveel gedroomd zodat ze niet meer weet wat de werkelijkheid was. Ze droomde dat er verschillende verpleegkundigen haar kamer binnenkwamen en haar vervolgens dwongen om rechtop te gaan staan. ‘Maar dat kan ik helemaal niet,’ protesteerde ze wanhopig. ‘Dat kun je

wel.’ Ze tilden haar uit bed zetten haar rechtop tegen de muur. Met allerlei riemen werd ze vastgebonden zodat ze niet kon vallen. Ze was vreselijk bang en haar hele lijf deed pijn. Ze smeekte ze terug naar bed te mogen gaan maar ze lieten haar zo staan en verlieten de kamer. Even later kwam er een groep bakkers binnen, ze droegen witte stijf gesteven bakkersmutsen. Ze liepen langs haar heen en keken haar indringend aan. Toen gingen ze weer. Daarna kwamen er mannen in zwarte pakken. Ze schrok hevig, dacht het begrafenisondernemers waren. Betekende dat dat ze dood ging of misschien al was? Ze jammerde maar ze leken haar niet te horen. Ze dacht dat ze een van hen herkende. Hij leek op een oud-collega van de redactiekamer. En profiel had hij dezelfde grote gebogen neus. Toen ze hem van dichtbij zag, begon ze toch te twijfelen of hij het wel was. Ze deed wanhopige pogingen om hem aan te tikken maar dat lukte niet vanuit die onmogelijke houding. Ze wilde roepen. Ze was zo onrustig dat de apparatuur signalen af scheen te geven. Een verpleegkundige kwam de kamer binnen en tot haar opluchting merkte ze dat ze in haar bed lag.

Bij elke beweging voelde ze een stekende pijn in mijn hele lijf en in haar hoofd was er een constant aanwezige dof gebonk. Vooral wanneer ze overeind probeerde te komen. Ze hoorde een zacht gepiep naast haar. Er kwam een verpleegkundige. Ze verving de infuuszak. Ze zei niets, dacht waarschijnlijk dat ze sliep. In de afgelopen dagen werd haar geleidelijk duidelijk wat er gebeurd was. Ze leefde nog, dat is me nu wel duidelijk. Ook kwamen er beelden terug. Ze liep op het pad richting hotel. De bus was haar voorbij gereden en de passagiers keken haar nieuwsgierig na. Ze liep wat verder. Toen sprong ze. De bomen komen op haar af. Ze voelde een doordringende angst en deed haar ogen dicht. Uiteindelijk was ze dus gered.

En het andere ongeluk? Ze was toch in het water gevallen of geduwd? Daar wilde ze niet aan denken. Ze probeerde zich alles te herinneren. De heenreis. De lange busreis. De maaltijden in het hotel. De wandelingen door de bergen. Die middag dat ze samen liepen, langs een bocht, stilstonden op een brug zonder leuning, hoe ze vooroverboog om naar het voort ruisende kolkende water in de rivier te kijken. De klap.

Ze moest weer ingedommeld zijn. Ze droomde weer dat ze op de brug stonden. Kees keek haar indringend, een ietwat spottend aan. Hij wees haar iets aan, iets in de verte. Dan de duw, krachtig, trefzeker. Hoorde ze hem lachen?

‘Wanneer komt mijn man?’ vroeg ze aan de verpleegkundige die naast haar stond. ‘Morgen komt de dokter en hij zal u alles vertellen,’ zei de verpleegkundige haar vraag ontwijkend. ‘Hij zal u op de hoogte brengen.’

Toen droomde ze weer. Zodra ze wakker werd, probeerde ze herinneringen terug te halen. Ze zijn onscherp. Ze deed haar best om haar verleden terug te halen. Ze zag zichzelf als meisje. Haar ene hand in die van haar moeder, de andere hield de hand van papa vast. Papa? Haar gedachten gingen terug naar hem tot ze stopten bij het fatale auto-ongeluk. Was dat ongeluk de uiteindelijke oorzaak dat ze hier nu hier lag?

De volgende dag stonden ze daar: de vriendelijke arts en een agent in uniform. Susanne keek hen verbaasd aan. Toen zei de politieman, op een toon die haar verontrustte: 'Ik heb vervelend nieuws voor u.' Hij sprak de woorden heel langzaam uit, in de veronderstelling dat zij de Duitse taal niet beheerste. Hij vroeg iets aan de arts, zo zacht dat zij het niet hoorde. De arts knikte. De agent ging verder 'Het gaat om uw man. Hij was vermist. Wij hebben hem gevonden.' Hij wachtte een paar seconden.

'Hij is overleden.'

'Er ist tot.'

Hij wachtte weer even voordat hij verderging. 'Hij is gevonden onder in het dal, waarschijnlijk uitgegleden.' Hij aarzelde en keek onzeker naar de arts.

'We laten u nu alleen, zodat u tot uzelf kunt komen. Het moet een schok voor u zijn. We hadden u eerder het bericht kunnen brengen, maar u was er zo slecht aan toe. Nu gaat het wat beter met u.'

Ze zag dat ze haar verbaasd aankeken omdat ze bleef zwijgen. En waarschijnlijk ook omdat ze niet huilde.

Ze bleven nog een tijdje aan haar bed staan.

Toen ze de deur uitliepen, keek de arts nog eens om en zag dat ze met wijd open ogen voor zich uit staarde.

Er waren nachten dat ze zo lang en zo vast sliep dat ze bij het ontwaken niet meer wist wat werkelijkheid was en wat ze gedroomd had. Dan wist ze even niet meer waar ze was en waarom. Het was alsof ze buiten haar eigen lichaam zweefde. Ze had het gevoel dat ze niet meer kon bepalen wat er gebeurd was. Die nacht had ze gevoeld dat ze gevallen was, dat de rivier haar meesleurde. Of had ze het gedroomd?

Op een ochtend zat er een man naast haar bed. Hij zat al even tegen haar te praten, maar zo zacht dat ze hem nauwelijks verstond. Ze wist ook niet wie hij was. Steeds dommelde ze weer in.

'Weet u waar u bent?' vroeg hij haar.

‘In een ziekenhuis. Wie bent u?’

‘Weet u ook waarom u hier bent? Ik ben dokter Grauben. Ik ben psychiater in dit ziekenhuis.’

‘Omdat ik gevallen ben tijdens een wandeling.’

‘Weet u zeker dat u gevallen bent? Of...? Dat was alles wat ze hoorde voordat ze was weer in slaap viel.’

Dagen lag ze alleen, hoe lang precies wist ze niet. Soms huilde ze van de pijn of om wat ze gedaan had. Er waren ook dagen dat ze huilde omdat het niet gelukt was.

Op een dag kwamen er mensen op bezoek. Ze moest moeite doen hen te herkennen.

Toen het wat helderder werd in haar hoofd, wist ze dat het gasten waren uit het hotel. Maar waarom was Kees er niet bij? Toen herinnerde ze zich weer wat de politieagent haar had verteld. Het drong nog niet goed tot haar door.

Ze kon zich haar eerdere bestaan nauwelijks herinneren. En ze kon zich niet voorstellen dat ze er ooit nog naar zou terugkeren. Voor haar bestond alleen nog maar deze zaal vol kermende, kreunende en huilende mensen. Was ze hier nu een paar dagen of waren het weken? En al die berichten die haar verteld werden. Het busongeluk, Kees overleden en dan de mededeling van de arts dat ze zwanger was. Dat had haar nog het meest verward. Maar dat moest een vergissing zijn, had ze geantwoord. Maar hij was in de veronderstelling dat ze dat al wist. Hoe kon dat nu? Ze had niet geantwoord. Van alles schoot er door haar heen. Ongeloof maar ook onmacht. Van die ene keer toen? Zou ik dan toch moeder worden? Wilde ik dit? Kon ik dat, alleen het kind opvoeden zonder vader? Ik stond er straks alleen voor. Hoe moest dat? Wat moest ik doen? Het vruchtje weg laten halen? Nee, dat zou ze niet doen, voelde ze intuïtief. Ze moest er zijn voor haar kind. Maar ze kon niet eens voor zichzelf zorgen. Hoe kon het zijn dat er zoveel gebeurde in zo'n kort tijdsbestek? Een kind! Ze lag de hele nacht wakker en probeerde zich voorstellen hoe het straks zou zijn. Ze zou weer opknappen, hadden de artsen haar verzekerd. Dus zou ze niet alleen zijn in het grote huis maar met een zoon of met een dochter. Wat zou het worden? Hoe zou het er uitzien?

Toen was het niet enkel meer haar eigen lot waarover ze zich bekommerde maar ook over dat van het kleine wezentje in haar. In het verborgene, in het onbereikbare. Haar grootste angst was dat haar kind schade zou oplopen. Ze leed liever pijn dat dat ze haar kind vergiftigde met steeds meer morfine. Ze deed het voor haar.

Gek, waarom dacht ze dat ze een dochter zou krijgen? Obsessief mijmerde ze over het lieve kleine mensje dat elke dag een beetje groter werd. Ze had dood kunnen zijn. Bijna had ze haar

kind ontkend. Bijna had het niet mogen bestaan. Maar ze had de verantwoordelijkheid voor haar baby! Was het daarom dat ze er nog was? Had de natuur ingegrepen om haar nageslacht te behoeden? Ze had er zich wel over verbaasd dat haar menstruatie uitbleef. Een paar weken voordat ze naar Val Sinestra gingen had ze zich anders gevoeld dan anders. Al een jaar daarvoor was ze, zonder met Kees te overleggen, gestopt met de pil. De bijwerkingen begonnen haar steeds meer tegen te staan, en zo vaak werd er niet meer gevreeën. Op die manier had ze het lot getart.

Op de ochtend voordat ze de laatste excursie zouden gaan maken, had ze op het toilet bloedvlekken in haar slipje gezien. Ze was erg opgelucht geweest.

Maar tijdens de vakantie had ze gemerkt dat ze sneller moe was, van tijd tot tijd was ze flink misselijk geweest en ook emotioneler.

Van tijd tot tijd zweefde ze weg, was daar de sluimering die haar verlichting gaf. In haar dromen tuimelde ze nogmaals de bodemloze afgrond in, nergens houvast vindend. Als ze dan ontwaakte, moest ze zich concentreren om na te gaan waar ze was. Ondanks alle misère voelde ze een enorm verlangen naar het kind, een optimisme dat het uiteindelijk goed zou komen. Dat ze gered was. Ze ging fantaseren over het kindje dat in haar groeide. Ze was er al van gaan houden, had namen bedacht, mijmerde over dat wezentje dat haar nodig zou hebben.

En ze begon steeds meer te verlangen naar haar huis. Naar alle kleine dingen, zelfs naar de ongemakkelijke stenen trappetjes die ze steeds op en af moest in het achterhuis, naar de verouderde, onpraktische keuken waarin ze tegen de bestekla moest rammen voordat ze hem open kreeg en naar de fladderende duiven die zich nestelden in de bruidssluier en waar ze elke keer weer van schrok als ze de deur opende; naar de grassprietjes en het hardnekkige onkruid tussen de tegels die ze er grommend van ergernis steeds tussenuit moest trekken. Vooral 's nachts was haar heimwee hevig. Het verlangen naar huis, naar haar eigen spullen, eten dat ze zelf kookte.

Hoofdstuk 35

Na de afscheidsdienst in het rouwcentrum trok de begrafenisstoet naar de rand van de stad. Het kerkhof lag vlak bij een basisschool. Het speelkwartier was in volle gang. Het gegil en geschreeuw van de spelende kinderen boden een fel contrast met de doden onder de aarde. De aanwezigen liepen in een lange rij over het pad. Het grind knarste onder de schoenen tijdens de stille tocht naar het graf.

Hoewel het begin juli was, stond er een frisse wind. De mensen, die zomers gekleed waren, rilden van de kou. De dragers in hun zwarte pakken zetten met een strak gezicht de kist op de balken boven het graf. De aanwezige mensen stonden in een kring er omheen. Eerst sprak de zakenpartner van Kees. Hij had ook de rouwdienst geleid. Even leek het of hij door emotie werd overmand. Een andere medewerker van de zaak ging naar hem toe en sloeg een arm om zijn schouder. De spreker vermande zich. Hij vertelde kalm en sterk, namens allen hoe ze Kees al misten. Dat hij een bijzondere persoon was geweest van wie iedereen gehouden had. Na wat laatste woorden, die door de wind meegenomen werden en voor de meesten onverstaaanbaar waren, lieten de mannen de kist in het graf zakken. Alle ogen waren gericht op de vrouw met het grauwe gezicht. Ze zag er uitgeblust uit en was in één week tijd grijs geworden.

De moeder die toekeek en zag dat haar enige zoon onder de grond werd gestopt. Ze stond wezenloos te kijken naar de kist in het gapende gat en dacht aan haar briljante zoon die een veelbelovende toekomst voor zich had gehad. Ze dacht aan zijn mooie, grote bruine ogen, aan de kuiltjes die verschenen in zijn wangen als hij lachte.

Aan zijn altijd wat hese stem, waarmee hij voortdurend van zich liet horen. Ze zou nooit meer zijn weerbarstige krullen naar achter kunnen strijken.

Ze wankelde even toen ze zich omdraaide en werd door twee vrouwen mee genomen. Een van hen sloeg een arm om haar heen. Ze snikte zachtjes. Zonder tranen.

‘Een moeder die haar zoon begraaft. Het is zo onnatuurlijk,’ hoorde ze zachtjes fluisteren.

De mensen liepen in groepjes terug naar de uitgang, keuvelend over luchtige zaken. Vogels kwetterden dat het een lieve lust was. Zij hielden geen rekening met de droevige plechtigheid, net zo min als de spelende kinderen op het schoolplein. Iemand hield het portier voor haar open en Judith stapte in, het hoofd gebogen.

Ze gingen het huis binnen, de grote hal. Iedereen had beelden van Kees die zo sterk bij het huis hoorden. Aan hoe hij, bij bezoek de deur open zwierde en hoe hij na afloop het bezoek uitzwaaide.

Het was er nu vreemd en stil. In de voorkamer stond een lange tafel met een wit damasten kleed eroverheen, witte kaarsen en een vaas met rode rozen. Mahler klonk.

Schalen vol broodjes werden geserveerd.

Na de koffietafel werden er flessen wijn ontkurkt. Judith sprak een kort woordje bij het proosten. Zei dat ze zich getroost voelde door de aanwezigheid van familie en vrienden. En hoe verdrietig het was dat Susanne hier niet bij aanwezig kon zijn. Ze hoopte dat ze spoedig zou opknappen en weer naar huis kon komen.

Het was vreemd zo samen aan tafel te zitten zonder de luide stem van Kees. Bij zulk soort gelegenheden was hij altijd op zijn best geweest. Hoe meer mensen om hem heen, hoe meer hij genoot. Er werd geanimeerd maar ingetogen gesproken. Vooral werden er veel herinneringen aan Kees opgehaald. Soms werd gelachen. Op andere momenten waren de aanwezigen tot tranen toe geroerd wanneer Kees in verhalen gememoreerd werd.

Na afloop stond Judith erop om iedereen uitgeleide te doen.

Mensen stapten in hun auto en ze zag hen tussen de rijen bomen door de straat uit rijden. Ze voelde zich nietig in het grote huis. Ze vroeg zich af of en wanneer Susanne hier terug zou komen.

Hoofdstuk 36

Een taxi bracht haar terug. Ze zat voorin naast de chauffeur. Haar moeder had haar per telefoon verteld dat ze het huis gezellig had gemaakt en boodschappen voor haar had gedaan. De taxi draaide de straat in. De hele reis had ze geen woord gesproken. Nu zag ze eindelijk haar huis weer. Zo vreemd en toch ook weer vertrouwd. Het grote huis waar ze alleen zou wonen tot haar kind geboren was. Ze dacht terug aan het moment dat ze het huis voor het eerst zagen. Kees was er idolaat van geweest. Wat hadden ze snel gekocht, bang dat anderen het voor hun neus zouden wegkapen. Het romantische, stijlvolle huis met de immense tuin vol grote bomen waarvan ze was gaan houden. Maar nu leek het haar te kil en te groot. De auto stopte op het pad naast het huis. De voordeur werd open gedaan door haar moeder. Ze zag de kapstok waaraan zijn jas hing. Voetje voor voetje schuifelde ze de kamer binnen. Daar zag ze al de spullen die haar dierbaar waren.

Haar moeder stelde voor om voorlopig te blijven logeren maar Susanne bedankte haar vriendelijk voor het aanbod maar gaf aan dat het beter voor haar zou zijn wanneer ze alleen zou zijn. Ze zou er toch aan moeten wennen en ze redde zich wel. In de serre was een bed voor haar klaargezet. Op het kastje ernaast een stapeltje boeken. Ze herkende het bovenste, waarin ze nog had gelezen op de avond voordat ze naar Val Sinestra vertrokken. Het leek een eeuwigheid geleden.

Ze hoorde haar moeder boven steeds heen en weer lopen en dat irriteerde haar. Ze snakte er naar om alleen te zijn. Natuurlijk was ze dankbaar en waardeerde ze haar hartelijkheid en zorgzaamheid. Maar toen ze beneden kwam en weer thee ging zetten, vroeg Susanne zich af hoe lang ze nog zou blijven.

Ze hoopte dat ze de volgende dag zou opstappen. Als ze wegwas had ze eindelijk tijd voor zichzelf met muziek bij de open haard. Moeizaam, eigenwijs omdat ze eigenlijk rust moest houden, legde ze wat blokken hout op het vuur en verruilde de cd voor het requiem van Mozart.

De pillen die ze in het ziekenhuis in Chur hadden voorgeschreven namen de pijn grotendeels weg. Haar grootste probleem sinds ze terug was het slechte slapen. Ze had haar huisarts om slaapmedicatie gevraagd maar deze was daar erg terughoudend in omdat ze zwanger was en ze verslavend werkten. En waarschijnlijk was hij ook bang dat ze op enig moment de pillen allemaal tegelijk zou innemen. Overdag doezelde ze steeds weg. Ze wist dat het voor het slaapritme beter was om te proberen overdag wakker te blijven maar dat lukte haar niet. Als

ze aan de keukentafel de krant zat te lezen, legde ze haar hoofd op haar armen en viel dan in een diepe slaap.

's Avonds was ze zo moe dat ze zich aan de trapleuning omhoog moest trekken om naar boven te komen.

Soms was ze woedend op Kees, die wél dood was en haar aan haar lot overliet. Het klopte niet. Zij had er niet meer moeten zijn. Ze had gedacht stilletjes weg te kunnen glippen. Ze had er met niemand over gepraat. Uit schaamte.

Ze was slechts een schaduw geweest van de man met wie ze leefde. Zijn afwijzing was haar grootste verdriet geweest. En dat verdriet was vooral woede geworden. Een verongelijkte woede. Ze voelde onmacht als ze aan haar huwelijk terugdacht. En nu kwelde ook zijn afwezigheid haar. Ze wist niet tegen wie ze de opgekropte razernij die in haar woede moest richten. Daarom maar op hem, de man die haar nooit iets misdaan had. In haar hart wist zij dat ze beter woedend kon zijn op zichzelf. Haar boosheid werd een gevoel van opgekropte onmacht. Woedend was ze op de hele wereld waarin zij geen plek kon vinden, een wereld die haar buitensloot.

Maar ze voelde ook spijt dat ze niet méér geprobeerd had haar man terug te winnen zodat er niet een steeds grotere afstand tussen hen was ontstaan. Dat vond ze het ergste omdat ze de verwijdering had moeten aanvaarden. Ze had nu iets verloren wat ze nooit had bezeten.

Op het laatst had ze hem niet meer kunnen velen, zijn voetstappen door het huis, zijn luide stem, zijn lach en zelfs zijn nabijheid. Ze voelde haar leven als een verspilling, van iets wat mooi had kunnen zijn als zij het als mooi had kunnen zien. Ze had ook niet de goedheid van Kees gezien, zijn talenten, zijn trouw.

En nu was het te laat om hem te kunnen vergeven. Het werden kwellende gedachten. Diep in haar hart wist ze dat ze haar eigen leven verziekt had. En dat van Kees erbij. En altijd maar doen alsof er niets aan de hand was. Nooit hadden ze problemen uitgepraat. Nooit ruzie gemaakt. Ze had een hekel aan conflicten. Consternatie en kabaal brachten haar in verwarring, deden haar teveel denken aan haar jeugd en aan haar schooltijd. Daarom hadden ze het er bij onenigheid altijd maar bij laten zitten en alles bij het oude gelaten.

Hoofdstuk 37

Toen ze door het huis liep, voelde het bijna als een opluchting. Alsof ze zich er al die jaren al op voor had bereid. Het was zover. Altijd had ze gevreesd dat hij haar zou verlaten, haar in de steek zou laten. Dat moment was uiteindelijk gekomen. Maar nooit had ze er rekening mee gehouden dat hij dood zou gaan.

Toch was het niet hetzelfde. Het was een heel ander gevoel, het besef dat Kees nooit meer thuis zou komen. Dat had ze nooit in kunnen schatten. En hoe wreed was het lot dat ze terugdenkend aan Kees alleen nog maar aan de goede momenten dacht. Na verloop van tijd leken alle negatieve herinneringen vervlogen. Uitgewist. Steeds meer dacht ze aan zijn vrolijke verhalen, aan zijn voorliefde voor koken in de weekenden wanneer hij thuis was waarbij hij zo'n ravage in de keuken achterliet dat het haar wel een uur kostte om het weer op te ruimen. Dat hij fruit voor haar schoonmaakte omdat ze daar zo onhandig in was. De films waar ze samen van hadden genoten. De avondjes met vrienden.

Iedere dag tegen de avond keek ze naar de keukendeur, alsof ze verwachtte dat hij weer binnen zou stappen en de ruimte zou vullen met zijn verhalen.

Toen ze nog maar pas hersteld was, had ze resoluut zijn kasten leeggeruimd. Zijn kleding en schoenen in dozen gestopt en naar de kringloopwinkel gebracht. Zijn paperassen gesorteerd, bijna gedachteloos om niet te hoeven voelen.

Persoonlijke spullen, allerlei herinneringen aan zijn jeugd, zijn schoolrapporten, zijn eerste tekeningen, zijn fotoalbums, alles had ze in een doos gepropt en naar het postagentschap op het plein gebracht. Met hanenpoten had ze de naam en het adres van zijn moeder erop geschreven. Zonder begeleidend briefje. Weg ermee. Emotieloos was ze te werk gegaan. In die eerste periode leek ze haar emoties te kunnen uitschakelen. Later, jaren later bleken ze toch nog ergens te zitten, om genadeloos toe te slaan.

Hoofdstuk 38

Toen ze pas terug was uit Zwitserland, was het een komen en gaan geweest van familieleden, buurtgenoten en kennissen van Kees. Ze liet zich alle aandacht aanleunen, maar werd er doodmoe van. Het enige waar ze naar verlangde was rust. Susanne was opgelucht toen de stroom bezoekers afnam.

In het vuur starend probeerde ze te bedenken wat ze zou zeggen wanneer er weer iemand zich zou aankondigen. De mensen bedoelden het goed. Soms stond er iemand voor haar deur die ze enkel kende van vage begroetingen of met wie ze uit beleefdheid ooit een praatje had gemaakt.

Mensen hadden goedbedoelde troostende adviezen, en woorden zoals ‘Tijd heelt alle wonden’ of: ‘Je moet niet alleen thuis blijven zitten. Ga bij een club, dan ontmoet je andere mensen.’ Ze had leren verhullen hoe ze zich echt voelde.

Haar leven was eentonig. De uren sleepten zich voort met tergende traagheid. Er waren dagen bij dat ze deur niet uitkwam behalve om wat boodschappen te doen. Haar auto stond al jarenlang ongebruikt in de garage. Ze durfde niet meer te rijden. Destijds, op aandringen van Kees, had ze nog wel een keer een proefritje gemaakt met een rijsschoolhouder. Die had haar verzekerd dat je autorijden niet kon verleren. Met een dichtgeknepen keel van angst stapte ze in de auto, hield haar handen zo strak om het stuur, dat de instructeur er geen beweging in kon krijgen als hij wilde bijsturen. Hij gaf schoorvoetend toe dat ze toch, ondanks dat ze al lang in het bezit was van een rijbewijs, wat meer rijlessen nodig zou hebben. Kees was woedend geweest toen ze had toegegeven dat ze uiteindelijk haar rijbewijs moedwillig had laten verlopen.

Ook tijdens het fietsen brak af en toe het zweet haar uit; ze stapte om de haverklap van haar fiets om lopend een drukke weg over te steken. Ze was steeds bang om te vallen, haar nekspieren zaten vast en ze voelde het zweet op haar rug. Haar handen omklemden klam de handvatten en ze stak de straat pas over wanneer er niets meer bewoog, steeds schuw rondkijkend. Ze was blij als ze weer haar eigen straat in reed. Uiteindelijk besloot ze om ook niet meer te fietsen. Lopend kwam ze ook een heel eind, maakte ze zichzelf wijs. En er reden ook nog bussen en treinen.

Ze isoleerde zich steeds meer van de buitenwereld, totdat ze de deur helemaal niet meer uitkwam.

Iedere dag verlangde ze naar de avond, of eigenlijk naar het einde van de middag. Dan kon ze zich verdoven met de wijn die voor zichzelf inschonk. Ze nam het grootste wijnglas uit de vitrinekast en vulde dat tot aan de rand. Ze smeerde toastjes en sneed wat stukken kaas. Meestal at ze daar zo veel van dat ze geen trek meer had in avondeten. In de herfst- en wintermaanden trok ze om vijf uur de gordijnen al dicht. Behalve met volle maan, dan liet ze ze open. Dan keek ze naar de hemel, die pikkedonker was, op de ronde bol na die ze iedere maand weer fascinerend vond. Al voor het journaal van zes uur was haar glas leeg. Meestal ging ze dan naar de keuken om het glas nog eens te vullen. Ze hield van het slome gevoel dat ze kreeg, het lichte gevoel in haar hoofd, de gelukzalige onverschilligheid. Na het tweede glas zou ze onherroepelijk in slaap vallen. Heerlijk vond ze dat, kleine slaapjes tussendoor, even nergens aan denken. Vaak schrok ze wakker van vreemde dromen, die ze daarna onmiddellijk weer vergat. Soms wilde ze blijven liggen, maar stond dan toch op om naar de koelkast te lopen, er de fles wijn uit te pakken en mee te nemen naar de huiskamer. Dan nam ze haar plaats weer in op de bank, legde de behaaglijke plaid over zich heen en genoot van de smeùige zachtheid van de stukken Brie die ze als plaatsvervangende maaltijd op een gebaksbordje vanuit de keuken had meegenomen.

Hoofdstuk 39

De afwezigheid van Kees probeerde ze te verdringen. Haar verraad aan hem wakkerde haar schuldgevoelens aan.

Aan Kees had ze haar baby te danken.

Het kind dat misschien zijn lach zou hebben, met dezelfde kuiltjes in de wangen. Of dezelfde weerbarstige krullen.

Alles had ze overgehad voor dit kind. Haar eigen gevoelens telden niet. Zij moest er voor hem of haar zijn. Ze had geen recht op een eigen Zijn. Ze moest zelfs gestraft worden met haar bestaan want haar bestaan leek haar nodig te hebben om uiteindelijk leven door te kunnen geven. Daarom had ze de overkant, het niet-meer-levend-zijn, nooit kunnen bereiken.

Ook voor praktische zaken miste ze Kees. Ze zou op zoek moeten gaan naar een tuinman. De hele tuin raakte overwoekerd. De wijldvertakte wingerd slingerde rond de raamkozijnen en de zwaar hangende takken van de oude notenboom wierpen een schaduw over het hele grasveld. Over de tegels van het tuinpad lag een waas van groene mos begroeiing. De vijver achter in de tuin ging schuil onder de gevallen bladeren. De rijk bloeiende geraniums op de gemetselde vensterbanken lieten hun bloemen in heldere kleuren weelderig hangen. Ze wist dat ze de oude bloemen steeds moest verwijderen zodat ze nieuwe bloemen konden maken maar ze vergat het steeds. Ook wist ze, de huisschilder had het haar destijds met klem gezegd, dat ze de hechtworteltjes van de razend snel groeiende hедера van tijd tot tijd moest terug knippen anders zou hij via het kozijn naar binnen groeien. Over de hele achtergevel woekerden de ranken met verlepte, uitgedroogde druiven. Ze had niet eens de moeite genomen ze te plukken. Dat deden de merels, ze vlogen af- en aan met een takje in de bek, velletjes en pitjes achterlatend op het terras.

Vanaf haar zwangerschap verkeerde ze in een constante staat van lethargie die ze niet kon doorbreken. Het enige waar ze naar verlangde was zich te nestelen in een van haar banken of chaise-longue voor het raam. Met een stapel boeken, een pot thee of een fles wijn, al wist ze dat alcohol niet goed was voor haar ongeboren kind, ze nam toch iedere avond een of meerdere glazen.

In de periode waarin de herfst overging in de winter besloot ze de deur niet meer uit te gaan. 'Ik moet rust houden van de verloskundige' was het smoesje waar ze zelf in was gaan

geloven. Ze vertelde aan eventuele visite dat ze hoge bloeddruk had, en zich daarom beslist niet mocht inspannen of vermoeien. Dat verklaarde het bed dat voor het raam geschoven was. Zelfs de groenteman en de SRV-man had ze zover gekregen om de door haar bestelde boodschappen op de keukentafel te zetten. Zo lag ze hele dagen in bed, 's avonds sloot ze de groene luiken en de houtkachel verwarmde de kamer en gaf een aangenaam geknetter. Soms kreeg ze de houtkachel niet goed aan. Ze stopte er dan kranten in om het vuur aan te wakkeren. Ze herinnerde zich de waarschuwingen van Kees dat niet te doen, want het vuur stikte dan in de ontstane rook, zei hij.

Ze stak kaarsen aan en het enige elektrische licht kwam van de staande schemerlamp die zich boog over het tafeltje volgeladen met stapels boeken, kranten en tijdschriften. Ondanks de warmte trok ze haar deken over de steeds zichtbaardere welving van haar zwangere buik. Behalve met lezen bracht ze haar dagen door met eten en snoepen.

Wanneer ze een blok hout op de kachel moest gooien of iets uit de koelkast wilde halen, moest ze eerst met haar volle gewicht op haar armen rusten om van het bed af te komen. Ze voelde zich een log nijlpaard.

Hoofdstuk 40

De verloskundige raadde haar met klem aan om meer te bewegen. Er was geen enkele reden om in bed te liggen. Zeker iedere dag een wandelingetje maken en licht huishoudelijk werk kon geen kwaad. Voorzichtig en traag liep ze naar het Plein.

Bij de plaatselijke boekhandel kocht ze een boek met daarin foto's van de ontwikkeling van een foetus naar volgroeide baby. Elke avond voordat ze ging slapen, keek ze er in. In de stad kocht ze hemdjies, piepkleine sokjes en luierpakjes. Als een kind dat speelde met haar poppen pakte ze steeds weer de kleertjes uit de kast, om ze daarna weer op te vouwen en terug te leggen. Ze nam zich voor dat ze haar kind alle aandacht zou geven dat het nodig had.

De laatste weken sleepten zich met steeds meer ongemakken voort. Ze telde de dagen af dat ze uitgerekend was.

Na, wat zij cynisch een 'enerverende bevalling' noemde, lag er een spartelend, plakkerig mensje op haar buik. Onbeholpen trok ze het naar zich toe en ze streek voorzichtig met haar vinger de witte, vette laag van haar gezichtje. Het hulpeloze gehuil werd minder toen Susanne haar dochtertje tegen haar borst legde. De kleine vingertjes omsloten krachtig haar duim. Alsof ze haar nooit meer los wilde laten.

Ze keken elkaar aan en het kind fixeerde haar donkere ogen op die van Susanne, haar blik leek zich in haar te boren, met de uitdrukking van een smekend en dwingend verzoek: *zorg voor mij!*

Stilzwijgend beloofde ze dat haar.

Ze had steeds gedacht dat het een meisje zou zijn, en ze had lang getwijfeld tussen de namen Sarah en Isa. Ze koos voor Isa.

Vóór de geboorte had ze niet kunnen vermoeden dat haar liefde voor het kleine wezentje zo uitzonderlijk groot zou zijn. Maar groter nog dan de liefde voor haar dochter was de angst haar te verliezen. Hoe moest ze haar ooit loslaten in deze overvolle wereld vol gevaar? Hoe zou ze haar ooit alleen naar school kunnen laten gaan?

Wanneer Susanne 's morgens nog niet gewekt was door haar gejammer of gehuil om eten, durfde ze bijna niet haar kamertje binnen te gaan. Ze was zo stil, stel je voor dat... Op haar tenen sloop ze naar haar bedje en met bonkend hart legde ze haar vinger onder het neusje, om dan opgelucht te constateren dat ze nog ademde.

Toch genoot ze ook van de babytijd. Van het vaste schema van voeden en slapen. Isa leerde omrollen, zitten, kruipen en later lopen en rennen. Ze had het lichte, glanzende haar van haar moeder en de donkere ogen van haar vader. Ogen die altijd lachten. Toen Isa een peuter was vond Susanne het moeilijk haar iets te weigeren. Ze speelde met haar, bouwde torens van gekleurde blokken, kleurde haar kleurboeken, kleepte haar poppen. Ze zong liedjes voor haar en probeerde antwoord te geven op haar gretige vragen, waarbij ze zich verwonderde over de wijsheid van het kind.

Het meisje had een voorkeur voor boeken, net als haar moeder.

Ze zat muisstil met haar duim in haar mond tegen Susanne aan als ze haar voorlas. Af en toe wees ze met haar natte duimpje vol speekselbelletjes naar een plaatje in het boek. Susanne las het verhaal voor over een kikker die andere dieren tegenkwam en daarmee converseerde. Het ergerde haar. Waarom moesten alle kinderboeken gaan over pratende dieren? Van elk dier wilde Isa weten hoe het heette. Het was fijn om het kind dicht tegen zich aan te hebben maar het voorlezen verveelde Susanne. Isa was van haar schoot opgestaan en trok een volgend boekje uit de stapel kinderboeken.

‘Nu gaat mama weer iets anders doen.’

Maar Isa nam er geen genoegen mee dat het voorleesuurkje was afgelopen. Ze begon te jengelen en trok aan haar moeders hand. ‘Boekje lezen,’ zei ze op dwingende toon. Zuchtend pakte Susanne het boek aan en ging weer zitten.

Toen ze thuiskwam was het al bijna donker en het was koud in huis. Ze stak de open haard aan. In de keuken warmde ze het restje van de vorige dag op en kookte een handje rijst. Ze zag dat het nog geen vijf uur was en aangezien ze zich aan haar dagelijkse rituelen hield, wist ze dat ze zeker nog een half uur zou moeten wachten totdat ze haar eerste glas wijn mocht drinken. Anders zou het uit de hand lopen.

Ze had een aantal door haarzelf ingestelde gebruiken: Isa uit bedje halen, wassen en voeden, na de middagboterham een dutje, wat lezen, boodschappen doen, na het avondeten de televisie. Iedere dag verliep hetzelfde. Soms, steeds vaker, nam ze niet de moeite om voor zichzelf te koken. Ze kon zich er steeds minder toe brengen en warmde soep op uit een blik of at wat stokbrood. Zo nu en dan begon ze weer te twijfelen om een hondje aan te schaffen. Isa zou het leuk vinden. Een hond die blij zou zijn als zij thuis kwam. Maar de gedachte het beestje 's avonds laat nog uit te moeten laten, stond haar tegen. Daar zou ze te moe voor zijn. Ze geeuwde, liep de keuken in en trok, terwijl het nog te vroeg daarvoor was, toch maar een

fles witte wijn open. Ze nam een grote slok, en meteen nog een terwijl ze in de keuken stond. Toen slofte ze naar de woonkamer en ging op de bank liggen. De luiken waren al dicht en ze voelde zich op een prettige manier opgesloten. Niemand kon zien wat ze deed en niemand kon een oordeel over haar vellen. Ze pakte de afstandsbediening en legde die op de bijzettafel. Ze haalde de fles uit de keuken en zette onder handbereik. Zo was het goed, dacht ze.

Hoofdstuk 41

Op een dag in maart klonk het schelle geluid van de voordeurbel. Susanne schrok altijd een beetje van onverwacht bezoek. Ze liep snel de keuken uit naar de deur, en keek door het raampje. Ze zag Judith staan, haar schoonmoeder.

‘Ik dacht, laat ik eens langs gaan. Aangezien ik niet uitgenodigd word, kom ik maar uit mezelf. Ik kom toch eens kijken hoe het met mijn kleindochter gaat.’

Susanne hield de deur open en haar schoonmoeder liep de gang in.

‘Is de kleine meid nog op of ligt ze al in bed?’

‘Ze zit in de huiskamer televisie te kijken.’

‘Zit ze alweer voor de televisie? Dat is zo slecht, ook voor haar ogen. Kinderen moeten gewoon spelen.’

Susanne wist dat ze gelijk had. Isa keek te veel televisie, maar ze wilde haar tevreden houden.

En rustig.

Judith liep de kamer in. Isa keek niet op of om en bleef naar het beeld staren.

‘Isa zou je oma niet eens begroeten. Ze is speciaal voor jou gekomen.’

Isa stond schoorvoetend op en liet zich met enige tegenzin door haar oma omhelzen.

‘Hoe gaat het met jou? Red je je alleen in dit grote huis?’

‘O, het gaat wel goed,’ zei Susanne zacht.

‘Dat is mooi.’

Isa hield haar blik strak op de televisie gericht.

‘Toen ze laatst bij mij logeerde, speelde ze wel en las ze boekjes die ik nog had liggen van Kees. Kinderen worden zo beïnvloed door allerlei slechte programma’s. Let je wel goed op waar ze naar kijkt?’

Susanne voelde zich nerveus worden. Het voelde het alsof haar de les gelezen werd. Haar gezicht stond strak van de spanning.

‘Zal ik een kopje thee zetten?’ vroeg ze in de hoop dat daardoor de sfeer minder gespannen zou worden.

Wat wist Judith van wat er precies gebeurd was? Waarom heerste er zo’n bedrukte sfeer tussen hen? Waarom was ze gekomen?

‘Stukje appeltaart bij de thee?’ riep ze vanuit de keuken.

‘Nee, doe maar niet. Thee is prima.’

Op zoek naar een veilig gespreksonderwerp, begon Susanne over de werkzaamheden in de tuin. Ze voelde zich gespannen. Maar kon de situatie niet meer uit de weg gaan en moest het

lastige gesprek met haar schoonmoeder aangaan. Ze moest nog even moed verzamelen, had er moeite mee de juiste woorden te vinden. Maar het was onvermijdelijk. Ze moest het er met Judith over hebben.

Isa had, toen ze drie jaar oud was, bij haar oma gelogeerd. En Susanne had zojuist gemerkt dat Isa afstandelijk deed tegen haar oma. Ze vloog haar niet om de nek, maar bleef televisie kijken. Ze had eigenlijk nauwelijks aandacht voor haar. Susanne wist niet hoe ze erover moest beginnen.

‘Judith, ik wil je wat vragen over Isa’s logeerpartij bij jou een jaar geleden. Vond je het fijn om haar bij je te hebben? Of was een hele week te lang? Te vermoeiend?’

‘Waarom vraag je dat? Natuurlijk vond ik het fijn om het kind van mijn zoon bij me te hebben. Ik weet niet waar je heen wilt. Wees eens wat duidelijker!’

‘Toen Isa weer thuiskwam, was ze ’s avonds vreselijk overstuur. Vanaf dat moment wilde ze niet meer slapen. Zodra ik bij haar kamer kwam, begon ze hysterisch te huilen. Dat ken ik helemaal niet van haar. Als ik haar in haar bedje wilde leggen, werd ze heel angstig en gilde het uit.’

‘Beschuldig je me ergens van?’

‘Niet direct. Ik wil je alleen maar vragen of je misschien een verklaring hebt voor haar gedrag.’

Judith schonk zichzelf nog een keer thee in.

‘Ik wil alleen weten of er toen iets gebeurd is. Wat er gebeurd is,’ begon Susanne weer.

‘Misschien komt het doordat het bij mij anders is. Kleine kinderen zijn daar heel gevoelig voor. Ja en ik ben strenger dan jij. Jij verwent haar te veel. Althans, dat is mijn mening.

Misschien vond ze dat je lang wegbleef. Had ze verwacht dat je eerder zou komen om haar op te halen. Kinderen kunnen de tijd nog niet inschatten. Of ze was bang dat ze je nooit meer zou zien.’

‘Ze was net zindelijk voordat ze bij jou ging logeren, daarna plaste ze weer in haar broek.’

‘En je denkt dat dat allemaal mijn schuld is?’

‘Ik vraag het je alleen maar.’

Ze zwegen allebei. De spanning was om te snijden.

‘Je belde daarna ook nooit meer, Judith, om te vragen hoe het met ons ging.’

‘Je weet heel goed wat daar de reden van is, Susanne. Je doet wel onschuldig en je probeert mij van alles in de schoenen te schuiven, maar jij weet drommels goed wat er tussen ons speelt. Wat jij over mijn zoon hebt verteld, dat heb ik je altijd kwalijk genomen.’

‘Maar...’

‘Niets te maren. Het is een schande hoe je hebt geprobeerd hem zwart te maken. En dat terwijl je de beste man had die je je maar kon wensen. Vreselijk.’ Judith stond op. ‘Ik denk dat ik maar eens ga. Dit gesprek windt me teveel op. Ik kom wel weer eens als ik me wat kalmer voel.’ Resoluut liep ze naar de gang en trok haar jas aan. Ze trok de deur met een venijnige klik achter zich dicht. Susanne zag haar langs het raam lopen zonder dat ze nog naar binnen keek. Ze besepte dat ze haar niet eens had gevraagd hoe ze hier gekomen was. En dat ze Isa niet meer gegroet had.

Hoofdstuk 42

Niemand wist hoe krap ze bij kas zat. De mensen zouden wel kunnen zien hoe slecht het huis was onderhouden. Er moest veel gerepareerd worden en er was veel achterstallig onderhoud. Het houtwerk van de kozijnen was aan het vermolmen. Ze zou alle reparaties financieel nooit kunnen opbrengen.

Toch had niemand enig idee hoe precair haar financiële situatie was. Ze zou het huis moeten verkopen en kleiner moeten gaan wonen. ‘Waarom zoek je geen baan?’ werd haar gevraagd maar ze moest er niet aan denken om weer te gaan werken. Alleen al het idee weer te moeten solliciteren joeg haar schrik aan.

De lucht was betrokken en regeldruppels sloegen tegen de ramen. Het was de hele dag al dreigend geweest. Er stak een venijnige wind op toen ze de tuin in liep. Ze wist dat ze afscheid zou moeten nemen: van de tuin, van het huis. Ze moest hier weg en kon nooit meer terugkomen. Ze zou nooit meer over het paadje naar haar voordeur lopen. Het was allemaal voorbij.

De makelaar had net het verkoopbord in de tuin geplaatst toen er werd aangeboden. Ze deed open. Er stond een echtpaar van rond de vijftig voor de deur. Aan hun kleding en uitstraling kon ze zien dat ze in goede doen waren.

‘Mogen we even komen kijken naar het huis?’ De vrouw wees naar het bord in de tuin.

‘Ja,’ zei Susanne aarzelend. Ze merkte dat het haar pijn deed het huis van de hand te moeten doen.

Ze liep eerst met het echtpaar naar de woonkamer, zoals jaren geleden de makelaar met Kees en haar gedaan had. Het leek nog maar zo kort geleden.

‘We hebben dit huis al vaker gezien, we hadden er een oogje op eerlijk gezegd, en nu we het bord in de tuin zagen, zei ik tegen mijn vrouw: we moeten toch eens gaan kijken.’

Ze ging hun voor door alle vertrekken. Toen ze in de keuken waren, hoorde ze de vrouw gniffelen. Ze pakte de deur van een keukenkastje en merkte lachend op tegen haar man: ‘Moet je dit zien! Niet te geloven. Nou, dit slopen we er als eerste helemaal uit. Ik wil eigenlijk een kookeiland, maar dat is hier niet te realiseren.’

‘Koop ergens een moderne villa,’ wilde Susanne opmerken, maar ze hield zich in.

‘Die badkamer is ook een regelrechte ramp,’ zei de vrouw toen ze boven waren. En ze schaterlachte.

‘Is er nergens een douche?’

Susanne wees zwijgend naar de douche boven het ligbad. De vrouw pakte het douchegordijn.

‘Mijn hemel!’ mompelde ze.

‘Wel veel slaapkamers. Dat is mooi! We hebben vier kinderen en ze wonen allemaal nog thuis,’ verklaarde ze. Susanne knikte alleen even.

‘Nog een rondje door de tuin,’ stelde de man voor. Achter in de tuin waren de waterlelies nu op zijn mooist. Van de ondiepe vijver kon je de bodem niet zien, zo donker was het water.

‘Zitten er wel vissen in?, vroegen ze haar. ‘Er zitten wel vissen in maar ze laten zich niet zien. Ook als je er iets ingooit komt er geen enkele reactie,’ zei Susanne. Ze had nooit iets met de vijver gehad. ‘Hoef je ze dan niet te voeren?’ ‘Nee, ze leven blijkbaar van muggen.’

Hierna nam het echtpaar afscheid. ‘We gaan weer. Hartelijk dank voor de bezichtiging.’

‘Als u interesse heeft, kunt u contact opnemen met de makelaar,’ zei Susanne toen ze de voordeur opende om hen uit te laten, van haar stuk gebracht omdat haar geliefde huis zo werd afgekraakt.

De volgende ochtend ging al vroeg de telefoon. Het was de makelaar. Het echtpaar had een bod gedaan. Er hoefde nauwelijks onderhandeld te worden. Binnen vierentwintig uur was het huis verkocht.

De spullen waren al ingepakt. De verhuishwagen kon ieder moment komen. Het was de laatste keer dat Susanne door het huis liep. Ze had heel wat spullen moeten achterlaten omdat ze kleiner zou gaan wonen. Het idee dat ze nooit meer langs het kerkpad zou lopen naar haar woning vond ze ondraaglijk. Het huis dat ze had liefgehad zou ze over moeten laten aan de volgende bewoners. Ze slaakte een zucht, maar kon niet huilen. Haar tranen kwamen niet. Nog niet. Ze voelde wel hoeveel ze de afgelopen jaren verloren had. En hoe zeer ze het huis zou missen.

Ze liet haar blik nog eens door de kamers gaan. Liep voor de laatste keer naar boven, door de slaapkamers, te veel kamers die ze nooit hadden gebruikt, die ze alleen had vol gezet met rommel. Stapels boeken had ze moeten weggooien. En stapels vergeelde kranten en tijdschriften. Er leek geen eind aan te komen. De vloerbedekking was versleten en de muren waren smoezelig.

Ze zocht een goed moment uit om Isa op de hoogte te brengen van de verkoop van het huis.

Ze was bedroefd en verontrust toen ze zag hoe het meisje schrok.

‘Wie gaat ons huis dan kopen?’

‘Andere mensen.’

‘Komen hier ook andere kinderen wonen?’

‘Dat weet ik niet,’ draaide ze er om heen. Ze wilde haar niet nog treuriger maken.

‘Van het geld dat we overhouden, kunnen we samen leuke dingen doen,’ probeerde ze haar dochter te troosten.

‘Moet ik dan ook naar een andere school?’ Ze zag weer de schrik in haar ogen.

Ze knikte alleen, maar zei er meteen bij: ‘Je hebt nu eerst heel lang vakantie.’

Hoofdstuk 43

‘Zijn we nu bijna bij ons nieuwe huis?’ vroeg Isa.

‘Het duurt niet lang meer.’

Toen de verhuiswagen de straat inreed, zag die er verlaten uit.

Het nieuwe huis stond al een tijdje leeg en zag er ietwat treurig en troosteloos uit. Niet uitnodigend in ieder geval. Susanne probeerde zich voor te stellen hoe het zou zijn als ze het helemaal naar eigen smaak zou hebben ingericht.

Wat bedremmeld gingen ze naar binnen. ‘Eerst even rondkijken. Morgen beginnen we met uitpakken en inruimen van de spullen.’

Hoewel het zomer was, draaide ze aan de thermostaat om de verwarming aan te zetten. Ze haalde Isa’s pyjama uit haar tas en beloofde haar dochter dat de volgende dag de televisie aangesloten zou zijn. ‘Je krijgt nog wat te drinken van mama en een koekje en dan ga je gauw naar je bed. Het was een vermoeiende dag. Mama gaat ook op tijd naar bed. Zullen we eens naar je nieuwe kamer gaan kijken? Ben je niet benieuwd hoe het er boven uitziet?’

Ze gingen de trap op, die vanaf de huiskamer in een draaiing naar boven leidde en ze waarschuwde haar dochter niet tussen de spijlen weg te glijden. De huiskamer was nog leeg op een bank en wat stoelen na. En wat blikken verf in een hoek. Kwasten lagen boven op de deksels.

Toen ze even later naar boven ging, zag ze dat haar dochter gelukkig al in een diepe slaap was. Beneden vroeg ze zich af wat ze zou gaan doen. Zou ze ook naar bed gaan?

Ze had de mannen van het verhuisbedrijf gezegd haar meubels en de dozen lukraak neer te zetten. De volgende dag zou ze beginnen met het inrichten.

Het was zo stil in huis. Zo onwennig. Hoe zou ze hier haar dagen moeten vullen? Ze ging naar de keuken, haalde een fles wijn uit haar tas, zocht in een van de dozen naar een glas en schonk het tot de rand toe vol.

Ze woonden er nu bijna een jaar. Susanne probeerde haar leven weer op te pakken en deed haar best niet toe te geven aan gevoelens van spijt en heimwee naar het oude, statige huis. Het onooglijk rijtjeshuis in de Vinexwijk, waar niet veel te beleven viel, leek in niets op haar vorige woning. Wat haar het meest stoorde, was dat er zo donker was. De kleine tuin lag op het noorden en ze snakte naar de zomer, dan zou er in ieder geval achterin de zon schijnen. Zoetjes aan waren ze toch gewend geraakt aan de andere omgeving. Waar ze vooral blij om was, was dat Isa het redelijk naar haar zin had op school. Dat was haar grootste zorg geweest.

Die zomer, een paar maanden later, lag ze in haar ligstoel achter in de tuin naar de lucht te kijken. Schapenwolkjes in een felblauwe hemel. Er stond een leeg bierflesje naast haar. Ze had niet de moeite genomen een glas te pakken. Het ijskoude, bittere vocht had haar goed gedaan. Ze was er een beetje soezerig van geworden.

In de verte, waarschijnlijk in een van de achterliggende tuinen, speelde iemand accordeon, een melodie die haar bekend voorkwam. De klanken stemden haar gelukkig. Dit gevoel wilde ze vasthouden. Zie je wel, dacht ze, je kunt wel gelukkig zijn. Zelfs hier.

Al wist ze dat ze nooit helemaal zou kunnen wennen.

Isa evenmin. 'Ik zou zo graag teruggaan naar ons oude huis,' had ze meer dan eens gezegd.

'We kunnen niet terug. Het is er niet meer. Ja, het huis wel maar het is niet meer van ons. We kunnen daar niet meer heen. Ons leven is veranderd en we zullen ons moeten schikken. Hoe moeilijk het ook is.'

Hoofdstuk 44

Ze was niet langer de vrouw die in het grote huis woonde. De vrouw van de aardige man die met iedereen een praatje maakte.

Vroeger, toen Kees nog leefde, waren de weekenden meestal gevuld geweest met bezoek aan of van vrienden. Of ze gingen met een groepje kennissen uit eten. Haar leven was begerenswaardig geweest. Het had haar aan niets ontbroken. Ze was destijds terechtgekomen in een leven dat ze voorheen alleen maar had kunnen wensen..

Ze waren het stel dat kennissen en vrienden gastvrij hadden ontvangen met drankjes en etentjes waarbij ze lang bleven natafelen en discussies voerden over allerlei zaken die op dat moment speelden in de wereld .

Ze was nu een armlastige weduwe in een goedkoop rijtjeshuis. Ze ervoer het als een ondraaglijke vernedering. Ze had het gevoel de grip op haar leven totaal kwijt te zijn nadat ze genoodzaakt was het huis te verkopen. Kees had de overwaarde van het huis gespendeerd in de zaak. Hij had zijn compagnon geholpen met een hypotheek. Er was altijd genoeg geld geweest. Ook over de toekomst zouden ze zich geen zorgen hoeven te maken. Kees' carrière ging als een speer maar hij leefde constant in geleende toekomstige tijd. Na de verkoop van hun huis was er weinig overgebleven voor haar. Net voldoende om van te leven. Ze had geen pensioen en kwam nog lang niet in aanmerking voor een AOW-uitkering. Kees had zijn persoonlijke zaken slecht geregeld, zo bleek achteraf. Steeds meer besepte ze hoezeer ze gehouden had van het huis waar ze zoveel tijd en zorg aan besteed hadden. En steeds meer verlangde ze naar haar vroegere bestaan, terwijl ze destijds alles vanzelfsprekend had gevonden. De dagelijkse routine van de vroege ochtenden met de geur van koffie, het werken in de tuin, de regelmaat van boodschappen in het dorp, waarna ze altijd zenuwachtig in haar tas had gegrabbeld, bang dat ze haar sleutel verloren was. Waarna ze dan, opgelucht, de voordeur opendeed, op de tast de lichtknop in het donkere achterhuis vond. Het was allemaal zo gewoon geweest. Toen. Het leven met al die alledaagse dingen, de geur van de kruiden in de tuin die ze knipte voor het avondeten, de krant die opengeslagen op tafel lag, het glas wijn voordat ze begon met koken, de klassieke muziek op de radio, de lampen die brandden als het ging schemeren. Dat alles had een heel andere betekenis gekregen nu ze het ontbeerde. Had ze destijds haar geluk maar meer geprezen, haar onbezorgdheid opgemerkt, haar rijkdom gewaardeerd. Ze had het als een recht beschouwd. Ze had gedacht dat het altijd zo zou blijven.

Hoofdstuk 45

Jaren waren voorbij gegleden. Er was niet veel gebeurd. Ze had haar gewoontes om de leegte te vullen sinds Isa niet meer thuis woonde. Haar leven werd met de dag leger en zinlozer. Er waren herinneringen, gedachten aan hoe het was. Ze was eenzaam maar was de eenzaamheid aangenaam gaan vinden. *Hoe* moest ze leven? Is leven niet meer dan een dadeloos afwachten? vroeg ze zich af.

Evengoed moest ze vooruit in een opwaartse spiraal, zoals haar therapeut het noemde. Niet in het verleden blijven hangen, zaken afsluiten.

De taxi stond te wachten. De chauffeur zette de bagage in de kofferbak en de auto zoefde weg. Naar het station, waar de bus naar Val Sinestra klaarstond. Nog één keer zou ze erheen gaan. De laatste keer

Ze was zo ontzettend moe geweest toen ze aankwam de vorige avond en was als een blok in slaap gevallen. Nog wel had ze haar reiswekkertje gezet, bang dat ze zich zou verslapen en niet op tijd in de ontbijtzaal zou arriveren., maar tot haar verrassing werd ze nog vroeger wakker dan anders en had zeeën van tijd om zich te douchen en had toen zelfs nog tijd over om haar koffer uit te pakken. Toen ze daarmee klaar was, opende ze het raam en keek uit over de bruisende Brancla. Het was een koele en bewolkte ochtend maar ze zag ook wat gaten in de bewolking waardoor heen wat stroken blauwe lucht tevoorschijn kwamen. Nu hingen er nog flarden mistbanken voor de voor haar gelegen hellingen en verderop zag ze witte bewolking over het gebergte hangen. Na een tijdje viel het zonlicht op de kronkelende weg aan de overkant, glinsterend wit tegen de achtergrond van de donkere sparrenbossen op de hellingen.

In de eerste dagen zonderde ze zich af, ze had geen zin om zich aan te sluiten bij een groep. Bovendien was ze sowieso, zoals bekend, terughoudend van aard en voelde zich aan tafel meer een toeschouwer en een toehoorder van de gesprekken aan tafel. Deze keer was ze ingedeeld bij een klein gezelschap. Tegenover haar een rustig vriendelijk en rustig echtpaar, allebei werkzaam in het onderwijs. Naast haar zat een vrouw, ze was ook alleen, die steeds liet horen dat haar man arts was om te kennen te geven dat ze afkomstig was uit een bepaald milieu. Toch genoot ze van haar verblijf in het hotel en had een dagindeling gevonden die goed voelde. Ze was bang geweest dat de confrontatie met de omgeving haar overstuur zou

maken. Zoveel herinneringen lagen hier. Toch was het goed te gaan, had haar therapeut haar aangeraden. Ze moest dingen afsluiten om weer verder te kunnen met haar leven.

Even had ze overwogen om Isa mee te vragen maar beter was het om alleen te gaan.

De reis was haar niet tegengevallen. Ze had gelezen onderweg en veel geslapen. Het contact met andere gasten had ze vermeden. Er waren meer gasten die alleen gekomen waren en er was een vrouw van haar leeftijd bij die voortdurend contact met haar zocht. Op de gang had ze net zo lang gedraald totdat Susanne uit haar kamer kwam en ze hadden even een praatje met elkaar gemaakt. Met haar opvallende kleding maakte ze op Susanne niet alleen aanstellerige indruk maar ook wilde ze aan haar haar levensverhaal kwijt, met een gekwelde uitdrukking op haar gezicht begon ze steeds, lang en breed, te vertellen over haar mislukte huwelijk en haar ondankbare kinderen. Ook maakte ze de indruk alsof ze zich verveelde in het hotel. Het was erg moeilijk om van haar af te komen omdat ze, iedere keer wanneer Susanne aanstalten maakte om door te lopen, weer met een relaas begon. Met een wanhopige blik klampte ze zich haar vast zodat Susanne uit beleefdheid en vage medelijden nog maar even bij haar bleef staan.

Ook had Susanne zich niet ingeschreven voor de excursies, wilde liever rustig wat in de omgeving rondlopen. Iedere ochtend stopte de bus voor het hotel om groepjes wandelaars te laten instappen om hen steeds naar een andere bestemming te brengen. Ze reden hoog de bergen in of naar een meer in de omgeving. ‘Als je leuk vindt om een keer mee te gaan, kunnen we samen wandelen,’ stelde de dame die ochtend op de gang aan haar voor. Susanne had vriendelijk bedankt. ‘Ik heb er niet zo’n behoefte aan iets te ondernemen. Ik ga hier in de omgeving liever op eigen gelegenheid wandelingen maken.’ In haar herinnering waren nog de excursies van jaren terug en ze had geen zin meer in klauterpartijen en afdalingen. Geen risico’s, geen glibberige smalle bergpaadjes.

Ze beklom het zanderige Filosofenpad, bleef boven even staan, keek over haar schouder achterom waar het hotel wit oplichtte in de ochtendnevel.

Een berkentak nog vol stervende bladeren streek langs haar gezicht. Ze klom verder omhoog en bleef bij een schitterend uitzicht stilstaan. Ze herkende het van vroeger. Om op adem te komen was ze op het bankje gaan zitten. De herfstzon bescheen het dal onder haar. Ze kon er niet weggomen. Tijd leek langzaam weg te sijpelen en ook de onrust in haar hoofd. Een merkwaardige, voor haar onwerkelijke, verstilling kwam daarvoor in de plaats.

Langzaam daalde ze af terug naar het hotel. Ze had er vertrouwen in dat het zou gaan voelen als voorheen.

Ze trok haar bergschoenen uit en schudde de verrotte herfstbladeren die eronder waren blijven plakken eraf.

De derde dag besloot ze naar Sent te lopen, al wist ze dat ze langs de plek des onheils zou moeten. Een stevige wandeling van zes kilometer maar goed te doen. Anders kon ze op de terugweg altijd nog de bus pakken. Het brede wandelpad werd afgewisseld door bossen, watervalletjes en weides. Er hing een sluiernevel over het dal en Susanne nam het melkachtige licht in zich op. Ze had haar wandelschoenen aangetrokken maar de wandelstok laten staan, die zou ze tijdens deze tocht niet nodig hebben. Het enige geluid dat ze hoorde was het ruisen van een beekje en het omlaag kletterende water van de waterval en wat verdwaalde kreten van vogels. Links van haar zag ze verscholen tussen het groene geboomte het hotel liggen. De kreet van een buizerd verbrak de mystieke stilte en bleef een tijd boven haar hoofd cirkelen. Ze liep rustig verder zonder zich te haasten over het pad en naderde de houten brug. Daar, bij de volgende bocht, daar was de bus naar beneden gerold. Ze voelde haar hart sneller kloppen, maar liep verder. Niet te veel aan denken, vermaande ze zich. Ze dacht aan de andere seizoenen dat ze hier was geweest. Aan de mooie herfstkleuren, aan de hitte tijdens de zomermaanden, waarin de lucht zo felblauw kon zijn en de zon zo brandde dat je je voortdurend goed in moest smeren om niet te verbranden. Ze stelde zich voor hoe vreemd het zou zijn hier in de wintermaanden te komen wanneer alles bedekt zou zijn met sneeuw, bijtend koud, de wegen onbegaanbaar.

In het begin daalde het pad scherp, daarna minder. Terwijl ze verder liep, zag ze in de verte het kerkje van Sent tussen de groene velden verschijnen. Aangekomen in het dorp kwam ze uit bij een nauwe straat met relatief hoge huizen met kleine ramen, de houten binten waren schots en scheef tegen elkaar aan gebouwd. De tegemoetkomende bus kon amper het smalle straatje passeren. Het was stil in het dorp, de deuren waren gesloten. De kleine ramen vielen haar op; sommigen met erkertjes, anderen mooi beschilderd en aan de meeste huizen zaten Italiaanse balkonnetjes. Ze herinnerde zich de diverse kleurstellingen van de houten raamluiken.

Op het plein was niemand. Ze hoorde een onzichtbare hond blaffen.

Door te proberen zoveel mogelijk van de omgeving in zich op te nemen, trachtte ze wat er destijds gebeurd was uit haar hoofd zetten.

Maar haar keel voelde dichtgeschroefd, haar maag draaide om van de opkomende misselijkheid.

De herinneringen kwamen in alle hevigheid terug. Deze plek was meer van Kees geweest dan van haar. Dit gebied was vervuld van zijn afwezigheid. Alsof zijn geest hier was blijven hangen, zo sterk waren haar gedachten aan hem. Ze zag hem duidelijk voor zich, zijn lange, slungelige gestalte, zijn luide stem die zich altijd liet horen. Ze kreeg het koud en begon te rillen terwijl de temperatuur aangenaam was en de zon zich steeds meer liet zien.

Het was allemaal haar schuld geweest. Dat had de therapeut haar geprobeerd duidelijk te maken, al moest dat inzicht nog wel indalen.

Of ze zich ooit wél gelukkig had gevoeld, had hij haar gevraagd. Een genadeloos verhoor, zo leek het wel.

‘Jawel. Als ik alleen was, dan kon ik genieten.’

‘Helemaal alleen? Ook zonder je dochter?’

Ze knikte nauwelijks merkbaar, alsof ze een misdaad bekende.

‘Je vertelde me onlangs dat je veel alleen was. Dus dan moet je toch wel tevreden zijn geweest. En als je alleen was, voelde je je dan niet eenzaam?’

‘Nee, eenzaamheid ken ik niet. Voor mij bestaat dat niet.’ Het had vastberaden geklonken.

‘Het beeld dat je mij van je echtgenoot schetst, is dat van een hardwerkende man, geliefd bij iedereen, iemand die geen vlieg kwaad deed en ook goed voor je was. Hoe komt het dan dat je zo verbolgen was dat je, niet alleen aan je dochter maar ook aan anderen, verteld hebt dat hij je om het leven wilde brengen? Besef je wel wat dat met een kind doet, de gedachte dat haar vader haar moeder wilde vermoorden? Waar heeft je man dat aan verdiend?’

‘Ik heb er veel over gedroomd toen ik in het ziekenhuis lag. Het waren terugkerende dromen.

Op het laatst wist ik niet meer of het werkelijk gebeurd was of niet.’

‘Later, toen je weer was opgeknapt, besepte je toch wel dat het dromen waren?’

‘Ik ben er niet zeker van dat het dromen waren. In mijn beleving is het echt zo gebeurd: hij duwde me of probeerde me een zetje te geven toen we op die wankelende brug stonden. Ik voelde een por in mijn rug. Ik weet het zeker. Ik viel niet, ik wankelde. Hij lachte alsof het een grap was. Ik was in shock, dat weet ik nog goed.’

‘Er zijn twee versies: hij zou geprobeerd hebben je in het water te duwen én hij zou je moedwillig hebben laten vallen.’

‘Het is allebei waar: op een dag moesten we een wild stromende beek oversteken. We waren met z’n vieren, met een ander stel uit het hotel. Kees stond op een van de keien, de anderen

waren al aan de overkant. Ik was als laatste. Hij pakte mijn hand, en ik zie nog zijn blik: spottend, omdat ik bang en stuntelig was. Ik pakte zijn hand, maar hij liet me weer los, heel even maar. Maar lang genoeg om me te doen wankelen. Ik viel bijna waarna hij me weer vastpakte.'

'Je nam dat allebei de keren heel serieus. Kan het niet zijn dat het een geintje van hem was? Hij was een uitbundig en soms baldadig type, zoals je hem beschrijft.'

Ze haalde haar schouders op.

'Probeer eens onder woorden te brengen waarom je boos op hem was. Je vertelt dat je voortdurend narrig en wrevelig was. Of voelde je je teleurgesteld? Was dat het?'

Ze dacht even na.

'Eerst was ik teleurgesteld, en dat ging over in woede. Op het laatst haatte ik hem. Zo voelde het: alsof ik hem haatte. En niet om wat hij deed, maar om wat hij naliet. Als hij meer respect voor me had getoond, meer aandacht, meer liefde... Vier woorden maar: ik hou van je, dat was voldoende geweest. Als hij me het gevoel had kunnen geven dat ik er toe deed, dan was alles anders geweest.'

'Wat voelde je als hij bij je was?'

'Schaamte' Het klonk bijna triomfantelijk. Ze was blij dat ze woorden kon geven aan haar gevoel.

'Schaamte waarvoor?'

'Voor wie ik was. En voor wie ik niet was. Als hij mijn gevoel van schaamte had kunnen ontkrachten, dan was alles anders geweest,' zei ze.

'Heb je hem weleens verteld waarin je teleurgesteld was, waar je naar verlangde?'

'Ja... wel een keer, geloof ik ja..' Het klonk weifelend.

'Als jij duidelijk tegen hem was geweest, had hij er iets aan kunnen veranderen. Maar als je zaken die je dwarszitten niet uitspreekt, hoe moet de ander dan weten wat jou dwarszit? Een andere vraag: heeft hij ooit tot uiting gebracht dat hij bij je weg wilde, dat hij jullie relatie wilde beëindigen?'

'Nee, niet echt.'

'Niet echt of helemaal niet? Is het weleens bij je opgekomen dat hij wel om je gaf, maar dat niet zo demonstratief uitte, niet op de romantische manier die jij voor ogen had?'

'Hij heeft nooit laten blijken dat hij om me gaf.' Ze was moe geworden van het gesprek, zelfs uitgeput had ze zich gevoeld.'

'We laten het voorlopig hierbij. Denk er nog maar eens goed over na.'

DEEL 2

ISA

Isa was verbijsterd toen ze beseftte wat haar moeder had gedaan. Ze wilde tot in detail weten wat er gebeurd was. Haar ouders: waarom hielden ze niet van elkaar? Ze hadden toch eens van een gezamenlijke toekomst gedroomd?

Haar moeder had geklaagd dat ze haar vader niet kon boeien, dat hij geen aandacht aan haar besteedde, dat hij niet bij haar betrokken was. De mensen zagen hen als een gelukkig stel en niemand kon weten hoeveel frustratie en eenzaamheid achter die façade van geluk schuilging. Had ze ook zelfmoord willen plegen als ze geweten had dat er een kind zou komen die haar nodig had? Dan zou ze toch haar kind een plek in de wereld hebben willen geven en zou ze er zelf nooit willen uitstappen? Anders had ze toch geweten dat ze haar kind in de dood zou meenemen? Was het nooit in haar hoofd opgekomen dat misschien een kind haar enige kans was om gelukkig te worden?

Ze is dus gewoon naar beneden gesprongen. Gewoon van het een op het andere moment. Alleen. Ze had het wel voorbereid, dat wel. Of was het pas op het allerlaatste moment bij haar opgekomen? Tijdens de busreis. Uitgestapt. Eerst een stukje gelopen. Om zich heen gekeken, gewacht tot er zeker geen wandelaars waren. En toen...Ze wist nog niet van haar bestaan. Anders had ze het niet gedaan. Dat wist ze zeker.

Een jongen uit het dorp heeft haar gevonden. Ze probeerde zich voor te stellen hoe ze daar al die tijd gelegen heeft. Wat zal ze bang geweest zijn. Dat was ze sowieso altijd: bang. Overal voor.

Ze had haar nog zoveel willen zeggen en willen vragen. Dat had ze moeten doen toen dat nog kon. Ze heeft genoeg kansen gehad maar durfde nooit.

‘Je kunt je ouders missen. Ook al hebben ze je verdriet gedaan’, schreef ze aan haar vriendin Josefien. ‘Maar ik wil in rust en vrede verdrietig zijn. Daarom ga ik op zoek naar wat er zich precies in Val Sinestra heeft afgespeeld.’

Hoofdstuk 1

Naast de kerk begon haar toekomst en lag haar verleden. De mensen die haar haar toekomst hadden gegeven, waren verdwenen in de tijd. Hun verhalen kon niemand meer navertellen. Wel waren er nog getuigen, die haar konden vertellen wat er was gebeurd. Haar moeder, die het werkelijke verhaal kende, bleef zwijgen hoezeer Isa ook had aandrongen op de waarheid. Ze had er recht op, vond ze.

Ze besloot nog een keer terug te gaan naar het oude huis naast de kerk. En daarna zou ze op zoek gaan naar getuigen. Ze wilde eindelijk haar verleden leren kennen.

Isa had levendige herinneringen aan het huis waar ze was geboren. Het huis naast de Sint Jan Geboortekerk uit 1864, waar de kerktoren het hoogste punt in de omgeving was. De torenklok die ieder kwartier sloeg, en om twaalf uur 's middags zelfs twee keer. Twaalf keer de kerkklok en vlak daarna het angelusklokje, dat door ouderdom niet meer goed werkte zodat het werd overstemd door een knarsend en hees geluid van het versleten mechaniek. Tijdens speciale diensten, zoals een trouwerij of begrafenis, klonk een juichend gebeier om de parochianen naar de kerk te lokken..

Haar herinnering aan het Brabantse land waar ze was opgegroeid was het gouden zonlicht. In haar verbeelding was de hemel helderblauw en scheen altijd de zon over de akkers en de omliggende bossen en stonden de omliggende velden vol bloemen.

Ze wist nog hoe het grind knerpte onder haar voeten als ze langs het huis liep. Altijd ging ze via de tuin door de keukendeur naar binnen.

Als kind vond ze het huis geheimzinnig, met alle bijgebouwen en de grote, mufte zolder waarvan de planken vloer kraakte als je er liep. De zolder had vol gestaan met kartonnen dozen met spullen die bewaard moesten blijven, al wist niemand voor wie of waarvoor.

Ze herinnerde zich ook hoe ze iedere dag, al vanaf de tijd dat ze nog maar net kon lopen, met haar moeder de polder in ging. Naar het Engelermeer, waar ze als kind niet weg was te slaan. In de zomermaanden gingen ze er bij mooi weer iedere middag heen. Op school kon ze niet wachten tot de laatste bel ging. Dan holde ze naar huis, waar haar moeder de tas met zwemkleding, drinken en iets lekkers al had ingepakt. Ze wist nog dat ze steeds het water in had gewild. Maar omdat ze nog niet kon zwemmen, moest haar moeder met haar mee. Dan zuchtte haar moeder diep want ze wilde liever lezen in het dikke boek dat ook in de tas zat. Een keer had ze haar tegen een mevrouw horen zeggen dat ze zo blij zou zijn als 'het kind' haar zwemdiploma zou hebben zodat ze alleen het water in kon. Toen ze dat diploma

eindelijk had, gingen ze verhuizen naar een veel kleiner huis, in een nieuwbouwwijk in de stad.

Op een dag was er een brief gekomen van de bank. Ze had betalingsachterstand op de hypotheek. De hypotheekaanbieder had eventueel nog wel oplossingsmogelijkheden. Maar ze wist dat ze ook in toekomst niet meer aan haar betalingsverplichtingen zou kunnen voldoen. Het statige huis raakte oud en versleten en moest nodig een onderhoudsbeurt hebben. Raamkozijnen en deurlijsten snakten naar een lik verf. Maar haar moeder kon de grondige opknapbeurt niet betalen, dus moesten ze weg.

Ze gingen in een klein rijtjeshuis wonen. In tegenstelling tot het vorige huis had Isa hier een kleine slaapkamer, waarin behalve een slaapbank, een bureau en een boekenrek stonden. Ze kon zich nog goed herinneren dat ze de eerste dag dat ze er woonde uit het raam keek. Ze zag tussen de laaghangende bewolking flats aan de overkant van de nietszeggende straat met aan weerszijden geparkeerde auto's. Wat een verschil met haar vorige leven vond ze. Gelukkig had ze wel een groep kinderen van haar leeftijd zien lopen. Hun gejoel golfde door de straat. Alles was nog nieuw voor haar. Na de vakantie moest ze ook nog naar een andere school waar ze vreselijk tegenop zag.

Hoofdstuk 2

Toen Isa op tweede paasdag op zoek was naar het verzorgingshuis, was het zonnig en ongebruikelijk zacht voor de tijd van het jaar. Ze zag al vrouwen met korte rokjes en blote benen. Toen ze vanuit het zonlicht de donkere gang van Boerhaave in liep, was ze verblind door het felle daglicht van buiten en door de overgang van licht naar donker, moest ze even zoeken naar de informatiebalie. Uiteindelijk vond ze die achterin de hal, waar zich een kleine rij mensen had gevormd. Ze keek om zich heen. In de hoek bevonden zich zitjes waar mannen en vrouwen thee of koffie zaten te drinken, de meesten stil voor zich uitkijkend. Toen ze aan de beurt was noemde ze de naam van de moeder van haar vader, en een vriendelijke dame wees haar de lift. Vierde etage kamer 414. Ze had haar oma jaren niet meer gezien. Voor het laatst toen ze nog een peuter was, maar dat kon ze zich nauwelijks herinneren.

Ze klopte op de kamerdeur en een vrouw deed open. Dat moment zou ze niet snel vergeten. Ze stonden wat onwennig tegenover elkaar en schudden elkaars hand. De oude dame had grijs haar en donkere ogen, en toen ze haar beter zag, was het of ze in de toekomst keek. Het ietwat grote voorhoofd, de ver uit elkaar staande ogen, de dwingende maar toch ook zachte blik, de onmiskenbare kuiltjes in de wangen. Ze was zo getroffen door de gelijkenis dat ze haar ogen nauwelijks van haar af kon houden.

‘Ik hoop dat het uitkomt,’ wist ze uit te brengen.

‘Jazeker, je hebt me geschreven dat je zou komen. Je bent welkom. Maar je moet wel duidelijk praten, anders versta ik je niet.’

Isa probeerde zich voor te stellen hoe het moest zijn om hier dag in dag uit je tijd door te brengen.

‘Ja, Isa. Het is lang geleden. Je was nog maar een klein meisje toen ik je voor het laatst zag. Dat weet je vast niet meer. Daarna... enfin.’ Ze wuifde de rest van de zin weg. Ze moest zeker al een eind in de tachtig zijn, maar dat was haar niet aan te zien. Ze was gescheiden van haar man, de vader van Kees, toen Kees nog maar een jongetje van amper vijf jaar oud was en ze was nooit meer hertrouwd. Het was er gewoon niet van gekomen. Al haar liefde en aandacht waren naar haar kind gegaan. Judith vond het fijn om over haar zoon te praten; Isa kreeg het idee dat ze dat wel uren kon volhouden. Ze wist alles nog van hem. Alles.

Vanaf zijn geboorte was ze dol op hem geweest. De beste herinneringen bewaarde ze aan de jaren dat ze met z'n tweeën waren.

Smekend had hij haar, iedere avond wanneer ze hem naar bed bracht, gevraagd of hij bij haar in bed mocht slapen. Blijer kon ze hem niet maken dan door toe te stemmen, alhoewel ze diep van binnen wist dat het opvoedkundig niet juist was.

Ze vond hem de allermooiste baby die ooit geboren was. Hij had toen al een enorme bos donkere krullen. De keren dat ze zijn krullenbos gestreeld had, waren niet te tellen. Ooit zat ze met hem in Haarlem op een terras iets te drinken. Ze zou nooit vergeten dat een oudere vrouw naar hun tafeltje kwam en op bewonderende toon zei: 'Ik heb nog nooit zo'n mooi kind gezien.'

Ze liep naar een ladekast en haalde daar een stapeltje boekjes en schoolschriften uit, die ze aan Isa zien. Ook pakte ze fotoalbums en schrijfschriftjes. Daarin zag zijn zorgvuldig opgeschreven eerste woordjes en tekeningen die hij op school gemaakt had.

Judith ging verder met haar verhaal. Hoe hij enthousiast naar haar toe was gekomen na zijn eerste schooldag, struikelend over zijn eigen woorden; zijn eerste verliefdheid, de eerste donshaartjes op zijn kin, waarop hij zo lang gewacht had. Hoe hij zich voor het eerst schoor, met een ernstig gezicht, terwijl er niet veel te scheren viel. Hoe hij steeds meer op zijn vader was gaan lijken, al zei iedereen dat hij sprekend op haar leek.

Achteraf had ze alleen maar goede herinneringen aan hem, was ze trots op hem geweest.

Altijd waren ze close geweest: moeder en zoon.

Bijna de hele middag had haar oma zitten praten, maar toen gaf ze aan dat ze duizelig werd en zich niet goed meer kon concentreren.

'Weet je,' ging ze over op een ander onderwerp, 'er wordt goed voor me gezorgd hier, maar de tijd gaat zo afschuwelijk traag. Ik wil niet klagen hoor, maar je mist toch familie. Ik heb niemand meer. Bij de anderen komen de kinderen en kleinkinderen, maar hier komt niemand. Ik heb niemand.'

Even leek ze overmand te worden door emoties, maar ze herstelde zich. 'Daarom vind ik het fijn dat jij er bent. We hebben elkaar nog veel te vertellen. Ik ben nu moe. Ik voel dat ik moet rusten. Kom je nog eens terug? Daar zou je me een plezier mee doen. Echt.' Ze drukte haar de hand en pakte haar toen vast in wat op een omhelzing had moeten lijken. Maar er stond iets tussen hen in. Iets wat nog verteld moest worden.

Isa had nog geen antwoord op haar vragen. Ze zou even geduld moeten hebben.

Ze aarzelde even. Ze wist niet hoe ze deze vrouw aan moest spreken. Oma? ja ze was haar oma, maar zo voelde het niet. Het was een vreemde voor haar.

Toch begon ze voorzichtig: 'Oma.. wat ik me afvraag... verlangde je er niet naar om me te zien? Ik ben je kleinkind, een dochter van je zoon. Het enige familielid dat je nog hebt.'

Judith keek strak voor zich uit. ‘Weet je...’ Toen zweeg ze.

‘Er zijn twee dingen. Twee redenen. Je hebt als klein meisje, je was nog een peutertje, een week bij me geloged. Ik heb daar van genoten. Echt waar. Jaren later vertelde je moeder dat je helemaal overstuur was thuisgekomen. Er zou bij mij iets gebeurd zijn. Ze vertelde het alsof ik je iets had aangedaan. Ongelooflijk! Het speelde allemaal in haar hoofd. Dat wantrouwen van haar jegens alles en iedereen. Dat was voor haar heel lastig, maar voor haar omgeving ook. Maar wat ik vooral moeilijk vond, was wat je moeder over je vader verteld heeft. Dat hij haar vermoord zou hebben.’ De laatste woorden klonken hard. Ze schreeuwde ze bijna uit. ‘Of althans, dat hij dat geprobeerd zou hebben. Hoe durfde ze! Je vader was zo’n goede man. Zo lief en attent. Ook voor haar. Dat weet ik zeker! Hij sprak altijd liefdevol over haar. Trots ook. Wat bezielde haar om zo slecht over hem te denken?’ Ze had tranen in haar ogen.

‘Ze was psychisch niet in orde. Tenminste dat denk ik. Dat moet wel, anders hang je niet van die rare verhalen op. Misschien kon ze er niets aan doen, maar ik heb het haar nooit kunnen vergeven. Het spijt me, Isa, maar ik kon haar niet meer in mijn nabijheid verdragen. Dat hield wel in dat ik jou ook niet meer kon zien, maar ik kon het niet opbrengen.’

Ze pakte haar hand en de tranen rolden over haar wangen.

‘Ik hoop dat je me begrijpt. En dat je me vergeeft.’

Toen Isa weer buiten stond, haalde ze diep adem. Het was benauwd geweest daarbinnen. Ze had een leeg gevoel en vond dat haar bezoek aan haar oma een mislukking was.

Toen ze thuis, op de bank plofte, kwam de huisgenote met wie het appartement deelde, naar haar toe.

‘Je telefoon ging steeds. Ik heb hem maar aangenomen. Het was een vrouw, ze belt zo terug.’

Zij was het. Haar oma. Ze verontschuldigde zich dat ze hun gesprek zo plotseling had afgebroken. Ze was erg moe geworden van het praten, zei ze. En ook verdrietig om wat het allemaal had opgeroepen. Ze vroeg Isa om nog een keer terug te komen. Er was nog zoveel te vertellen.

‘Ik ben blij dat u me belt, oma.’

‘Ik wilde je laten weten dat ik het fijn vond dat je er was en ik hoop dat je snel weer terugkomt.’

Ze beloofde niet lang te wachten met het volgende bezoek.

Isa stond op, opende het grote raam om de kamer goed te laten doorwaaien. Ze had het warm. Ze was verward. Waarom had haar moeder het contact verbroken met haar schoonmoeder, die ze vanmiddag had ervaren als een aardige, lieve vrouw? Wat had deze vrouw die toch al geknakt was door de dood van haar zoon, haar enige kind nota bene, haar moeder misdaan? Waarom had ze haar het contact met haar kleindochter onthouden? Deze vragen kon ze haar moeder niet meer stellen.

Hoofdstuk 3

Isa hield woord en ging na een paar weken weer naar haar oma. Die was blij haar te zien. 'Ik had het zo gehoopt dat je snel terug zou komen. Fijn dat je er weer bent. Wacht even, ik wil je iets laten zien.

Judith zocht in de lade van een eikenhouten kastje en haalde een envelop tevoorschijn. Er zat een beduimd kartonnen mapje met foto's in, aan de andere kant de negatieven. Toen Isa de foto's eruit haalde, herkende ze meteen haar vader. Op verschillende kiekjes stonden haar vader en moeder samen. Waarschijnlijk waren het vakantiefoto's, aan hun kleding zien. Ze stonden er beiden glimlachend op, naar elkaar toe gebogen. Maar beelden spreken niet altijd de waarheid. Het was een momentopname en bovendien zal degene die de foto's gemaakt heeft, hen aangespoord hebben te lachen, 'een beetje dichter bij elkaar gaan staan' zal hij waarschijnlijk gezegd hebben. Hoe oud zouden ze hier geweest zijn? Begin twintig?

Er waren ook portretten bij waar Isa als baby op stond. Ze had ze nooit eerder gezien.

'Mijn vader was erg knap, hè?'

'Ja, dat was hij zeker. Als kind ook al. Iedereen keek altijd om als ik met hem in de wandelwagen aan het wandelen was.'

'Heeft mijn moeder deze foto's weleens gezien?'

Judith haalde haar schouders op

'Ik vind het heel erg dat ik hem niet gekend heb,' zei Isa. 'Ik weet nog steeds niet wat er destijds precies gebeurd is. Mama heeft me wel het een en ander verteld, maar...'

'Ik vind het vervelend het tegen je te moeten zeggen, maar zoals ik je de vorige keer al vertelde, je moeder heeft veel verzonnen. Waarom is mij ook niet duidelijk. Wat ze over je vader verteld heeft, is gewoon niet waar.' Haar donkere ogen fonkelden. 'Ik denk dat ze onwaarheden vertelde om zichzelf te sparen. Om zichzelf goed te praten.'

Judith pakte de foto's weer op en bekeek ze nog eens.

'Had u een hekel aan mama, oma?' Het klonk bruusk.

Judith aarzelde even voordat ze antwoord gaf. 'Ze was aardig. Zeker. Maar ik vond haar niet bij Kees passen. Dat heb ik hem ook vanaf het begin verteld. Niet dat ze ooit iets misdaan heeft. Het was haar karakter, haar onzekere karakter. Mijn zoon, jouw vader, was een gevoelige jongen. Sociaal en enthousiast, maar ook had hij de neiging snel teleurgesteld te raken. Hij bruiste van de energie, leefde voor de volle honderd procent en had een prettige onrust in zich. Dat zag je aan zijn manier van bewegen, hoe hij met zijn lange benen de trap

op rende, altijd met twee treden tegelijk, soms wel drie. Hij leefde fel, koortsachtig, altijd bang iets te missen. En omdat hij er naar streefde alles op tijd af te krijgen. Nooit heb ik hem moeten manen zijn huiswerk te maken. Dat deed hij uit zichzelf, met een ongelooflijke snelheid werkte hij aan zijn opdrachten. Als ik hem overhoorde voor een proefwerk, gaf hij de antwoorden terwijl ik nog midden in de zin was. Hij was altijd omringd door vrienden, hield tegen hen betogen zonder dat ze hem onderbraken. Hij vond het leuk om aan hen dingen uit te leggen die zij niet begrepen. Hij was dan langdurig aan het woord op een verfrissende, scherpzinnige manier. Naar ideeën en reacties van anderen kon hij trouwens ook met aandacht en geduld luisteren. Ook tegen mij hield hij graag bevlogen verhandelingen. Steeds was hij bezig nieuwe ideeën te ontwikkelen die hij dan scherp en helder kon verwoorden. Hoewel hij ambitieus en zakelijk was, kon hij eveneens sentimenteel zijn. Dan kwam hij weer thuis met een zwerfkatje dat hij ergens gevonden had. Hoewel ik niet van katten hield, kon ik het niet over mijn hart verkrijgen het beestje weer buiten te zetten. Als je zag hoe liefdevol hij met zo'n dier omging... Hij was vrijgevig, goedgehartig en deed altijd zijn uiterste best het mensen naar de zin te maken. Iedereen wilde hij helpen, maar hij kon ook chaotisch zijn. Voortdurend was hij van alles kwijt.' Ze sprak met zachte stem. Van tijd tot tijd blonken er tranen in haar ogen, en dan schraapte ze haar keel om door te kunnen praten. Uit alles bleek dat ze intens veel van haar zoon had gehouden. Iedereen die Isa over haar vader hoorde spreken was vol lof, er viel nooit een onvertogen woord. Hoe kon het dan toch zo zijn dat haar moeder nooit met liefde over hem had gesproken, maar eerder grimmig en kwaadaardig?

'Hoe kan het dan zijn dat mijn moeder heel anders over hem dacht en sprak?' probeerde ze voorzichtig, haar woorden zorgvuldig wikkend en wegend.

'Je moeder was iemand die achterdochtig was ten opzichte van iedereen, niet alleen van Kees. Ze dacht dat iedereen tegen haar loog, terwijl zij zelf degene was die leugens verkondigde. Haar hele leven was ze bezig listen te verzinnen om de waarheid te omzeilen. Ze had in haar hoofd geprent dat ze achtervolgd werd door mensen die het slecht met haar voorhadden. Het vond allemaal plaats in haar verbeelding. Daardoor was ze er ellendig aan toe. En ze was eenzaam. Een zelfverkozen eenzaamheid. Het zat in haar karakter, die voortdurende achterdocht. Ze was altijd op haar hoede en kon verrassende trucs bedenken om aan sociale contacten te ontkomen, mensen te ontlopen. Maar laten we er niet over uitweiden. Ik zie dat het je pijn doet als ik zo over je moeder spreek, al heb je er zelf om gevraagd. We zullen het er een andere keer nog wel uitgebreid over hebben.'

Dus om haar eigen hachje te kunnen redden, had haar moeder haar leugens verteld? Om haar gezicht te redden? Natuurlijk had haar moeder het er nooit met haar over willen hebben. Haar

verhaal klopte niet, ze had zich verstrikt in een web van leugens. Altijd was er het bedrog, het niet vertelde verhaal. Haar geheim. Die rare geschiedenis dat hij haar een zetje had gegeven. Haar met opzet van de brug had geduwd. Dat hij zijn eigen vrouw tijdens hun vakantie om zou brengen. Hoe kwam ze erbij? Haar moeder was er bijna zelf in gaan geloven. Ze had het in één klap goed kunnen maken door haar dochter op een dag de gehele waarheid te vertellen. Waardoor had ze zich laten weerhouden? Isa had het haar kunnen vergeven als ze de waarheid had gesproken. En dat wist haar moeder.

Waarom had ze de geschiedenis verdraaid en een verhaal verteld dat aan alle kanten rammelde? Waarom was haar moeder zo? Ze had zo'n goed leven kunnen hebben! Wat bezielde haar om zomaar uit het leven te stappen of eigenlijk te springen?

Hoofdstuk 4

Na het bezoek aan haar oma was Isa als een rechercheur te werk gegaan. Haar moeder had haar weleens verteld over de ontmoeting met een ouder stel. Ze hadden gewandeld met hen. In het fotoalbum had ze foto's gevonden. In een kriebelhandschrift stonden de namen eronder geschreven. Met moeite had ze de namen kunnen ontcijferen. De oude vrouw bleek Adrie te heten. Ze zou haar meer kunnen vertellen. Als ze nog leefde tenminste.

Isa had zich voorgenomen Adrie te bezoeken maar het bleek een lastige speurtocht langs allerlei namen van voormalige gasten van Val Sinestra. Haar oma wist dat ze 'ergens' in Groningen woonde. Wekenlang had ze gezocht, gebeld en geschreven om haar adres te achterhalen. Eindelijk was het gelukt. Na een lange zoektocht vond Isa het adres. Adrie bleek inderdaad in Groningen te wonen

Ze was indertijd, tijdens hun gezamenlijke wandelvakantie in Zwitserland, al op leeftijd en zij had negentien jaar geleden met haar vader en moeder Val Sinestra bezocht. Ook in het jaar van het ongeval moest ze daar samen met hen geweest zijn.

Adrie bleek destijds in gezelschap van een man, van wie haar oma de naam niet meer wist. Adrie had enkele keren in gezelschap van Isa's ouders een tocht gemaakt. Haar oma kende haar nog van jaren daarvoor. Ze was een trouwe bezoeker van het hotel geweest en ondanks haar hoge leeftijd lenig en fit. Ze woonde nog op zichzelf, in een piepklein huisje in Warffum. Gelukkig was ze helder van geest.

'Kind, kom binnen,' zei ze hartelijk toen ze de deur opende. Van tevoren had Isa haar gebeld om te vragen of ze welkom was. 'Je hebt een lange reis achter de rug. Kom, ik hang je jas wel op. Je lust zeker wel een kopje thee. Ga maar naar de huiskamer,' en ze wees haar een deur. 'Ik kom zo. Even thee voor je zetten. Zoek maar een stoel. En let niet op de rommel,' riep ze vanuit het keukentje. Het zag er binnen inderdaad nogal chaotisch uit. Overal boeken en stapels kranten. Door de hele kamer lagen ze verspreid. Isa ging aan de eettafel zitten bij het raam. Adrie kwam schuifelend naar de tafel met in elke hand een kop dampende thee richting de tafel. 'Schuif maar het een en ander opzij. Het is hier rommelig. Ik weet het, maar ik kan niet anders leven. Steeds neem ik me voor om alles op te ruimen, maar na een tijdje is het weer een puinhoop. Och ja. Ik moet er zelf in leven. Toch?' 'Zo is het,' antwoordde Isa. 'U houdt van lezen, zie ik.' 'Ja. Ik lees alles wat ik onder ogen krijg. Ook drie kranten per dag.

Het kost me veel tijd, maar ik ben eigenlijk overal in geïnteresseerd en ik wil alles bijhouden. Ik lees nooit romans, wat verzonnen is dat boeit me niet. Altijd non-fictie zoals biografieën, historische werken. En als ik dan in de krant iets over het onderwerp lees, dan knip ik dat artikel uit en leg het tussen de desbetreffende bladzijden. Zo heb ik mijn achtergrondinformatie paraat. Och ja kind, een mens moet wat, nietwaar? Maar je kwam praten over je vader en moeder. Goh, dat is lang geleden.'

Ze herinnerde zich Kees en Susanne nog heel goed. 'Kees, je vader, dat was toch zo'n aardige jongen. Ja, man dan eigenlijk, maar in mijn ogen was het nog een jongen. Heel lang was hij, met een enorme bos krullen. Altijd vriendelijk, altijd lachen. Hele verhalen vertelde hij onderweg. Hij wist overal iets van. Gerard - dat was mijn vriend, hij is overleden- was destijds al licht dementerend. Enfin, wij verbaasden er ons telkens weer over wat je vader allemaal wist over de natuur, over de omgeving van Val Sinestra. Alsof hij er woonde. Ik kan me één tocht die we met z'n vieren liepen nog goed herinneren. We werden door Peter met de bus afgezet in een oud boerendorp. Hoe heette dat plaatsje ook alweer? Even wachten, ik kijk het even na.' Moeizaam kwam ze uit haar stoel omhoog en rommelde in een la, steeds voor zich uit mompelend. 'Kijk, hier heb ik het! Gelukkig!'. Ze sloeg een fotoalbum open. Het was ongemakkelijk bladeren, de foto's zaten vastgeplakt aan de pergamijn tussenvellen.

'Gelukkig heb ik er bij geschreven waar het was. O ja, hier, het was Tschlin. Ik heb toen nog een foto gemaakt van het kerkje. Tschlin was een boerengehucht. Ik weet nog dat we een inwoner tegenkwamen die ons de hele geschiedenis wilde vertellen. Het was bijna niet te volgen, want hij sprak Reto- Romaans. Dit kerkje wat je hier ziet is gebouwd in 1515. Ik heb het erbij bijgeschreven. Jouw vader was zeer geïnteresseerd en wilde blijven luisteren, terwijl wij door wilden lopen. Het kerkje bleek gebouwd ter ere van ene Duonne Lupa die het dorp bespaarde voor een inval van de Oostenrijkers. Hij had hen wijsgemaakt dat er hulpstroepen aankwamen. Hierop sloegen de Oostenrijkers op de vlucht. Toch goed dat ik dat allemaal opgeschreven heb. Enfin, zo was je vader dus, hij had voor iedereen en voor alles belangstelling. We hebben er toen lang over gedaan, over die tocht, we waren pas laat terug in het hotel. Het begon al te schemeren. O ja, wat ik ook nog weet. We hadden allemaal dorst en honger. We wisten dat er in Vna een leuk restaurantje was aan het laatste pad van het dorp en we verheugden ons op een kop koffie met een stuk notentaart. Toen we daar eindelijk aankwamen, bleek het net die dag gesloten. Och wat vonden we dat jammer.' 'En mijn moeder? Hoe herinnert u zich haar?'

‘Tja, je moeder... hoe zal ik het zeggen. Ze was stiller, rustiger dan je vader. Wel aardig, hoor, een lieve vrouw. Maar ik kreeg niet zo’n hoogte van haar. Ze was niet zo open. Een beetje verlegen misschien. Ik kon er niet goed de vinger op leggen. Maar je vader was een levensgenieter, dat kon je wel merken.’

‘Mijn vader is altijd als sterk en zelfverzekerd bestempeld. Ook iemand die altijd de regie wilde hebben. En het ongeluk? Wat weet u nog van het busongeluk?’ stapte Isa over op het onderwerp waarvoor ze gekomen was.

‘O, dat was vreselijk. Vreselijk! En dat je vader toen verongelukt is... Net hij! Hij heeft iedereen nog proberen te helpen. Uiteindelijk is hij uitgeden. Afschuwelijk! Het duurde tot de volgende dag voordat we erachter kwamen dat hij niet meer leefde. Het was zo’n chaotische toestand in het hotel. Iedereen liep steeds naar de balie om te vragen waar die en die was. Een aantal mensen was naar het ziekenhuis in Chur gebracht. In eerste instantie gingen we ervan uit dat er enkel gewonden waren. Het was heel laat in de avond toen we de namen van de gewonde slachtoffers doorkregen. En toen hoorden we ook dat je vader het niet gered had. Er werd menig traantje om gelaten hoor! We mochten hem zo graag. Allemaal! De volgende morgen tijdens het ontbijt merkten we dat de naam van je moeder niet op de lijst stond en ze was ook niet in het hotel. Iemand van de gasten wist zich te herinneren dat ze eerder uitgestapt was. Wat een consternatie. Toen zijn ze gaan zoeken.’

‘Eerder uitgestapt? Mijn moeder zat toch ook in de bus tijdens het ongeval?’

‘Nee, ze was eerder uitgestapt. Ik weet het zeker. Ze wilde nog een eindje lopen. Bijna alsof ze voorvoelde wat er ging gebeuren. Heel bizar. We hebben het er nog over gehad met de andere hotelgasten.’

‘Ik snap er niets meer van. Mijn moeder heeft me een heel ander verhaal verteld. Dat ze gewond was geraakt door een val tijdens een wandeling met mijn vader.’

Adrie haalde haar schouders op. ‘Ja, dat weet ik ook niet hoe ze daar bij komt.’

‘Maar, vertel verder,’ spoorde Isa haar aan.

‘Ik weet het nog precies hoe die dag is verlopen. In Scuol stapten we in de postbus. Elmo had met de hotelbus andere gasten, die niet meer verder wilden lopen, opgehaald in Ftan. Wij- ik

geloof dat we met vijftien mensen waren- wilden nog graag verder lopen. Het was zo'n prachtig weer en we waren eigenlijk nog niet echt moe. Enfin, de postbus stond al te wachten. De chauffeur, daar was iets mee. Hij was heel onzeker. Enkelen wilden contant betalen omdat ze geen rittenkaart hadden. Daar deed hij heel moeilijk over. En het duurde erg lang voordat hij wisselgeld kon teruggeven. Het leek of hij het niet uitgerekend kreeg. Hij maakte een nerveuze indruk in ieder geval. Maar toen we eenmaal reden, merkten we dat hij wel heel voorzichtig reed. Tot we bij die bewuste bocht kwamen, net voor de brug. Die klap! Ik voel nog hoe de bus naar beneden rolde. Ik zal het nooit meer vergeten. Wat een drama was dat. Zelf ben ik niet bewusteloos geweest. Mensen die rechts zaten, lagen onderop. De mensen van links vielen boven op ons en konden geen kant meer uit. Er werd geroepen. Ik riep om Gerard, om te horen of hij nog leefde. Ik ben ook nog naar mijn tafelgenote gaan roepen om te horen of zij er was, maar ik kreeg geen antwoord. Het was doodstil in de bus. Eigenlijk was ik de enige die wat riep. Op een gegeven moment kreeg ik meer lucht. Er stonden ook mensen op, dus ik dacht, het kan ook meevallen. Hoelang we daar gelegen hebben, kan ik mij niet herinneren. De tijd leek stil te staan. Er begonnen ook mensen door het dak uit de bus te kruipen. Het lukte me om overeind komen. Achter mij lag een vrouw die bewusteloos was en een gat in haar hoofd had. Ik ben erheen gekropen, maar een jongeman die daar ook zat zei: "Gaat u maar de bus uit, ik blijf wel bij haar. Ik ben ongedeerd". Het gekke is dat ik niet meer weet hoe ik de bus ben uitgekomen. Het zal wel door het dak geweest zijn. Dat gedeelte van de ramp mis ik in mijn herinnering. Allemaal zwarte gaten. En daar sta je dan bij de gekantelde bus. Verschillende mensen waren gewond. Ik had een kapotte hand. Gerard zat onder de blauwe plekken en liep een beetje moeilijk. Ergens waren we nog blij dat we er zo afgekomen waren. Maar er was ook paniek. Er lag een vrouw op de grond. Bij haar zat een Zwitserse die haar niet kon verstaan. Ze riep ons erbij. De vrouw moest aan de praat gehouden worden, ze mocht niet in coma raken. Ze had geen gevoel meer in haar benen. We zijn blijven praten. Helaas moet ik zeggen dat de coördinatie van de hulpverlening slecht was. Het verliep allemaal zeer chaotisch. Daarom weet ik ook niet meer hoelang alles geduurd heeft. Ze hebben er in elk geval heel lang over gedaan om alle mensen uit de bus te krijgen. Toen bleek ook dat er zwaar gewonden waren. Er kwamen helikopters om het transport naar het ziekenhuis te versnellen. Ik moest ook op een brancard, maar dat wilde ik niet. Ik moest met een helikopter mee. De vrouw die wij geholpen hebben zat er niet in. Deze momenten staan in mijn geheugen gegrift. De jongen die mij de bus uit stuurde leek precies op een vroegere buurjongen van mij. Hij was met zijn vriendin. "We hebben niks hoor," zei hij. Laat die vriendin nu toch in een shocktoestand gekomen zijn. Ze bleek toch ernstiger gewond dan

wij in eerste instantie dachten. Ik denk nog vaak aan het ongeluk, al gaat het 's nachts al beter. In het begin had ik er nachtmerries over.'

'Mag ik u wat vragen? Het is misschien een hele rare vraag. Weet u nog wat u voelde toen de bus het ravijn in viel? Wat ging er door u heen?'

'Het was heel vreemd. Het was alsof de tijd stilstond, of nee, nou laat ik het zo zeggen: ik had een ander tijdsbesef. Wat niet meer dan enkele minuten geweest kan zijn, leek heel lang te duren. Van de andere kant ging het ook snel. Heel vreemd. Waar ik allemaal aan dacht in zo'n korte tijd! Ongelooflijk!'

'Dacht u dat u doodging?'

'Ik dacht wel: nou dit was het dan.'

'Zag u uw leven in een flits aan u voorbijgaan?'

'Nou nee, dat kan ik niet zeggen. Maar je denkt zoveel. Zoals: als we dadelijk beneden zijn, moet ik eerst nagaan of ik mijn benen kan bewegen. En: als ik maar niet in een rolstoel kom. Ook was ik bezorgd om de andere gasten van het hotel. Dus veel dingen in een korte tijd. Een vreemde ervaring. Enfin, we zijn in het ziekenhuis terechtgekomen. Ik op de brancard en Gerard lopend. We hebben vierentwintig uur in het ziekenhuis gelegen. Ik lag naast een man met wie ik bijna de hele nacht over het ongeluk heb gesproken. Wij zijn na de ramp in Val Sinestra gebleven, maar vakantie heb je dan niet meer. We zijn er goed vanaf gekomen, maar ik besepte wel dat het leven heel broos is. Van een uitstapje eindigend in het ravijn.'

'Maar hoe zit het dan met het verhaal dat mijn moeder vertelde dat ze op een andere dag gewond is geraakt? Tijdens een wandeling, toen ze op een brug stond -volgens mijn moeder- heeft mijn vader haar toen een duwtje gegeven en is ze in de stromende rivier terechtgekomen.'

'Hè! Wat vertel je nu?' De vrouw reageerde ontsteld.

'Zo is het niet gegaan. Nee! Echt niet. Ze zat niet in de bus. Ze was eerder uitgestapt omdat ze lopend verder wilde. Ik weet het zeker! We hebben juist zulke mooie herinneringen aan je vader. We hadden bewondering voor hem, de manier waarop hij ons hielp na het ongeval. Hij

heeft letterlijk zijn leven voor ons gegeven. Wie doet nou zo iets voor andere mensen? Op je vader moet je juist trots zijn!’

En ze begon weer zijn hulpactie te beschrijven. Dat hij alles op alles had gezet om zoveel mogelijk levens te redden en daarmee zijn eigen leven in gevaar had gebracht. Hij had ook alleen aan zichzelf kunnen denken en ervoor kunnen zorgen dat hij zelf in veiligheid kwam.

‘Ook toen we eigenlijk wel wisten dat het al te laat was, hoopten we zo dat ze hem weer tot leven zouden kunnen brengen. Heel lang hebben ze hem gereanimeerd.

Je vader was juist heel zorgzaam, ook voor je moeder. Toen ze die fatale dag eerder wilde uitstappen, heeft hij er juist alles aangedaan om dat te verhinderen. Ze mocht het niet van hem. Maar ze deed het toch! En dan zulke leugens vertellen! Aan je eigen kind nog wel.’

Voor Isa was het alsof het over andere mensen ging. Niet over haar ouders. Al die complimenten aan haar vader. Zo kende ze hem niet van de verhalen die haar moeder over hem vertelde. Was ze helemaal hierheen gekomen om deze verhalen te horen? Om haar nog meer in verwarring te brengen?

Hoofdstuk 5

Isa stelde het bezoek aan haar moeder vaak wekenlang uit. Het deprimerende, bedompte appartementje. De gesprekken die steeds stokten. Ze wisten niet wat ze tegen elkaar moesten zeggen. Isa stelde haar vragen, de ene na de andere.

‘Wat heb je gegeten?’

‘Ben je nog ergens geweest deze week?’

Haar moeder haalde meestal haar schouders op en dan volgde er een kort antwoord. Bij elke zin die ze sprak zuchtte ze eerst heel diep, alsof praten haar veel moeite kostte. Ze zat bewegingloos in haar stoel, als een geknakt vogeltje liet ze haar hoofd naar beneden hangen. Was haar moeder depressief? Ze had het erover gehad met haar huisarts, die raadde haar aan het probleem zoveel mogelijk bespreekbaar te maken. Openheid was voor hen beiden het beste.

De dagen dat ze haar niet bezocht, probeerde ze haar zo vaak mogelijk te bellen.

‘Gelukkig. Ik dacht al dat ik niets meer van je zou horen, zei haar moeder, enigszins verwijtend. Ze praatte zo zacht dat Isa moeite moest doen haar te verstaan. ‘De sneeuw is nog nooit zo vroeg gevallen. Half november en nu al winter,’ mopperde ze. ‘Ik kan niet tegen de winter, dat weet je.’

‘Er is niemand die het voor elkaar krijgt een seizoen over te slaan omdat sommige mensen er een hekel aan hebben.’ Het klonk meer bits dan ze bedoelde. Isa had een hekel aan haar moeders geklaag. Al wist ze dat het leven van haar moeder niet rooskleurig was. Met geen enkel perspectief op verbetering. Het uitzitten der dagen, meer was het niet.

Op een dag raapte ze al haar moed bij elkaar en vroeg:

‘Mam, waarom ben je steeds zo somber? Waarom probeer je niet meer van je leven te maken? Probeer eens contact te leggen met andere mensen zodat je niet steeds zo alleen bent. Hoe komt het dat je helemaal geen vrienden of kennissen hebt. Dat moet toch ergens aan liggen? Of weet je niet hoe dat komt?’

Haar moeder was nu eenmaal van nature gesloten. Ze sprak zelden meer dan twee zinnen achter elkaar. Maar nu, na enig aandringen, begon ze eerst haperend, langzaam te vertellen en tot Isa’s verbazing stroomden er plotseling verhalen uit haar: ‘Weet je, eigenlijk vertrouw ik niemand. Als ik vriendschap sluit, ben ik van meet af aan bang dat het weer stukloopt, dat ik in de steek gelaten word. Daardoor ben ik altijd een buitenstaander geweest.’

‘Maar hoe komt dat, dat je zo denkt? Waarom zou een vriend of vriendin je in de steek laten?’

‘Ik heb daar ook veel over nagedacht. Misschien komt het uit mijn vroege jeugd. Ik had altijd wel vriendinnen, meisjes die bij me in de straat woonden. Op een dag zag ik in het zwembad, ik weet het nog goed, een meisje met een blonde paardenstaart. Ik weet nog precies hoe ze eruitzag. Het was alsof ik verliefd op haar was. Ik stond als aan de grond genageld. Ik had nog nooit zulke sterke gevoelens voor iemand gekoesterd. Ze was jonger dan ik en ze bleek bij me in de buurt te wonen. Ik zocht contact met haar. Ik kwam een paar keer bij haar thuis. We speelden samen, wat we deden weet ik niet meer. Tijdens mijn eerste communie was er veel visite bij ons thuis, maar niet een speciaal vriendinnetje. Meer familie, kennissen en buurtgenoten. “Mag ik Lineke ook vragen?” vroeg ik aan mijn moeder. Toen ze toestemde, rende ik naar haar huis toe. “Voorzichtig dat je niet valt,” riep mijn moeder me nog na. Bang dat ik mijn mooie communiejurk zou besmeuren. In de verte zag ik haar lopen. Ze was met een ander meisje. Hijgend van het rennen vertelde ik haar dat ze met me mee mocht naar mijn feestje.

“Ik wil jouw vriendinnetje niet meer zijn,” zei ze en smalend pakte ze de hand van het andere meisje en ze renden weg.

Daarvan ben ik een tijdje aardig van slag geweest. Ik vertrouwde niemand meer en hield mensen op een afstand.

Er is ooit een liedje over vriendschap gemaakt. Ik luisterde altijd goed naar de tekst als ik het op de radio hoorde. En dacht dan: ‘het is precies zoals hij dat zingt.’

‘Ja. Het Goede Doel had een hit met “Vriendschap”. Isa begon zachtjes te zingen: ‘Een keer trek je de conclusie: vriendschap is een illusie. Vriendschap is een droom, een pakketje schroot met een dun laagje chroom.’

‘Ja, dat bedoel ik. Wat weet jij dat goed. Jij kunt dat allemaal onthouden, die tekst. Ik kan dat niet meer.’

‘Ik ken ook alleen maar de eerste regels, hoor.’

‘Maar het klopt wel, wat hij zingt. Het is precies zo. Vrienden gaan uit elkaar om de meest banale redenen.’

‘Vriendschappen verwateren soms ook doordat mensen verhuizen, of vrienden krijgen ruzie over geld of omdat een van de twee een man of vrouw krijgt met wie de ander niet overweg kan. Het hoeft niet altijd aan jouzelf te liggen. Het is geen reden om iedereen te gaan wantrouwen,’ ging Isa tegen haar moeder in.

‘Het klinkt misschien wat somber, maar het is de waarheid. Mensen zijn niet te vertrouwen. Je kunt er niet op bouwen. Ik kan zo tien tot twaalf personen opnoemen die ik ken van vroeger

met wie ik nu geen contact meer heb, terwijl ik dacht dat onze bijzondere band voor altijd was.’

‘Waarom heb je nooit hulp gezocht?’

‘Dat heb ik gedaan. De huisarts raadde me een therapeut aan. Dat was een vreemde ervaring. Hij wees me een stoel waarop ik ging zitten. En hij zei niets, keek me alleen maar aan. Ik voelde me zo ongemakkelijk. Hij bleef zwijgen. “Waarom zegt u niets?” vroeg ik hem.

“Wat verwacht u van me?” vroeg hij. Toen wist ik weer niet wat ik moest zeggen. Ik vertelde hem maar dat ik ‘meer greep op mijn leven wilde krijgen’, dat had ik een keer ergens gelezen. Ook zei ik dat ik het moeilijk vond om met mensen om te gaan. Dat ik me niet durfde te binden, uit angst om afgewezen te worden. Dat ik het moeilijk vond om met teleurstellingen om te gaan. Als ik alleen ben, weet ik tenminste dat ik door niemand gekwetst word.’

‘En wat zei die therapeut toen?’

‘Hij noemde het hechtingsangst. Het schijnt veel voor te komen. Hij stelde me groepstherapie voor en dwong me bijna om aan de antidepressiva te gaan. Ik ben jaren niet meer naar hem teruggegaan. Later pas weer. Op aandringen van de huisarts.’

‘Waarom wilde je geen groepstherapie?’

‘Ik was niet gestoord, ik was ongelukkig. De therapie zou me alleen maar veel tijd en geld kosten.’

‘Of naar een relatietherapeut, heb je dat nooit overwogen?’

‘Daar had ik je vader nooit mee naar toe gekregen. Dat weet ik zeker. Trouwens, volgens hem was er niets mis met onze relatie. Het zat meer bij mij. Het zat allemaal in mijn hoofd.’

‘Maar je zei dat papa je niet erg liefdevol behandelde.’

‘Hij maakte geen ruzie, heeft me nooit geslagen, was nooit agressief, maar hij behandelde me koel, gereserveerd, afstandelijk en met stille minachting. Daar werd ik radeloos van en erg onzeker. Als ik daar van tijd tot tijd erg mee zat, werd ik stil en ging hém buitensluiten. Maar dat scheen hij niet eens te merken. Hij leefde in zijn eigen wereldje.’

‘Dacht je dat hij bij je weg zou gaan?’

‘O ja, steeds. Vanaf het begin van onze relatie. Verlatingsangst, noemde de therapeut dat destijds. Het schijnt te maken te hebben met het feit, dat ik me als kind al in de steek gelaten voelde. Mijn moeder heeft wel een tijdje in het ziekenhuis gelegen toen ik een jaar of drie was, maar dat ik daar heel mijn leven last van zou blijven houden, dat lijkt me ook wat overdreven. Of misschien komt het door het ongeluk van mijn vader? Enfin...laat trouwens maar...Ik heb er wel altijd veel over gelezen. Boekenkasten vol zijn er geschreven over hechtings- en verlatingsangst. Je hebt, dat heb ik gelezen: wat ze noemen angstige hechting,

dan vertoon je angstig en claimend gedrag. En je controleert wat je partner doet, en waar hij is en met wie. Op den duur ga je je partner mijden, ben je het liefst op jezelf en ga je zelfs opzien tegen elke vorm van intimiteit. Hoewel ik heel graag door hem aangehaald wilde worden, getroost werd als ik verdrietig was, vervreemde ik me juist van hem. Ik ging hem zoveel mogelijk uit de weg.'

'Waarom liet je hem niet merken dat je behoefte had aan liefde?'

'Ik was niet in staat mijn gevoelens te uiten. Ik was ervan overtuigd dat hij niets meer om me gaf en me liever kwijt dan rijk was.'

Hoofdstuk 6

Toen Isa twintig jaar werd, wilde ze een feest geven in een plaatselijk café. Ook haar moeder stuurde ze een uitnodiging.

Zodra ze die ontvangen had, belde ze haar dochter op.

‘Ik denk niet dat ik kom, hoor, op het feestje.’

‘Waarom niet, mam?’

‘Och, wat heb ik daaraan?’

Isa bleef aandringen. ‘Je hoort er toch ook bij. Waarom zou je niet komen? Ik wil echt heel graag dat je komt.’

‘Het wordt er echt niet gezelliger op als ik er bij ben.’

‘Ik vind het juist ongezellig als je er níét bij bent. Alsjeblieft mam. Niet zeuren! Je komt gewoon. Ik reken op je.’

Een paar weken na haar verjaardag vroeg haar moeder of ze haar wilde helpen met de televisie. Ze had uiteindelijk, op haar aanraden, een ander toestel gekocht. Isa had al vaak geprobeerd haar ervan te overtuigen dat digitaal kijken voordelen had: mooier beeld, en ze kon op de harde schijf programma’s opnemen die ze op een ander moment kon kijken. In feite deed haar moeder niets anders dan televisie kijken. Overdag stond hij al aan. Ze zat de hele dag in haar stoel voor de televisie. Of in het kleine keukentje aan tafel naar buiten te kijken terwijl er niets te zien was. Een parkeerplaats en een drukke autoweg. Het was een deprimerende plek waar haar moeder woonde.

De televisie was door de bezorger al geïnstalleerd, maar ze kon er nog niet goed wijs uit. Of Isa haar kon helpen.

Het viel haar op dat haar moeder er slecht uit zag. Ze was weer magerder geworden. Ze zag er broos en fragiel uit. Isa had medelijden en voelde zich verdrietig als ze haar zo door haar flatje zag scharrelen. En schuldgevoel. Ze probeerde zo vaak te komen als ze kon, maar ze had ook haar eigen leven. En een drukke baan met zeker tien werkuren per dag.

‘Gaat het wel met je?’

Soms moest ze moeite doen niet te huilen uit medelijden. Haar moeder zou het niet kunnen verdragen dat er om haar gehuild werd.

‘Niet je kop niet in het zand steken, hè. Vooruit kijken en doorgaan. Er zit niets anders op.’

Isa legde een hand op haar schouder en kneep er zachtjes in.

‘En je hebt toch wel genoten, hè, op het feest? Ontken het maar niet. Ik zag aan je ogen dat je genoot.’

‘Och ja, het ging wel. ‘Weet je Isa, ik voel me zo moe. Zo ontzettend moe, daar kun je je geen voorstelling van maken. Dat begint ’s morgens al, als ik opsta. Terwijl ik de hele nacht geslapen heb. Hoe kun je dan moe zijn? Ik heb nog geen puf om een kopje thee te zetten, kijk zo rond en denk “O ja die vetplant moet ook eens een slok water hebben. Dan troost ik me maar met de gedachte dat ik die avond op tijd mijn bed in ga.’

‘Ja, mam, je hebt een druk en lastig leven.’ Ze wist niet of haar moeder de ietwat cynische opmerking gehoord had. Isa moest een zucht onderdrukken.

‘Zullen we in de keuken gaan zitten?’

De koekjestrommel ging open. Haar moeders magere vingers grabbelden naar een koekje.

‘Pak maar. Je moet er nog van groeien.’ Altijd zat ze maar aan te dringen om meer te eten.

Als ze wist dat ze kwam, haalde ze meestal een taart in huis, ondanks de moeite die het haar ook kostte om naar de bakker te lopen.

‘Heb je je medicijnen ingenomen?’

Haar moeder haalde onverschillig haar schouders op. Isa pakte het vierkante doosje uit het keukenkastje en las hardop: ’s Ochtens twee tabletten en ’s avonds tijdens twee.’ Ze maakte het doosje open en haalde het buisje eruit.

‘Ik pak wel een glas water voor je.’

Toen ze wilde opstaan, hield haar moeder haar tegen. ‘Welnee’, zei ze, en ze legde het pilletje op haar tong en pakte het kopje met daarin nog een restje koude koffie.

Het zag er hier heel anders uit dan in het huis waar zij samen gewoond hadden. Het was er een troep. Overal rommel. De tafel lag vol paperassen. Vieze borden in de gootsteen, spinnenwebben in de hoeken. Haar moeder die altijd voor haar gezorgd had, kon het niet opbrengen voor zichzelf te zorgen. Ze zat daar maar. Overdag altijd in dezelfde stoel uitkijkend op een mistroostig plein, dat zich na openingstijd van de supermarkt aan de overkant vulde met auto’s. Tot het begin van de avond, waarna het weer leegliep. Grotendeels vrouwen, en zo nu en dan een enkele man, sjouwden hun boodschappen terug naar de auto. Af en toe schuifelde er een bejaarde met wat aankopen in een rollator voorbij. Om de zoveel uur liepen er groepen kinderen uit de nabije school voorbij. Je kon zien wanneer de school uit was, dan waren ze uitgelaten en wild. Haar moeder aanschouwde dit alles met een slaperige zwijzaamheid. Isa moest moeite doen om een gesprek gaande te houden. Als haar moeder sprak, sprak ze over de dood. Over de mysterieuze dood van haar man, Isa’s vader. En dan zei

ze dat ze zelf ook niet lang meer zou leven. Wanneer Isa vroeg, hoe ze daar bij kwam, antwoordde ze dat ze dat voelde.

‘Ik voel het aan alles.’

Praten over de dood was het enige wat haar kon doen ontwaken uit haar lethargie.

‘Zal ik nog een kopje thee zetten?’ probeerde Isa haar moeder af te leiden. De waterkoker ruiste. Ze pakte een theezakje, de gewone Engelse pickwick thee.

‘Mam, waarom koop je niet een keer thee met een smaakje, dat is veel lekkerder.’

‘Nee, thee moet naar thee smaken.’

Isa deed een lepeltje suiker in de bekers en goot er het kokende water in. De telefoon ging. Haar moeder keek haar verbaasd aan. Wie kon dat nou zijn? Ze werd nooit gebeld.

‘Of je een abonnement op de plaatselijke krant wilt. Ik heb maar nee gezegd. Want dat wil je toch niet.’

Ze schudde stilletjes haar hoofd. Het begon te schemeren. In het strijklicht van de lamp op tafel, de enige lichtbron in de kamer, zag ze het sombere gezicht van haar moeder. Ze voelde een steek door zich heen gaan. Waarom reageerde ze altijd zo geïrriteerd. Haar moeder was zo blij als ze kwam. Ze mocht wel wat vriendelijker tegen haar zijn, verweet ze zichzelf.

Een tijdje bleven ze zitten, zonder iets te zeggen.

Hoofdstuk 7

Isa had al verschillende keren geprobeerd haar moeder over te halen te vertellen wat er precies gebeurd was, die bewuste dag in Zwitserland. Ze had weleens summier verteld dat haar vader haar in het ravijn geduwd had. Moedwillig. Zoiets was haar bijgebleven. Isa was gechoqueerd geweest destijds. Hoe kon het zijn dat de vrolijke man van de foto haar moeder had willen vermoorden? Het klopte niet. Nu ze volwassen was, wilde ze het weten. Jarenlang had ze het verhaal weggestopt, maar de laatste tijd, vooral sinds ze bij haar oma was geweest, kwam het steeds weer in haar gedachte terug. Ze vond dat ze er recht op had om te weten wat er gebeurd was.

Op een dag begon ze er weer over.

‘Weet je wat,’ onderbrak haar moeder haar, ‘ik heb alles opgeschreven. Je mag mijn dagboeken lezen. Als ik dood ben. Niet eerder. Dat vind ik makkelijker. Ik kan er niet over praten. Het is niet zo dat ik het niet wil, maar ik raak geblokkeerd zodra ik erover begin. Binnenkort zal ik het dagboek proberen te vinden en het je geven. Ik beloof het je. Echt.’

Hoofdstuk 8

Haar moeder was toch nog vrij plotseling overleden. Ze had dagen dood in huis gelegen. Isa vond het verschrikkelijk dat ze niet bij haar was toen ze stierf. Hoe is het gegaan? maalde het door haar hoofd. Heeft ze geleden? Was ze eenzaam toen ze stierf? Ja, allicht was ze eenzaam. Isa had een paar dagen niets van zich laten horen. Ze had zo'n drukke tijd achter de rug. Dead-lines. Avonden doorwerken, en als ze dan laat in de avond thuiskwam, plofte ze op de bank met een borrel. Meestal viel ze in slaap en werd midden in de nacht verkleumd en stijf wakker.

Een aantal dagen geleden had ze nog met haar mobiel in de hand gezeten. 'Eerst mama even bellen.'

'Hallo mam, hoe gaat het met je?

Ze wist dat ze 'goed' zou zeggen terwijl het helemaal niet goed met haar ging. Haar vlakke stem overviel haar eigen stemming als een koude douche. Ze had ondertussen geleerd dat ze beter eerst kon luisteren wat haar moeder haar te vertellen had voor dat ze zelf ging praten. De toon van die ochtend maakte haar ongerust.

Dagen daarna was er steeds iets tussen gekomen en het was er vervolgens niet meer van gekomen haar moeder nog te bellen.

Tot ze op een ochtend een gemiste oproep had van een voor haar onbekend nummer.

Ongerust had ze teruggebeld. Het bleek de huisarts van haar moeder die geprobeerd had haar te bereiken met het bericht dat haar moeder gestorven was.

Haar buurvrouw, die haar huissleutel had, had haar gevonden. Het was haar opgevallen dat de gordijnen al een paar dagen dicht waren gebleven. Dat had ze niet vertrouwd. Ze durfde zelf niet te gaan kijken en had daarom de huisarts gebeld. Een natuurlijke doodsoorzaak, had die geconstateerd. Ze had de laatste tijd slecht voor zichzelf gezorgd en was gewoon op, zei hij. Meteen na het telefoontje reed ze naar haar moeders huis. Ze pakte de sleutel uit haar jaszak en maakte de deur open. Zodra ze de gang binnenstapte, moest ze haar hoofd afwenden. De geur was ondraaglijk. Moedeloos keek ze om zich heen.

'Wat een puinhoop,' fluisterde ze. Ze deed de keukendeur open. Daar stond haar stoel waarin ze jarenlang *niets* had zitten doen. Aan de keukentafel met haar blik gericht naar het raam.

Isa had boeken voor haar gehaald bij de bibliotheek, voor haar een abonnement genomen op een damesblad. Ze keek er amper in. Soms probeerde ze een kruiswoordpuzzel op te lossen

maar stopte er halverwege weer mee. Als ze binnenkwam zat haar moeder daar. Altijd dezelfde houding. Starend, de handen losjes in de schoot.

Nu was er geen koektrommel, pot koffie of thee meer. Ze keek naar het aanrecht met nog wat vieze kopjes die waren blijven staan. Ernaast hing haar schort. Het witte schort die ze haar zo vaak had zien vastknopen. Korte tijd voor ze stierf moest ze die daar opgehangen hebben, aan het haakje naast de deur.

Ze bleef een tijdje zitten, de handen losjes in haar schoot. Het tikken van de klok aan de muur vulde het stille vertrek. Haar jas had ze nog aan.

Ze moest gaan opruimen in plaats van nietsdoen. Maar ze bleef zitten. Ze weet niet waar te beginnen. Medelijden met haar moeder verlamde haar.

Ze besloot terug naar huis te gaan en de volgende dag terug te komen. Dan kon ze thuis nog het een en ander gaan regelen. Op weg de trap weer af werd ze overvallen door een enorme huilbui. Ze hoefde haar tranen niet verborgen te houden. Eenmaal buiten probeerde ze diep en regelmatig de frisse lucht in te ademen, waardoor het snikken langzaam ophield.

Er volgde een hectische tijd. De begrafenis moest geregeld worden, ze moest rouwkaarten versturen.

In het uitvaartcentrum heerste een plechtige stilte. Zelfs de voetstappen van de medewerkers werden gedempt in het hoogpolig tapijt. Ze fluisterden haar moeders naam en gaven aan haar te vergezellen naar de rouwkamer. Isa vroeg zich af hoe ze wisten dat zij haar dochter was.

In de kleine rouwkamer trof ze een medebewoonster van het appartementengebouw waar haar moeder gewoond had, die ze vaag herkende. Ze maakte onmiddellijk, maakte plaats voor Isa, alsof ze daar niet hoorde te zijn.

‘Ik laat je alleen met je moeder,’ fluisterde ze met een lichte verontschuldigende toon in haar stem.

Er brandden twee kaarsen en er klonk nauwelijks hoorbare klassieke muziek.

Er lagen twee bloemstukken. De kleinste was van haar. Een standaard uitvaart had ze aan de begrafenisondernemer per telefoon te kennen gegeven.

De neus van haar moeder leek spits en stak uit het magere gezicht de hoogte in. Ze was zorgvuldig verzorgd. Hierdoor leek ze jonger. Het was lang geleden dat ze haar moeder met make-up had gezien. Vroeger ging ze nooit onopgemaakt de deur uit, maar daar was ze geleidelijk aan mee gestopt. En ze ging überhaupt de deur niet meer uit. Op haar moeders gezicht waren de trekken vervaagd. Het leek op een masker. Ze had nog wel haar uitdrukking

maar het was enkel een zweem van wie ze geweest was. In haar moeders gezicht kon ze nu ook trekken van haarzelf zien.

Wat ze nu besepte was hoe weinig ze van haar moeder wist. Het zat haar dwars dat ze niet meer doorgevraagd had. Nu was het te laat. Ze had haar geheimen meegenomen de dood in. Er werd zachtjes maar hoorbaar op de deur geklopt. Isa deed open en zag in de gang een nicht van haar moeder. Ze schrok hoe oud ze geworden was. Isa had haar niet meer gezien vanaf dat ze kind was. Op de drempel van de rouwkamer condoleerde ze haar. De vrouw sprak de clichéwoorden, dat ze er zo mooi bijlag.

Buiten het kamertje klonken stemmen die weer wegstierven. Er was wat ongemakkelijk geschuifel in het kleine kamertje. Isa was niet op haar gemak. De volgende dag was de begrafenis. Ze moest de afscheidswaarden nog schrijven.

Gelukkig mocht ze de afscheidsviering zelf vorm geven met haar eigen waarden. Ze had voor de administratie en het vervoer wel een plaatselijke uitvaartondernemer ingeschakeld, maar verder alles in eigen hand gehouden. Ze wilde een kort en summier afscheid. Ze verwachtte niet veel mensen tijdens de uitvaart. Slechts een handvol burenen en familie zou er zijn.

Amper een paar dagen na de begrafenis lag er een brief van de bouwvereniging in de bus. Het appartement moest leeggeruimd worden. Er kwamen nieuwe huurders in.

Isa had haar vriendin Eva gevraagd of zij haar mee wilde helpen. Toen ze de volgende dag de keuken binnenkwam, was Eva al bezig met staalwol het fornuis, wat zou blijven staan, te boenen. Het schoonmaken en leeghalen was een flinke klus. Drie volle dagen waren ze bezig geweest. Ze waren klaar. Ze trok haar jas aan, al die tijd met het beeld van haar moeder, in haar eentje in dat armzalig flatje voor ogen.

Toen kon ze de deur voorgoed achter zich dichttrekken.

Hoofdstuk 9

Tijdens had opruimen had Isa in de linnenkast de schoenendoos gevonden met oude foto's. Daartussen zaten nog kiekjes met kartelrandjes van haar moeder als baby. En ook ontdekte ze een stapel dvd's. Ze besloot alles mee naar huis te nemen om daar een keer, als ze tot rust was gekomen, het geheel te bekijken.

Ze was gespannen toen ze een van de dvd's in haar computer liet glijden. De inhoud bleek ooit door vader te zijn overgezet van een super 8-filmpje. Op het computerscherm verscheen het gezicht van haar moeder. Ze lag met gesloten ogen in de zon, in een ligstoel op het terras achter hotel Val Sinestra. Haar gezicht was van dichtbij gefilmd. Het was alsof ze sliep, maar aan de glimlach om haar lippen kon je zien dat ze zich ervan bewust was dat ze werd gefilmd. Waarschijnlijk door haar vader. Ze opende haar ogen en hield haar hand ervoor tegen het felle zonlicht. Isa zag een vriendelijk en zacht gezicht met een liefdevolle blik naar haar man. Zo kende ze haar moeder niet. Het beeld versprong naar de omgeving, de hoge bergen en het, naast het hotel gelegen, Filosofenpad. Dan weer terug naar haar glimlachende moeder. Hoe ontspannen en sereen zag ze er toen uit! Isa bekeek het filmpje steeds opnieuw. Ze besepte dat ze haar moeder miste. De moeder die ze ooit geweest was.

Ze zette haar laptop uit, liep naar de keuken en spoelde haar kopje schoon en zette het in de gootsteen. Ze zag dat het laat was geworden. De volgende dag moest ze voor de eerste keer na de dood van haar moeder weer aan het werk.

Hoofdstuk 10

Wekenlang had Isa het uitgesteld. Ze wilde het dagboek van haar moeder graag lezen maar het bezorgde haar ook angstgevoelens. Ze had er een tijdje naar moeten zoeken, had het uiteindelijk onderin de linnenkast gevonden. Alsof het verstopt lag. Ook lagen er losse briefjes. Het voelde een beetje als verraad om de aan papier toevertrouwde gedachten van haar moeder te lezen. Op een beduimeld velletje papier las ze: *Waarom is het leven zoals het is? Dat vraag ik me voortdurend af. Soms overvalt de somberheid me. Van het een op het andere moment. Elke keer weer hoop ik dat het niet zal terugkeren, is het gevoel toch weer daar. Het is een gevoel alsof iets ontbreekt. Iets wezenlijks. Iets wat andere mensen wel voelen en ik niet. Levensdrang. Dat was het. Het ontbreekt me aan levenslust, aan levensdrang. Het doet er allemaal niet meer toe. Ik kan me bijna niet meer herinneren hoe ik me daarvoor voelde.*

Ze besloot het dagboek mee naar huis te nemen om het daar in alle rust te kunnen lezen. Hier voelde ze zich onbewust bespied.

Ik word wakker van het gerammel van staal. En ik kan het geluid niet thuisbrengen. Het was het geluid van mijn bedrekken die omhoog of omlaag werden gezet. Ik zie fel tl-licht aan het plafond en ik hoor iemand naderen. Het geluid van plakkerige rubberen zolen op het linoleum. Ik tril. Van top tot teen. Mijn hoofd bonst. Er zit iets in mijn keel waardoor ik niet kan praten. Mijn keel voelt droog en als ik me beweeg, begin ik te kokhalzen. Ik wil dat ding, die buis uit mijn strot hebben. De verlichting is schel en verblindt me. Ik voel me hulpeloos en eenzaam. Waar is iedereen? Waar ben ik? Ik was toch in Zwitserland? Wat doe ik dan hier? Wat is er gebeurd?

Stukje bij beetje komt het terug. De klap. Mijn hoofd ramt tegen een brokstuk. Het kolkende water. En de harde gil. Gilde ik zo hard of was het iemand anders? Is er niemand die op me wacht? Die me mist? Moeten ze niet iemand bellen in Nederland om te vertellen waar ik ben? Dat ik nog leef? Ik leef toch nog? Droom ik, of ben ik dood en denk ik dat ik nog leef? Ik beweeg onrustig heen en weer. Er klinkt een signaal, een piepgeluid, en dan weer die plakkerige voetstappen. Ze naderen me nu. Ik wil iets vragen. Ik wil van alles vragen, maar er komt geen geluid uit mijn keel. Iemand strijkt over mijn hoofd en zegt in het Duits dat ik rustig moet blijven. Dan verdwijnen de voetstappen weer. Tegenover me hangt een klok aan de

muur. Ik blijf maar kijken naar die klok. De minuten tikken weg, maar zo traag dat ik me afvraag of de klok stilstaat. Ik wacht en wacht en val dan eindelijk weer in slaap.

Er komt weer een verpleegkundige aan mijn bed. 'Frau Ten Beek?'

Ze spreekt de naam verkeerd uit, maar ik probeer te knikken. Mijn keel zit nog steeds dichtgeknepen. Ze controleert een scherm naast mijn bed en mompelt wat. Ze kijkt me kort en onvriendelijk aan. Ze zegt me dat de dokter zo komt en loopt dan weer weg. Ik probeer de kamer rond te kijken. Waar zijn mijn spullen? Waar is mijn tas, mijn portemonnee, mijn paspoort? Ik raak in paniek en moet moeite doen mijn angst onder controle te houden. Hoe kom ik hier weg? Kom ik hier ooit weg? Ik probeer me weer iets te herinneren. Kees en ik liepen over een pad. Een pad vol stenen. Het was stil, heel stil. Er was niemand in de wijde omtrek. Alleen wij tweeën. We liepen een brug naar Griosch over. Of was het een plank? Het wiebelde. Kees wees me iets aan wat in het water lag. Toen, plotseling viel ik. Ik smakte voorover. Er was geen reling ik stond voorover gebogen om te kijken wat hij me aanwees en toen voelde ik een duw in mijn rug. Een por. Snel maar krachtig. En in een paar seconden dacht ik heel veel. Te veel voor die korte tijd. Zie je wel. Hij wil van me af. Hij heeft de kans waargenomen. Er was niemand, dus er waren geen getuigen. Nu of nooit, moet hij gedacht hebben. Was dat omdat ik hem verteld had dat ik zwanger was? O God, ja, het kind. Er groeit een kind in me.

Ik probeerde met mijn hand mijn buik te pakken maar mijn handen waren vastgebonden.

Ik zie alles weer voor me: dat ze me, hoe lang daarna, weet ik niet, uit het water halen. Een slap lichaam. Is dat van mij? Het is alsof ik van een afstandje naar mezelf kijk, en denk: nu ben ik dus dood. Heel kalm. Ik constateer het gewoon.

Er komt weer een verpleegkundige en ze kijkt me aan. Ziet ze de wanhoop in mijn ogen niet?

De minuten kruipen voorbij. Ik voel me vies en ik heb het idee dat ik stink. Ik probeer in slaap te komen door rustig te ademen, maar het paniekerige gevoel krijgt weer de overhand.

Waar zou Kees nu zijn, vraag ik me af. Is hij in het hotel?

Ik denk aan ons huis, het oude, grote huis. Wat zou ik er graag zijn nu. Ik probeer te denken aan de dingen doe ik altijd doe. Het ritueel van alle dagen hetzelfde, maar waar ik van ben gaan houden. Ik zie het huis voor me waarin het langzaam donker wordt. Ik kom aan met de boodschappen. Ruim ze op. Zet spullen en ingrediënten klaar voor het koken op het aanrecht. Ik loop naar de huiskamer, doe de schemerlampen aan, zet zachtjes muziek aan. Ik hoor pianoconcert nummer vijf van Beethoven. En schenk mezelf een glas wijn in. Ik merk nu pas hoe dierbaar de rituelen me zijn. Meestal ben ik er alleen, maar dat vind ik niet erg. Ik heb geleerd om alleen te zijn. Kees is altijd aan het werk, soms in het buitenland. Steeds vaker in

het buitenland. Meestal belt hij me 's avonds op. 'Hoe is het?'. We praten dan even, heel kort. We zijn zo uit elkaar gegroeid dat we niet meer weten wat we tegen elkaar moeten zeggen. Ik heb vrede met deze situatie. Het is zo gegroeid. Heel langzaam is mijn gevoel veranderd van verdriet, wanhoop, en angst naar berusting en onverschilligheid.. En heel langzaam is de wens gegroeid dat hij niet veel meer thuis zal zijn. Het is beter zo. Alleen zijn is goed. Dan ben ik rustiger.

Daar denk ik allemaal aan als ik in die onbekende kamer lig. In het onbekende bed. Van tijd tot tijd voel ik paniek opkomen. Mijn gedachten zijn een en al chaos. Ze slingeren heen en weer en ik kan er geen lijn in krijgen. Paniek zoals vroeger toen ik nog werkte. Om wat er na de vakantie klaar moest zijn. Wie nam het werk van me over? Er lagen altijd dringende redactieopdrachten die ik meteen na de vakantie moest afhandelen.

Een arts komt de kamer binnen en komt naar me toe. Hij heeft een blauw operatiemutsje op en heeft vriendelijke ogen.

'U hebt geluk gehad. U bent door het oog van de naald gekropen. Misschien wordt het niet helemaal net als voorheen, maar u wordt weer beter.' Hij probeerde het in langzaam school Duits aan me te vertellen.

'Morgen gaat de tube eruit.'

Ik probeer hem te volgen.

Ik voel tranen langs mijn wangen glijden en ik weet niet of het van opluchting of van verdriet is.

Nee, denk ik, ik word niet meer helemaal beter. Als ik maar naar huis mag, dan is het goed. Meer verlang ik niet.

Hoofdstuk 11

Isa had in de lade van de antieke kast in de huiskamer een ansichtkaart van Val Sinestra gevonden. Ze las op de achterkant de door haar moeder met hanenpoten geschreven tekst: *Toen ik tien jaar was ging ik samen met mijn ouders voor het eerst op vakantie. Met de bus naar Val Sinestra in Zwitserland*

Ze had haar moeder gevraagd wat zij aantrekkelijk had gevonden aan Val Sinestra. Behalve door de prachtige natuurschoon, de rust en stilte had haar moeder zich aangetrokken gevoeld tot de spirituele sfeer die er heerste. Ook het familiale, zoals alles zelf opruimen, samen de afwas doen.

Haar ouders hadden er, zoals ze van de verhalen van haar moeder hoorde, een aparte en ook bewuste antroposofische levensstijl op na gehouden, wars van overbodige luxe. Vooral haar vader vond, volgens haar moeder, nogal snel iets decadent of burgerlijk. Bij hen thuis geen gelikt interieur maar meubels van de kringloopwinkel of langs de straat gevonden door haar vader.

Haar moeder had haar als kind naar de Vrije School gestuurd en haar niet laten inenten. Ze was van mening dat een uitgebalanceerd voedingspatroon voldoende weerstand zou bieden tegen allerlei kinderziektes. En als ze als kind toch besmet zou worden, vond ze dat goed voor de lichamelijke en mentale ontwikkeling.

Toen ze de eerste dag het hotel bekeek, herkende ze de voorkeur van haar moeder Het houten, ouderwetse interieur, nergens een radio of televisie te bekennen. Toch had het een deftige uitstraling met hoge plafonds, kroonluchters, de zware fauteuils bekleed met rood fluwelen kussens. Het was de ongedwongen sfeer waar de gasten van hielden. De meesten waren zonder uitzondering hartelijk. Ook de oprechte vriendelijkheid van het personeel vond ze bijzonder. Tijdens gesprekken met de andere gasten viel haar op dat de meeste mensen hier jaar in jaar uit bleven komen.

Het hotel was veel groter dan ze gedacht had. Ze had thuis de foto's in de folder goed bekeken maar het was nu toch anders.

De grote verlichte hal met de houten lambrisering en in het midden het statig trappenhuis straalde een weldadige grandeur uit, zo ook de comfortabele

bank en rode pluchen stoelen, overal spiegels, vitrinekasten, die er uitzagen als oude witte apothekerskasten, de kunstwerken aan de muur. In de belendende zaal brandden kaarsen in kunstig bewerkte kandelaars. Op het oude, hier en daar versleten parket lagen Perzische tapijten, zagen er kaal en afgeleefd uit. Toch kwam alles stijlvol en vooral gemoedelijk over.

Val Sinestra zou het in een schitterend gebied liggen met heldere lucht en aangename temperaturen had ze thuis gelezen.

In het hotel komen alleen maar rustige mensen die van wandelen en van natuur houden, had ze begrepen. Specifieke mensen die kiezen voor de formule van het hotel: goed verzorgd worden maar ook zelf mee aanpakken. Dus geen dagelijkse kamerschoonmaak en geen bediening aan tafel door obers. Er staan buffetten waar de gasten zelf naar believen het eten kunnen opscheppen en na de maaltijd brengen de gasten het gebruikte serviesgoed naar de spoelkeuken. Daardoor is de prijs ook lager want er is minder personeel nodig dan in een regulier hotel.

Toen ze na het drinken van een kopje kruidenthee in de lounge haar koffers naar boven sjouwde en door de donkere gang haar kamer ging zoeken, vond ze het griezelig om daar alleen te lopen. Een onbestemd gevoel be kroop haar toen ze de vloer bij elke voetstap hoorde kraken. De deur van haar kamer piepte toen ze hem nieuwsgierig opende.

De kamer was netjes en sfeervol. Ondanks het geluid van de wild stromende beek onder haar raam, sliep ze vast en ongestoord tot de volgende ochtend. Toen ze wakker werd had ze honger. Struinend door het imposante hotel ging ze op zoek naar de eetzaal, waar het ontbijt klaar zou staan. Alles ademde de vervlogen jarentwintigsfeer: de houten lambriseringen, de glimmende parketvloeren en zalen met authentieke meubels en nostalgische lampen.

De door haar geboekte week bleek een seniorenweek te zijn. Het stond vermeld in de folder, maar ze had er niet goed opgelet..

Op de heenreis was de grote hoeveelheid grijze kopjes haar al opgevallen.

Toen ze langs de lange met wit damast gedekte tafels liep om haar naambordje te zoeken en te kijken bij wie ze volgens de tafelindeling was ingedeeld, merkte ze dat zij de enige gast onder de vijftig was.

Maar het klikte goed met de anderen, allemaal Nederlanders, en ze voelde zich snel opgenomen, al werd ze van tijd tot tijd bemoederd.

‘Als je hier gaat wandelen, en dat zal je vast heel veel doen, dan moet je bergschoenen aan. De paden kunnen moeilijk begaanbaar en glad zijn, overal

losse stenen en boomwortels waarover je uit kunt glijden. Zoek in de voorkamer schoenen uit in je maat. Er staan er genoeg, jouw maat is er vast en zeker bij. En een wandelstok, die is ook onmisbaar. Je zult het zelf ervaren. Ook werd ze gewezen op de gevaren van de bergwandelingen. ‘Het is niet hetzelfde als een ommetje maken,’ waarschuwden ze haar. ‘De meeste onervaren wandelaars overschatten hun eigen kunnen. Waar je vooral goed op moet letten, zijn de weersveranderingen. Het weer kan zomaar ineens omslaan en lawinegevaar is er echt niet alleen in de winter en dan is er altijd het op de loer liggende gevaar van vallend gesteente. Ja, we benoemen het allemaal want je weet het: een gewaarschuwd mens telt voor twee. Maar je zult snel vertrouwd raken met de omgeving.’

Ze zat naast een arts met zijn vrouw die vrijwilligerswerk deed. Ze hadden gelukkig niets opschepperigs of dikdoenerigs. Al vanaf de eerste dag raakte iedereen druk met elkaar in gesprek en ze leken allemaal iets gemeen te hebben.

‘Anders kies je niet voor dit hotel,’ verklaarde haar buurman aan tafel. ‘We houden van de ongerepte natuur, van rust en van de sfeer van dit hotel, dus niet van een strak designhotel.’ Ze zag, zoals ze thuis in de folder gelezen had, dat na het ontbijt iedereen zijn bordje naar de keuken bracht. Ze kon zich ook nog vaag herinneren dat haar moeder haar dat ooit verteld had.

‘Willen mensen dat?’ vroeg ze aan een van haar tafelgenoten.

‘De meesten vinden het juist erg gezellig, het is goed voor de sociale contacten onderling. Nee hoor, bijna niemand heeft er bezwaar tegen. Het is een soort niet-verplicht corvee waar niemand moeite mee heeft.’

De herfst tooide het dal met zowel de roestkleuren van het verval van de natuur als de bonte tinten felgeel en vuurrood. Wat Isa tegenviel was de vermoeidheid na de urenlange tochten; het beklimmen van de steile bergen putte haar uit terwijl de ouderen daar geen last van leken te hebben..

Ze was nu een week in het hotel. Ze was niet alleen gekomen om te wandelen. Ze was hier met een missie: ze wilde iemand spreken die haar iets kon vertellen over het ongeluk. Steeds als ze langs de receptie liep, bleek deze gesloten. De volgende dag zag ze de receptioniste Brigitte staan en vroeg, ietwat beschroomd, of ze haar iets mocht vragen.

Brigitte knikte kort.

‘Ik wil iets weten over het busongeluk van twintig jaar geleden.’

Brigitte leek verbaasd. ‘Tja, daar kan ik natuurlijk niets over zeggen. Toen werkte ik hier nog niet. Je kunt dat het beste aan Peter of Elmo vragen, maar die zijn er nu niet. Misschien later op de dag.’

Ze keek haar indringend aan en Isa voelde zich ongemakkelijk bij die blik.

‘Is Elmo die man met de hese stem?’

‘Ja.’

De kalende man die altijd met de bus meereed als er uitstapjes waren was haar al opgevallen.

Hij hielp met een opmerkelijk geduld de ouderen bij het uitstappen.

‘Jou help ik niet mee, hoor,’ zei hij knipogend tegen haar, ‘jij bent nog jong.’

De hele dag keek ze naar hem uit, want over twee dagen zouden ze alweer naar Nederland vertrekken. Toen ze ’s avonds de trap afliep hoorde ze zijn hese en schorre stem in de hal. Ze liep naar hem toe.

‘Elmo, heb je een momentje voor me?’ Ze hoorde aan haar trillende stem dat ze nerveus was.

‘Ja, natuurlijk. Toch geen klachten, hoop ik?’

‘Nee, ik wilde je iets vragen over het busongeluk van twintig jaar geleden.’ Ze zag zijn gezicht betrekken. ‘Mijn ouders zaten in de bus destijds. Mijn vader heeft het niet overleefd.’

‘Was Kees jouw vader?’ vroeg hij, duidelijk van zijn stuk gebracht. ‘Goh meid toch..’

Hij was even stil.

‘Weet je, kom morgenmiddag naar me toe, dan heb ik tijd voor je. Dan hebben we het erover. Goed? Kom maar rond drieën naar het Berghuis hieronder. Daar woon ik.’ Hij sloeg haar zachtjes op de schouder en liep weg, het hoofd gebogen.

Hoofdstuk 12

De volgende dag liep ze op de afgesproken tijd naar het Berghuis. Ze wist niet waar ze naar binnen moest. Ze zag geen bel. Ze liep om het huis heen en keek door de serre naar binnen.

Elmo opende een raam op de bovenverdieping. ‘Ik kom eraan’, riep hij.

Hij deed de deur open en liet haar binnen.

‘Wil je een kopje thee of zullen we maar meteen een stukje gaan lopen?’

‘Laten we dat maar gaan, ja.’

‘Even wachten, ik moet boven nog wat halen.’

Ze hoorde de plankenvloer kraken.

‘Ik stel voor dat we naar de nieuwe houten bank lopen. Dat is ongeveer drie kwartier hier vandaan. Je hebt daar een prachtig uitzicht op Val Sinestra. Dan kunnen we even keuvelen.’

‘Mag ik je iets vragen, Elmo?’

Hij keek haar vriendelijk aan.

‘Hoe komt het dat je zo hees praat?’

‘Iedereen denkt dat ik mijn stem kapotgerookt heb. Of ik krijg dropjes toegestopt omdat mensen denken dat ik verkouden ben. Maar ik heb een tumor op mijn stembanden gehad. Gelukkig hebben ze hem helemaal kunnen verwijderen al zal de heesheid altijd blijven. Maar, och, er zijn ergere dingen.’ Hij haalt zijn schouders op.

Onderweg spraken ze niet veel. Iets voorbij de grote stalen brug stond hij stil.

‘Hier was het,’ zei hij. Rechts van hen hoorde ze het gekletter van de kleine waterval.

Ze kreeg het koud en huiverde.

‘Laten we doorlopen, dan vertel ik je straks hoe het gegaan is.’

Terwijl ze naar de nieuwe bank liepen, zei Isa: ‘Ik ben hierheen gekomen om dingen uit te zoeken rondom het ongeluk. Ik heb een brief gevonden van mijn moeder na haar overlijden.’

Ze merkte dat hij schrok. ‘Is je moeder overleden? Wanneer is dat gebeurd. Ze was zwaar gewond, maar ik dacht dat ze goed was opgeknapt.’

‘Ze is nooit helemaal de oude geworden. Aan het ongeluk op zich heeft ze niet veel overgehouden. Het was meer geestelijk. Dat heb ik natuurlijk ook van horen zeggen, want ik wist niet beter. Ik ben pas na het ongeluk geboren. Maar familie zei dat ze nog maar een schim was van wie ze eerst was. Sombor, levensmoe. Maar dat kan ook haast niet anders na zo’n traumatische ervaring. Bovendien stond ze helemaal alleen voor mijn opvoeding. Het vreemde is alleen dat ik twee verschillende verhalen ken over de oorzaak van wat er hier

gebeurd is. In haar dagboek stond dat mijn vader haar geduwd zou hebben, de rivier in en dat ze meegesleurd is door de stroom en een eind verder zwaar gewond heeft liggen wachten tot ze gevonden werd.'

Elmo bleef abrupt staan en keek haar verbluft aan.

'Vertel verder,' zei hij. 'Maar wacht eens even. Waar was dat? Bij welke brug?'

'Die van Zuort naar Griosch. Een houten, ietwat vervallen brug met maar één leuning. Ik ben er gisteren naar op zoek geweest toen we de excursie met de geologenclub maakten. Ik denk wel dat ik weet welke brug ze bedoelde. Maar wat heel vreemd is, dat ze mij een heel ander verhaal verteld heeft. Namelijk dat ze door een kolkende rivier moesten nadat ze een wandeling hadden gemaakt naar kaasboerderij Alpra San Flurin. Ze was heel bang, zei ze. Het zou eigenlijk te gevaarlijk zijn geweest om er overheen te gaan, maar ze konden niet anders. Mijn vader was door het water gelopen en op een grote steen gaan staan. In het midden. Hij sommeerde mijn moeder om zo snel mogelijk over de eerste grote stenen te lopen, zonder tussentijds stil te blijven staan. Hij zei haar zijn hand vast te pakken, dan zou hij haar er overheen trekken. Hoewel ze doodsbang was te vallen, deed ze wat hij haar opdroeg. Op het allerlaatst, toen ze zijn hand te pakken had, liet hij haar plotseling los. Expres, zo zei ze. Ze zou toen gevallen zijn en een heel eind meegesleurd zijn met de woeste stroming van de rivier. Ze zou daar, zwaar gewond, hebben gelegen tot de dag dat ze gevonden werd. Wat ik nou helemaal niet begrijp is dat het twee verschillende verhalen zijn. Welke van de twee klopt? En waarom vertelde ze mij het ene en schreef ze iets heel anders op? Daarom ben ik hier. Om uit te zoeken hoe het precies is gegaan. Over de val van mijn vader, dat heb ik gehoord maar ik wil zo graag weten wat er gebeurd is toen.'

Elmo bleef langzaam naast haar lopen en zei geen woord. Hij luisterde aandachtig naar haar verhaal.

'Kom, laten we hier even gaan zitten. Kijk daar in de verte ligt Val Sinestra. Mooi hè.' Hij sprak nauwelijks hoorbaar.

'Luister Isa. Ik wil je niet overstuur maken, maar het zal je nog meer verwarren wat ik je te vertellen heb.' Terwijl ze zo dicht naast hem zat, zag ze de littekens in zijn gezicht en ook een groot litteken over zijn hoofd. Helemaal van links naar rechts.

Hij zuchtte diep.

'Ik vind het heel moeilijk om het je te vertellen en daarom heb ik dit meegenomen.' Hij tikte tegen zijn jaszak en haalde er een opgevouwen stuk papier uit.

'Zo is het in werkelijkheid gegaan: we kwamen terug van een uitstapje. De groep had gewandeld van Lanvin naar Ftan. Ik had hen daar met de bus opgehaald. Maar een groep, de

meeste wandelaars, wilde doorlopen naar Scuol. Daar konden ze de postbus nemen die ook vanaf Sent naar Val Sinestra rijdt.

Ze reden door Sent en naderden het hotel toen je moeder bij het buspaaltje bij de afslag Chavriz Pitschen aangaf dat ze wilde uitstappen om van daaruit verder te lopen. Althans, zo is het ons de volgende dag verteld. Haar man, je vader dus, wilde haar tegenhouden maar ze hield vol “Dit is een autobus, hij kan hier stoppen”, zei ze en liep naar de chauffeur om hem te vragen om halt te houden. Je vader wilde haar toch van haar plan afhouden en gaf ook nog aan om dan maar met haar mee te lopen. Maar nee, ze wilde perse alleen gaan. Het is vandaaruit nog twee kilometer naar Val Sinestra. Ik zal je het punt zo dadelijk aanwijzen als we teruggaan. Ze zei dat ze afscheid wilde nemen van de omgeving en dat ze dat in haar eentje wilde doen. Nou enfin, de chauffeur opende de deur voor haar en liet haar uitstappen. Toen hij weg wilde rijden, riep je vader dat ze haar wandelstok vergeten was. De chauffeur deed de deur weer open en hij gaf haar de wandelstok aan. “Voorzichtig,” riep hij nog. “Het kan hier en daar nog glad zijn!” Het had een paar nachten flink gesneeuwd en de dooi was die dag ingevallen. Enkele passagiers wuifden haar nog na.’

Hij zuchtte even heel diep. Zijn hese stem klonk steeds zachter.

‘Er liepen twee wandelaars achter haar. Waarschijnlijk heeft ze hen niet gezien, anders had ze het vast en zeker niet gedaan.’

Isa voelde haar hart bonzen in haar keel en durfde bijna niet meer te luisteren naar wat hij haar ging vertellen. Ze had al een vermoeden hoe het verhaal verder ging.

‘Die twee wandelaars hoorden een ijsselijke schreeuw. Ze hadden gezien dat je moeder sprong. Het was daar, achter die bocht. Ze waren ervan overtuigd dat ze niet uitgegleden of gevallen was. Ze hadden haar zien springen. Het dal in. Ze wisten natuurlijk niet wat ze moesten doen. Afdalen was te riskant. Mobiele telefoons had je toen nog niet. Niet hier tenminste. De wandelaars wilden doorlopen om in Val Sinestra alarm te slaan. Toen passeerden ze de plek des onheils van het busongeluk. Het was een en al chaos. Mensen gilden en degenen die niet gewond waren liepen verdwaasd rond. En weet je wat zo frappant is? Ik zal het je laten zien. Kijk: in het politierapport staat het tijdstip vermeld waarop je moeder gesprongen is, en de tijd waarop de bus van de weg naar beneden rolde: 17.14 uur. Zie je dat? De tijdstippen zijn identiek! Is dat niet frappant?’

‘Ja. Bizar,’ fluisterde ze

‘Maar hoe kan het dat mijn moeder daar dagen gewond gelegen heeft voordat er hulp kwam?’

‘Dat verhaal klopt niet. Ze is de volgende dag gevonden. De wandelaars hebben alles gedaan om de hulpdiensten die avond te bereiken. Eerst hebben ze nog hulp geboden bij het

busongeval. Ze hebben gewonden ondersteund en een van hen is zo snel mogelijk naar Val Sinestra gelopen om alarm te slaan. Daar ging nog best veel tijd overheen, omdat alle hulpdiensten- politie, brandweer, ambulances en helikopters- in de weer waren met het vervoer van de gewonden en men druk op zoek was naar je vader. De volgende ochtend tijdens het ontbijt werd je moeder vermist. Toen zijn we haar met man en macht gaan zoeken. Ze is toen snel gevonden. Enfin, de rest weet je.'

Hij sloeg een arm om haar heen en zwijgend liepen ze terug naar het hotel.

Die avond ging Isa niet aan tafel. Ze had geen trek en de andere gasten zouden iets aan haar kunnen merken, terwijl ze geen zin had om er met anderen over te praten. Haar emoties had ze tot dan toe kunnen bedwingen maar eenmaal in bed stroomden de tranen tot het kussensloop doorweekt was. Ze knipte het bedlampje uit en viel uiteindelijk in een slaap vol verwarde dromen.

Hoofdstuk 13

De vragen over het leven van haar moeder bleven in haar hoofd cirkelen. Doordat ze geen rust vond, voelde ze zo dat ze niet verder kwam met haar leven. En dat wilde ze wel graag. Ze bezat voldoende ambities en levenslust om naar de toekomst te kijken. In haar streven naar opheldering begon ze te lezen over depressiviteit en suïcidaliteit. Steeds meer boeken haalde ze in huis. Ze kocht ze bij de plaatselijke boekhandel en leende ook stapels titels over het onderwerp bij de bibliotheek. In het begin verslond ze de boeken en probeerde zich de stof eigen te maken maar werd steeds meer teruggeschrokken voor het jargon. Het bracht haar alleen nog maar meer in verwarring. Al die verhalen over een uitzichtloos bestaan, daar herkende ze zichzelf totaal niet in. Haar moeder had haar herhaaldelijk gezegd dat ze de genen van haar vader had. En dat ze daar blij om mocht zijn. ‘Gelukkig lijkt je niet op mij.’ Ze wilde graag de psychiater spreken die haar moeder destijds behandeld had. Een vriendelijke secretaresse gaf aan dat dat niet de bedoeling was, vanwege de privacy. Maar ze liet zich daardoor niet van de wijs brengen en belde nog een paar keer. Ze verontschuldigde zich dat ze zo bleef aandringen en gaf aan waarom het gesprek zo belangrijk voor haar was.

Op een dag werd ze teruggebeld door het secretariaat psychiatrie. Ze kon een assistent in opleiding spreken die haar aan de hand van het medisch rapport de diagnose van haar moeder zou kunnen toelichten.

Een week later schudde een wat verlegen ogende aankomend arts haar de hand. Ze sloeg het dossier open en vertelde dat er destijds in 2003 de diagnose persoonlijkheidsstoornis was gesteld, een ziektebeeld waarbij angst, somberheid en depressies voortdurend op de loer lagen. Er was sprake geweest van een ontwijkende persoonlijkheidsstoornis, aspecten van borderline en narcisme.

‘Narcisme?’ onderbrak Isa de arts. ‘Mijn moeder voelde zich helemaal niet mooi of speciaal of meer dan anderen. Juist het tegenovergestelde. Ze had eerder een minderwaardigheidscomplex.’

‘Dat klopt wel, maar je hebt twee vormen van narcisme. Zeg maar twee zijden van de medaille. Mensen met narcistische persoonlijkheidsproblemen zijn vaak eenzaam en kwetsbaar en ze hebben een groot minderwaardigheidsgevoel. Mensen met narcistische problematiek zijn dan ook erg gevoelig voor krenking en afwijzing. Wat ook bij jouw moeder paste. Kritiek op hun gedrag voelt in hun beleving als het onderuithalen van hen als persoon. Ze reageren in dit soort gevallen vaak met ingehouden woede, maar verbergen daarmee de onmacht, onzekerheid en schaamte die ze diep van binnen voelen. Daarbij komt dat ze grote

moeite hebben met het verdragen van echte intimiteit. En wat betreft de borderline. Als borderliner voelt men zich vaak snel afgewezen en men is bang om door mensen die belangrijk voor je zijn in de steek gelaten te worden. Men kan sterk emotioneel reageren als dat dreigt te gebeuren. Soms houdt men mensen daarmee ook op afstand. Men kan last hebben van wantrouwen naar andere mensen toe en men laat zich door niemand echt kennen. Het is voor iemand met een borderline persoonlijkheidsstoornis dan ook niet makkelijk om vriendschappen en relaties te behouden.

‘Goh, ik wist dat helemaal niet. Wat fijn dat je me dit vertelt. Nu wordt me alles duidelijk,’ reageerde Isa. ‘Het beeld past wel erg bij mijn moeder. Ik herken heel veel kenmerken hiervan.’

‘Mensen met een ontwijkende persoonlijkheidsstoornis hebben behoefte aan contact, maar zijn bang voor afwijzing en vernedering. Vaak is bij hen sprake van verlegenheid en sterke geremdheid. Hun klachten lijken op die van een sociale fobie, zoals geremdheid in gezelschap. Bovendien hebben deze mensen het gevoel tekort te schieten en zijn ze overgevoelig voor een negatief oordeel. Ze passen zich voortdurend aan, en daardoor verdwijnt het “zelf”. Schaamde je moeder zich voor haar uiterlijk bijvoorbeeld?’

‘Ja, dat deed ze zeker. Terwijl ze daar geen enkele reden voor had. Ik vond haar als kind heel mooi.’

‘Omdat ze haar vermeende tekortkomingen voor de buitenwereld verborgen wilde houden en haar emoties niet uitte, stapelden al die emoties zich op. Dat gedrag is depressiebevorderend. Ze moet het gevoel hebben gehad om “onder een glazen stolp te leven”.

‘Ja, dat klopt. Dat herken ik. Ze liet haar ware “ik” niet zien en daardoor kregen mensen niet echt contact met haar.’

‘De niet- verwerkte emoties zetten zich vast in haar lichaam. Daardoor moet ze ook veel lichamelijke klachten hebben gehad. Je moeder heeft geen gemakkelijk leven gehad. En triest is dat ze zich niet echt wilde laten behandelen. Dan had ze wellicht een ander leven gehad.’

Hoofdstuk 14

Een tijdje later meldde Isa zich weer bij de polikliniek Psychiatrie. Haar onderzoek was nog niet afgerond. Ze wist nu ongeveer wat haar moeder mankeerde, dat ze depressief was geweest. Bijna haar hele leven. Haar moeder was niet bestand tegen het leven, niet tegen de maatschappij, de wereld en de mensen. Haar moeder had meerdere keren te kennen gegeven dat zij 'te gevoelig was voor het leven' al had zij als jong meisje nooit goed begrepen wat haar moeder daarmee bedoelde.

Nadat zij te weten was gekomen dat haar moeder, bewust, en nog wel zwanger van haar, gepoogd had zichzelf van het leven te nemen, was het eerste wat zij zich afvroeg: 'Als zij het toen al geweten had, dat ze zwanger was, had ze het dan toch gedaan. Ik was toch wel de moeite om voor door te leven.'

Was het een impulsieve daad geweest of had zij het tevoren zo gepland? Voor haar viel zelfmoord absoluut niet te begrijpen. Zij hield van het leven. Maar de meest knagende vraag bleef in haar hoofd rondspoken, was de neiging tot zelfdoding misschien erfelijk?' Ook al had de psychiater van haar moeder geprobeerd haar gerust te stellen wat betreft de erfelijkheid, 'daarvoor was geen enkel bewijs'. Ook had hij haar aangeraden de zelfmoordpoging van haar moeder niet op zichzelf te betrekken.

En haar opa? Dat was toch ook onduidelijk of het een poging tot zelfdoding was geweest. Het kon toch ook zo zijn dat het hier echt een ongeval betrof. Al bleef zij haar bedenkingen daarover houden, een bewijs was er nooit gekomen.

Ze wilde duidelijkheid. Gelukkig wilde assistente van de psychiater haar nogmaals ontvangen om antwoord te geven op haar onrustbarende vragen in haar hoofd. 'Hoe heeft mijn moeder mij dit aan kunnen doen?' vroeg ik haar zodra ze mij een teken gaf dat ik plaats kon nemen aan de andere kant van het bureau. 'Ik vind dat mensen dat hun nabestaanden niet aan kunnen doen.' 'Dat hoor ik inderdaad heel vaak,' antwoordde de arts. 'Toch wil ik proberen je moeder te verdeigen. Het kan namelijk ook zo zijn dat het haar is overkomen. Dat ze het niet echt heeft gewild. Ik snap dat je soms woedend op haar bent.' 'Ja ze heeft zoveel leed veroorzaakt, het heeft ons leven totaal ontwricht.'

'Ik neem aan dat, als ze geweten had hoeveel verdriet je er over hebt gehad, en nog hebt, ze het nooit gedaan zou hebben. Waarschijnlijk heeft ze er niet bewust voor gekozen maar was het een intuïtieve wanhoopsdaad, die achteraf gelukkig nog goed afgelopen is.'

‘Ik dacht dat ik de enige was die zoiets als poging tot zelfdoding meemaakte. Tot ik toevallig, door het vinden van wat aantekeningen, tot de ontdekking kwam dat mijn moeder het notabene zelf ook heeft meegemaakt! Haar vader heeft zich van het leven benomen. Hoewel dit nooit echt bewezen is, lijkt het toch achteraf wel duidelijk te zijn dat het niet om een auto-ongeval ging. Ze heeft er nooit openlijk met me over gepraat. Als ik het haar vroeg, zei ze dat het een ongeluk was of ze liet het maar een beetje in het midden wat de echte oorzaak van het ongeluk was. Voor zover ik weet heeft niemand die niet wist dat haar vader zelfmoord had gepleegd, daar ooit vraagtekens bij gezet of er nu sprake was van opzet of niet.

Nu hoorde ik, en ik ben er ook veel over gaan lezen, dat zelfdoding in bepaalde families veel voorkomt. Dat bericht heeft mij wel ongerust gemaakt. Dus mijn vraag aan u luidt: is zelfdoding erfelijk? Zo las ik in een boek dat de familie van de schrijver Ernest Hemmingway een duidelijk suicidale familie was.’

‘Meestal is het zo dat er bij familie waarin zelfdodingen vaker voorkomen, dat samenhangt met de aanwezigheid van psychiatrische stoornissen. Bij een depressie bijvoorbeeld is de kans op zelfdoding twintig keer groter is dan normaal en bij alcoholverslaving negen keer groter. En ook bij sommige psychiatrische stoornissen kan erfelijkheid een grote rol spelen en de neiging tot zelfdoding kan dus overgedragen worden via de erfelijke kwetsbaarheid voor psychiatrische stoornissen.’

‘Ik las in een boek dat uit recent onderzoek is gebleken dat familieleden van slachtoffers van zelfdoding tot zelfs tien keer meer kans hebben om ook door zelfdoding te overlijden en dat dit verhoogde risico losstaat van een eventuele erfelijke aanleg voor het ontwikkelen van een psychiatrische stoornis.’ Daar ging de arts verder niet op in. ‘De erfelijkheid voor de neiging tot zelfdoding wordt vaak in verband gebracht met een verstoorde stofwisseling in de hersenen.’ Ze bladerde in een boek, sloeg driftig de dunne bladzijden om tot ze het gewenste artikel gevonden had. ‘Kijk haar staat het: verlaagde serumcholesterolspiegels kunnen een rol spelen, wat mogelijk een verklaring is voor een opvallende toename van pogingen tot zelfdoding onder mensen, ze articuleerde nu duidelijker en langzamer, die medicijnen gebruiken ter verlaging van hun cholesterolspiegel.’ De arts keek haar vragend aan. Isa haalde haar schouders op. ‘Ik dacht het niet, zei ze. Ze had een hekel aan medicijnen en bezocht zelden of nooit een arts. Toen zij gedurende een periode nauwelijks meer sliep, ze donkere kringen onder de ogen kreeg, heb ik er verschillende malen op aangedrongen hulp te zoeken. ‘Ga dan naar de huisarts, vraag hem om slaapmiddelen,’ maar ze bleef halsstarrig weigeren totdat zij niet meer kon functioneren. Toen moest ze wel gaan, dat voelde ze zelf ook wel. De

huisarts had haar aangeraden om een psychiater te bezoeken. Hij vermoedde een ernstige depressie. 'Ik ben niet gek,' had haar moeder uitgeroepen. 'Die psychiaters zijn onheil bezweerders, kletsmeiers.' Dat laatste vertelde Isa er maar niet bij.

De arts stond op, als teken dat ze het gesprek wilde afronden. 'Het is in ieder geval van belang om aandacht te schenken aan het verhoogde risico. Bijvoorbeeld door alert te zijn op psychiatrische symptomen, zodat deze zo vroeg mogelijk kunnen worden behandeld. Maar, 'zei ze vervolgens aarzelend, 'u lijkt me niet het type dat hiervoor in aanmerking komt, maar enfin... hoe eerder iemand wordt behandeld des te beter. En dit geldt uiteraard des te meer voor mensen die een geval van zelfdoding in de familie hebben.'

NAWOORD

Tijdens een van de laatste herfstdagen besloot Isa nog eens terug te gaan naar haar geboortedorp. Voor de laatste keer een wandeling naar het meer. Ze liep door de straat met de hoge bomen, langs het huis met het torentje, het mooie landhuis met de olijfgroene kozijnen, het huis dat op een boerderij leek. Ze rook de sterke geur van vers brood van de bakker op het plein. De herinnering die de geur opriep trof haar. Ze wist nog dat als ze terugkwam van het Engelermeer, hongerig van het zwemmen, altijd die geur had opgesnoven.

Het Engelermeer glansde vaag. Er was niemand, behalve zij. De oeverzwaluwen die hier al sinds het begin van de afgravingen elk jaar broedden, lieten luid kwetterende alarmkreten horen, beducht voor bezoekers tijdens dit jaargetijde. Het was volkomen windstil. Ze keek op haar horloge. Over zessen al. Het begon te schemeren. Gedachten, herinneringen kwamen bij haar boven. Was ze gelukkig geweest toen ze hier met haar moeder kwam? Op mooie, warme zomerdagen waren ze hier elke middag geweest.

In de avondschemering liep ze naar de straat waar ze als kind gewoond had.

Steeds meer herinneringen kwamen naar boven maar ze deed haar best die ene herinnering te verdringen want die deed haar pijn, maar ze kreeg de gedachte niet uit haar hoofd.

Het was op de dag van de verhuizing. Alles was al ingepakt. De vijver was leeg, de deuren van de garage verveloos. Langs de kant van het tuinpad stonden nog wat terracotta overpotten en restjes hout voor de haard. De grasperken zagen er droog uit, de tuin vol onkruid. De verhuishwagen stond gereed om te vertrekken. Ze liep nog een keer door de tuin en keek vervolgens door de openstaande keukendeur naar het ontmantelde lege huis. De kamerdeur stond ook open. In de salon zag ze de lichte plekken waar de schilderijen gehangen hadden. Toen hoorde ze haar moeder zachtjes praten. Ze sloop dichterbij om te horen wat ze zei. ‘Nou, dag huis. Dag lief huis. Ik heb van je gehouden, al moest ik in het begin wel aan je wennen. Ik zal je missen huis. Je hebt me troost gegeven....en...’. Haar stem brak. Isa hoorde haar snikken. ‘Dank je, lief huis, dank je dat je mijn toevlucht bent geweest. Altijd.’

‘Mam, kom je? We gaan!’

Jaren daarna besepte ze pas wat de woorden van haar moeder met haar gedaan hadden. Wat moest het haar pijn gedaan hebben daar te vertrekken.

Het nieuwe, armzalige, onooglijke huis, daar hoorden ze niet.

Ze liep nog één keer langs haar ouderlijke woning. De schemerlampen waren al aan. De kolossale rode treurbeuk in de voortuin was nog groter geworden en stond nog volop in blad. Aan de kromme es zat nog slechts een enkel blaadje. Boven, op wat ooit haar slaapkamer was, ging het licht aan. De gordijnen werden een voor een behoedzaam dichtgetrokken, het raam op het haakje gezet. Precies zoals zij altijd had gedaan. Het was stil in de straat. In de verte zag ze twee fietsers de dijk op rijden. Ze schrok van een paar kauwen die uit de bomen langs haar heen vlogen. Haar benen voelden onverhoeds zwaar aan. Ze had een heel eind gelopen en besepte nu pas hoe moe ze was.

Ze besloot terug te rijden.